

Кушакова-Костицька Н.В., Бровко Н.І.,
Сердюк І.В.

ПРАВО ТА МОРАЛЬ В
ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Навчальний посібник

Київ – 2021

Рекомендовано до друку Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 14/3-6 від 23.06.2021 року).

Рецензенти:

Гвоздік О. І. – доктор філософських наук, професор

Меленко С. Г. - доктор юридичних наук, професор

Авторський колектив:

Кушакова-Костицька Н. В., Бровко Н. І., Сердюк І. В. Право та мораль в інформаційному суспільстві : навчальний посібник / Національна академія внутрішніх справ; наук. ред. М. В. Костицький. Київ : Логос, 2021.

*Кушакова-Костицька Н. В., Бровко Н. І., Сердюк І. В. **Право та мораль в інформаційному суспільстві:** [навч. посібник] / Національна академія внутрішніх справ. – Київ, 2021. – 179 с.*

Навчальний посібник призначений для студентів, слухачів та курсантів юридичних вузів та факультетів, а також усіх, кого цікавлять проблеми побудови інформаційного суспільства та впливу його викликів на розвиток права й моралі в Україні

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1 ПРАВО ТА МОРАЛЬ ЯК СОЦІАЛЬНІ РЕГУЛЯТОРИ

- 1.1. Категорії права та моралі у теорії та філософії права
- 1.2. Співвідношення (взаємодія) права і моралі як одна із проблем філософії права
- 1.3. Правові та моральні цінності сучасного суспільства

Питання до розділу

Завдання для самостійної роботи

Література

РОЗДІЛ 2 ГЕНЕЗА І ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

- 2.1. Генеза формування та розвитку інформаційного суспільства
- 2.2. Поняття та ознаки інформаційного суспільства
- 2.3. Сучасні теорії інформаційного суспільства

Питання до розділу

Завдання для самостійної роботи

Література

РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВА І МОРАЛІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

- 3.1. Морально-правові засади розвитку інформаційного суспільства
- 3.2. Особливості формування колективної та індивідуальної правосвідомості в інформаційну еру
- 3.3. Вплив викликів інформаційного суспільства на розвиток права й моралі в Україні

Питання до розділу

Завдання для самостійної роботи

Література

РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

4.1. Вплив міжнародних інституцій на формування інформаційного суспільства

4.2. Правове і законодавче забезпечення інформаційного суспільства в зарубіжних країнах

4.3. Розвиток інформаційного суспільства в країнах пострадянського простору

Питання до розділу

Завдання для самостійної роботи

Література

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

5.1. Особливості становлення і розвитку інформаційного суспільства в Україні

5.2. Правове регулювання мережі Інтернет

5.3. Морально-правові основи діяльності співробітників Національної поліції України в умовах розбудови інформаційного суспільства

5.4. Наслідки розвитку інформаційного суспільства в Україні

Питання до розділу

Завдання для самостійної роботи

Література

ВСТУП

Сучасному суспільству притаманний прискорений темп глобальних інформаційних процесів, створення нових інтелектуальних продуктів, перетворення інформації на важливий ресурс людства. Глобальна цивілізація переходить у новий якісний стан – інформаційне суспільство, в якому кожен громадянин повинен мати вільний доступ до інформації та знання. Свобода інформації та нові правовідносини, що виникають в умовах розвитку інформаційного суспільства, є однією з найважливіших і гострих проблем сучасності. З трансформацією суспільства надзвичайно гостро постають питання правового регулювання інформації, встановлення меж такого регулювання.

Особливістю трансформаційних перетворень в Україні є те, що процес побудови інформаційного суспільства співпадає зі стратегічною метою вступу до Євросоюзу, що актуалізує проблеми інтернаціоналізації у правовій і моральній сферах. Револьюційні перетворення на ринку телекомунікаційних технологій створюють ситуацію, яка, з одного боку, відкриває додаткові можливості для прогресу, а з іншого, породжує все більшу кількість гострих соціальних проблем, у тому числі морально-правового характеру. На фоні радикальних перетворень соціального буття виникає гостра необхідність вивчення проблем безпосередньої взаємодії нормативних систем права та моралі в контексті побудови інформаційного суспільства, які виступають як регуляторами поведінки окремих осіб, так і детермінантами суспільного розвитку в цілому.

Докорінні зміни, що відбуваються в життєдіяльності суспільства, потребують переосмислення ролі соціальних регуляторів, перш за все, права та моралі, як основних засобів упорядкування людського співжиття. Від їх ефективної взаємодії значною мірою залежить стан законності та правопорядку, рівень правової культури і правосвідомості. Процес «переоцінки цінностей», їхньої трансформації, формування нових ціннісно-смыслових моделей є досить складним і болючим, потребує комплексного

аналізу, у тому числі з боку юридичної науки. Постає очевидна потреба в глибокому проникненні у сутність взаємодії права та моралі на основі філософсько-правового осмислення як в теоретичному, так і в практичному аспектах.

Дослідження взаємодії права та моралі в умовах інформаційного суспільства є актуальним і у край необхідним, бо тільки адекватне розуміння тих змін, що відбуваються в житті суспільства, дозволить знайти шляхи виходу України із затяжної системної кризи.

У даному навчальному посібнику здійснено філософсько-правовий аналіз і наукове осмислення взаємодії права та моралі в сучасному інформаційному суспільстві, виявлені зв'язки між розвитком інформаційного суспільства та тими викликами, що постають у морально-правовій сфері.

Мета курсу – ознайомлення здобувачів вищої освіти з процесом формування інформаційного суспільства, викликами сьогодення що виникають при цьому та проблемами правового і морального характеру, що постають в процесі таких змін.

Предмет курсу – філософсько-правова рефлексія взаємодії права та моралі в умовах інформаційного суспільства.

Завдання курсу – навчити здобувачів вищої освіти:

- осмислювати і трактувати право та мораль як ціннісно-нормативних і світоглядних орієнтирів людської діяльності;
- визначати співвідношення та взаємовплив права та моралі як взаємодіючих соціальних регуляторів;
- аналізувати правові та моральні цінності сучасного суспільства;
- визначати генезу формування та розвитку інформаційного суспільства;
- виявити специфіку, тенденції та морально-правові проблеми становлення інформаційного суспільства в Україні;
- аналізувати основні концепти інформаційного суспільства, його перспективи і загальнолюдські проблеми побудови;

- окреслювати морально-правові засади розвитку інформаційного суспільства та визначити коло проблем, що породжуються впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій на традиційні духовні цінності;
- визначати особливості формування групової та індивідуальної свідомості в інформаційну еру;
- аналізувати вплив викликів інформаційного суспільства на розвиток права й моралі в Україні;
- визначати вплив міжнародних інституцій на формування інформаційного суспільства в Україні;
- аналізувати правове і законодавче забезпечення інформаційного суспільства в зарубіжних країнах;
- осмислювати розвиток інформаційного суспільства в країнах пострадянського простору;
- окреслювати особливості становлення і розвитку інформаційного суспільства в Україні;
- визначати взаємозв'язок права та етики в контексті регулювання мережі Інтернет;
- обґрунтовувати необхідність реформування діяльності Національної поліції України з метою приведення її у відповідність до європейських стандартів і викликів сучасного інформаційного суспільства;
- визначати ймовірні позитивні і негативні наслідки розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Таким чином, *мета, предмет і завдання курсу* конкретизуються у тому, що в результаті його опрацювання здобувачі вищої освіти повинні:

знати:

- специфіку формування інформаційного суспільства;
- умови співвідношення (взаємодії) права і моралі в умовах побудови інформаційного суспільства;
- особливості взаємодії права і моралі в інформаційному суспільстві;

- ▶ сучасні теорії, ознаки інформаційного суспільства;
- ▶ міжнародні інституції, що впливають на формування інформаційного суспільства

вміти:

- ▶ використовувати знання для надання пропозицій щодо подальшого удосконалення правового регулювання інформаційних відносин в Україні;
- ▶ формувати пропозиції та висловлювати аргументи щодо діяльності співробітників Національної поліції України в умовах розбудови інформаційного суспільства;
- ▶ аналізувати наслідки розвитку інформаційного суспільства в Україні

РОЗДІЛ 1 ПРАВО ТА МОРАЛЬ ЯК СОЦІАЛЬНІ РЕГУЛЯТОРИ

1.4. Категорії права та моралі у теорії та філософії права

У сучасній філософсько-правовій думці існує декілька підходів до трактування взаємодії права та моралі, в основі яких різне тлумачення сутності права: широкий підхід і вузько нормативний. Перший, природно-правовий, обґрунтовує необхідність відповідності права моральній природі людини (Августин Аврелій, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, А. Шопенгауер, В. С. Соловйов, Л. Фуллер та ін.), другий, позитивістський, протиставляє право та мораль (Дж. Остін, Дж. Бентам, Г. Л. Гарт, Г. Кельзен, П. Лабанд та ін.).

Право, згідно природно-правовому підходу, у сукупності всіх своїх проявів та інститутів представляє собою своєрідне й унікальне явище, яке не зводиться до владно-офіційної форми закону. Таке розуміння права дозволяє визначити його як форму свободи і рівності, джерело і критерій справедливості. Ця теоретична позиція напряду пов'язує між собою у праві юридичне та моральне, оскільки передбачає, що право, будучи не лише юридичною, але й етичною категорією, ґрунтується на моральному ціннісному критерії. Норми права містять у собі моральні принципи: справедливість, свободу, гуманізм, рівноправність.

Щодо категорії моралі, то в етиці відсутня універсальна її дефініція. Причиною цього є сама природа моралі, яку неможливо звести до «розумної» раціональності. Традиційно мораль розумілась як «сукупність чеснот, які узагальнювалися в образі досконалої людини, або сукупність норм поведінки, що задають досконалу організацію суспільному життю» [1, с.9], або «особливі ціннісні та нормативні положення чи їх комплекси, які визначають в тій чи іншій мірі переживання, мотиви і вчинки людей» [2, с.8]. Український філософ В. А. Малахов дає наступне визначення моралі: «Мораль постає як такий практично-оцінний спосіб відношення людини до дійсності, котрий регулює поведінку людей з точки зору принципового протиставлення добра і зла» [3, с.20]. Поняття моралі охоплює дві сфери: сферу загальних, ідеалізованих,

прийнятих суспільною свідомістю принципів і норм моралі та сферу конкретних моральних мотивів і відповідних вчинків в конкретних ситуаціях. В сучасній філософській теорії поширеною є думка, що мораль - це одна з форм суспільного буття і тому будь-які її претензії на універсалізм є необґрунтованими. Тобто мораль розуміється як «єдність різноманітного».

Метою як моральних, так і правових норм є регулювання суспільних відносин, утвердження в житті суспільства загальнолюдських цінностей, принципів свободи і справедливості. Моральний вплив на людину і суспільство необхідний, але сам по собі недостатній. Право також не є абсолютним гарантом благополучного життя в суспільстві, але без нього це благополучне життя неможливе. Співвідношення права та моралі досить неоднозначне, але не підлягає сумніву, що і право, і мораль є вищими цінностями для людини і суспільства [4, с. 51].

Проблема розмежування права та моралі почала усвідомлюватися вже в античні часи. Сама антична демократія, в умовах якої громадяни активно залучались до суспільно-політичного життя, визначила особливі філософські підходи до осмислення сутності права та моралі, їх розрізнення та взаємозв'язку. Перехід від звичаєвого права до писаного полісного закону, розмаїття та мінливості самих законів і звичаїв у різних народів і полісах, активізували теоретичні роздуми щодо природи закону, його джерел та об'єктивних засадах. Все це призвело до своєрідної революції в правосвідомості: закони стали розумітися як волевиявлення народу та його правителів.

У витоків морального підходу до права стоїть давньогрецький філософ Демокрит. Так, він стверджує, що моральна особистість – це взірцевий громадянин полісу: «Інтереси держави необхідно ставити вище за все, і необхідно дбати про її добре управління» [5, с.167]. В іншому фрагменті філософ пов'язує мораль із звільненням від законів: «Мудрецю не слід підкорятися законам, а [необхідно] жити вільно» [5, с.171]. З точки зору Демокрита високоморальність не потребує зовнішнього примусу до

доброчесної поведінки. Подібні висловлювання не означають протиставлення права та моралі, філософ лише наголошує на внутрішній відповідності між мораллю та суспільними нормами, законами, акцентує увагу на особистісному характері моральних механізмів, підкреслюючи величезну роль суб'єктивної мотивації, стверджуючи тим самим моральну автономію індивіда. Аналізуючи праці останнього А. А. Гусейнов і Г. Іррлітц приходять до висновку, що у Демокрита «етика начебто височіє над правом» [6, с.68], а А. М. Чанишев навіть стверджує, що для Демокрита «право гірше за мораль» [7, с.200].

Платон практично не розрізняє законність і мораль, він прагне довести їх єдність. В діалозі «Крітон» Платон стверджує, що покірливість законам своєї держави є найвищим моральним принципом [8, с.107]. Отже, в філософії Платона стверджується повна єдність сфер права й моралі. Закон як зовнішнє формальне вираження ідеї виражає максимум моральних вимог. Сфера легальності співпадає зі сферою моральності.

Першою цілісною природно-правовою теорією є філософія права Аристотеля. Право у Аристотеля ще не виділяється у самостійну галузь знань, однак у термінах філософії він розрізняє сфери моралі й закону. В «Риториці» він розрізняє загальний закон, «який визнається усіма людьми, хоча він і не написаний» [9] і приватний закон, що встановлюється кожним народом для себе. Перші закони – це закони держави, а другі Аристотель відносить до сфери моралі. В «Нікомаховій етиці» звертається увага на примусову силу полісного закону (NE 1180a 20) [10, с.289], а особливістю законів моралі є те, що вони не забезпечуються державним примусом. Організований примус – одна з ознак відмінності норм права і моралі. Аристотель стверджує: «Закон... наказує жити доброчесно і забороняє порочність; а доброчесність у цілому створюється вчинками, які представляють собою узаконені дії, що встановлюються законодавцем для виховання задля загального блага» (NE 1130b 20-25) [10, с.150]. Сфера права в філософії Аристотеля визначається поняттям «дікайосіне» («правосудність») – доброчесність, що реалізується по відношенню до інших. Під правосудністю він розуміє «такий стан душі, при

якому люди схильні до правосудних вчинків, діють правосудно і бажають правосудного» (NE 1129a 5) [10, с.145]. Філософ визначає правосудність протиставляючи її неправосудності: правосудність є доброчесністю взагалі, вона включає в себе усі інші чесноти, а неправосудність є порушенням закону, користолюбством і несправедливістю. Правосудність є доброчесністю, що відповідає свідомо обраній і систематичній законослухняній поведінці, яка до того ж приносить моральне задоволення суб'єкту даної поведінки: «Правосудний – це законослухняний і справедливий. Отже, право – це законне і справедливе» (NE 1129a 30) [10, с.146].

Погляди Аристотеля на право та мораль були продовжені Цицероном. В трактаті «Про обов'язки» Цицерон розмежовує мораль і практичну моральність, настанови повсякденного життя: порівнюючи практичну моральність і відповідну сферу закону [11, с. 153, 168, 171] та фактично розмежовує сфери моралі та повсякденної моральності, що регулюється законом.

Отже, хоча в античній філософії ще не було чіткого розмежування права та моралі, ідея взаємозв'язку правової та моральної свідомості, взаємодії доброчесності та законів з'являється саме в ці часи. В роботах античних філософів взаємодія права та моралі розглядається як взаємний позитивний вплив на формування особистості, як необхідна умова виховного процесу. Правомірність і моральність поведінки людини оцінювалися однією загальною мірою «діке» – правом-справедливістю, а цінність права ототожнювалася з його моральним значенням, що проявляється у необхідності «хороших» законів і справедливих правителів.

Середньовічній філософській думці притаманне більш глибоке розділення сфери права та моралі. Розрізнення і навіть протиставлення закону та моралі вперше найбільш докладно було проаналізовано в роботах Августина Аврелія, який послідовно провів ідею божественного статусу моралі та поставив право у межі християнської моралі. Право для нього – втілення справедливості, тому встановлені закони мають бути справедливими,

а отже – моральними. Усю сукупність моральних норм Августин, як і античні філософи, називає законами, але їх джерелом вважає Бога: «Джерелом вічного і незмінного морального закону є божественний розум, долучаючись до якого людський розум вчиться розрізняти добро і зло, справедливе і несправедливе» (Глава XX, 4) [12]. Закон для Августина – це, перш за все, старозавітний закон з його суровою мораллю, побудованій на основі принципу відплати. На його переконання регулятивні можливості закону обмежені: без віри, один лише закон не може виховати моральну особистість. Закон є зовнішньою вимогою, а віра – внутрішнім переконанням: «Найбільша частина людей після прийняття зобов'язань закону спочатку перемагаються пороками і стають порушниками закону, і лише потім вдаються до допомоги благодаті» (Глава XXI, 16) [12]. Августин приводить наступну класифікацію законів: 1) вічний; 2) божественний; 3) природний; 4) людський. Вічний закон є вираженням загального порядку світобудови; божественний – розумних і справедливих повелінь Бога, але він визначає не лише відносини людини з Богом, але й відносини між людьми, задаючи моральні принципи поведінки. Людський цивільний закон впорядковує відносини між громадянами. Якщо цивільні закони не перешкоджають християнській вірі, граду Божому вони байдужі: «Град Божий зовсім не переймається тим, якого хто дотримується зовнішнього образу і стилю життя, лише б це не було проти численних заповідей і проти віри, яка приводить до Бога» (Глава XIX, 17) [12]. Отже, моральні закони діють на людину «зсередини», вони звертаються до душі людини і охоплюють майже всі сфери життя, на відміну від цивільних, які регулюють зовнішні дії людини.

У філософсько-правовому вченні Фоми Аквінського проголошується верховенство божественного закону перед людським. Філософ розмежовує можливості й рівень моральних вимог усіх видів закону, специфіку засобів їх впливу на людину. Закони задають людським вчинкам напрям, вказуючи найвищу мету – блаженство, вони представляють собою правила дії. Для забезпечення порядку в суспільстві, людський закон застосовує примус,

утримуючи людей від зла силою чи страхом, «щоб вони як мінімум утримувалися від лиходійства і не чинили шкоди іншим» [13, с.58]. Можливості людського закону обмежені: він не може направляти людину до вищої мети, вічного блаженства [13, с.81], не може висувати надмірно високі вимоги, бо більшість людей «далекі від досконалості в доброчесності» [13, с.71] і забороняє лише найбільш тяжкі гріхи, «без заборони яких людське суспільство не могло б існувати» [13, с.72]. На відміну від божественного закону «людина може судити лише про зовнішні дії, які [для неї] явні, і не може судити про внутрішні мотиви, які [від неї] приховані» [13, с.18]. Саме тому сфера дії людського закону обмежується правом, сферою прав осудності [13, с.123]. Таким чином, людські закони репрезентують той мінімум моралі, який необхідний для існування суспільства.

В філософських поглядах Гуго Гроція ще не має чіткого розмежування права та моралі, однак він намагається відокремити правові норми від моральних, відмічаючи: «право не отримує свого зовнішнього здійснення, якщо воно позбавлено сили для проведення у життя» [14, с.50]. Однак внаслідок того, що ті повеління, які мають правовий характер, ототожнюються з вимогами моралі, справедливості, одночасно залишаючи свій примусовий характер, Г. Гроцій відмічає: «Не можна сказати, щоб право, позбавлене підтримки силою, не мало жодної дії, бо дотримання справедливості дає спокій сумлінню...» [14, с.50].

У філософсько-правових теоріях Нового часу право і закон починають чітко розмежовуватися, а право і мораль розглядаються у нерозривній єдності. Представники природно-правової теорії виводять моральні норми із соціальних відносин, вважаючи, що держава забезпечує їх дотримання. Згідно Т. Гоббсу, неможна говорити про мораль окремо від держави. З одного боку, філософ намагається вивести моральні закони із природи людини, а з іншого – проголошує, що моральна філософія може бути побудована лише як вчення про людину у межах держави [15, с.258]. Згідно Гоббсу, позитивний закон є єдиним критерієм не лише правомірності й неправомірності поведінки, але й

справедливості: в громадянському стані дії людини розглядаються як справедливі чи несправедливі «в залежності від обставин і вимог громадянського закону» [15, с.316]. На його думку загальним мірилом для чеснот і вад можуть бути тільки закони держави: «Закон є совістю держави, дотримуватися якого людина визнає для себе обов'язковим» [16, с.252]. Свобода самостійно визначати доброчесність вчинків існує лише в «умовах природного стану, коли немає громадянських законів, а при наявності громадянського правління – в таких випадках, які не визначені законом» [16, с.252]. Отже, Гоббс, зводячи мораль до природного закону, а природний закон до позитивного, фактично відмовляє моралі в праві на самостійне існування.

На небезпеку зведення права до позитивного права, навіть якщо воно теоретично співпадає з природним правом, указував Дж. Локк. Він намагався уникнути суб'єктивізації моральних правил і зведення їх до державних повелінь. На відміну від Гоббса, у якого норми моралі фактично задаються державою, Локк вважає, що суспільство само визначає їх для себе: «Хоча люди, об'єднуючись у політичні співтовариства, відмовляються на користь держави від права розпоряджуватися всією своєю силою, так що не можуть користуватися нею проти своїх співгромадян більше, ніж дозволяє закон країни, однак вони все ж зберігають право мати добру чи погану думку щодо дій людей, серед яких живуть і з якими спілкуються, схвалювати чи ні ці дії» [16, с.407].

В класичних концепціях XVIII ст. проблема права починає вирішуватися як етична проблема, право розуміється як мораль, що регламентує діяльність правителя [17, с.3-4]. Значний внесок у розуміння взаємовідносин права й моралі був зроблений І. Кантом та Г. В. Ф. Гегелем. Кантівська метафізика як вчення про мораль і право постає як вчення про соціальні регулятори, належне в людських діях. Кант розрізняє зовнішні, позитивні, і внутрішні, суб'єктивні, засади людської поведінки. Перші є правовими і реалізуються через насильство, а другі ґрунтуються на усвідомленні внутрішнього обов'язку і є моральними. Право стосується лише вчинків, а мораль – переконань. Філософ

визначає область права як сферу легального виконання вимог категоричного імперативу, а область моралі – як сферу дотримання морального закону. В цілому Кант вважає право та мораль взаємодоповнюючими протилежностями, формальною єдністю суб'єктивності й об'єктивності поведінки. Згідно І. Канту, мораль і право взаємно передбачають один одного: моральність індивіда проявляється у його правоздатності, а право означає визнання публічною владою моральної самостійності підданих і відмову від опіки над ними [17, с.188]. «Святенність» права розкривається через мораль, яка встановлюється у громадянському суспільстві й через свої вищі ідеали та цінності звеличує право [18, с.567], отже, є законність, яку встановлює держава, а є моральність, засади якої встановлюються людьми.

Право охоплює всі ті умови, при яких довільні дії будь-якої особистості можуть бути упорядковані з довільними діями іншої особи, у відповідності до універсального закону свободи. Етика зобов'язує особистість виконувати вимоги права як максими поведінки. Тому І. Кант формулює загальний правовий закон: «...Чини зовнішнє так, щоб свободний прояв твоєї сваволі був сумісний зі свободою кожного, згідно із всезагальним законом» [18, с.596] та відмічає, що цей закон не відноситься до внутрішніх мотиваційних принципів людських дій, задача права – пояснити, що є правом, а не вчити доброчесності [18, с.596]. Право, таким чином, полягає у можливості універсального взаємного примусу в гармонії зі свободою усіх. Сутність морального обґрунтування права Кантом полягає не в тому, що філософ намагається вивести правові норми з моральних. Отже, мораль у Канта не замінює собою право, не стає більш високим і більш значущим критерієм оцінки поведінки людей, а навпаки, діючи як духовний фактор, возвеличує право, надає йому і регулятивну, і духовну значимість.

Проблеми співвідношення права, моралі та моральності викладені Гегелем в теорії, яку він назвав «ідеєю абсолютної моральності». Моральність є духом народу, вона включає в себе абстрактне право та мораль, але одночасно кожна з цих категорій є правом. Єдність права та моралі Гегель

розкриває через категорію моральності, що виступає у якості соціально-практичної реальності: «Мораль, моральність державний інтерес кожний окремо представляє собою особливе право, оскільки кожна з цих форм є визначення і наявне буття свободи. Колізія між ними може відбутися лише постільки, оскільки усі вони на одній і тій самій лінії і є правом...» [19, с.85-86]. Гегель називає мораль точкою зору відношення і повинності, а саме «відношення безпосередньої індивідуальності до суспільного цілого як до суми зовнішніх обов'язків, які мають бути виконані, але виконання яких постає як юридичний примус, або настановується на моральний вибір особистості» [20, с.469]. Суспільна поведінка окремого індивіда, оскільки вона виходить за межі юридичного примусу, стає предметом вільного морального рішення. Отже, для Гегеля право й мораль є проявом свободної волі людини у межах об'єктивного духу, який кооперує у собі право, мораль та моральність і представляє собою певну ступінь розвитку свободи. Право й мораль в його системі існують у сфері моральності і не можуть відокремлено один від одного впливати на суспільні відносини.

Концепцію підпорядкування права моралі підтримував у своїх роботах А. Шопенгауер. На його думку, найчистішим моральним спонуканням, «першофеноменом моралі» є не повага до закону, як вважав І. Кант, а співчуття. Мораль для нього існує лише по відношенню до другої людини. Співчуття у А.Шопенгауера обмежується правовим принципом справедливості, який він поєднує з чеснотою справедливості й узагальнює їх у єдиному правилі: «нікому не зашкодь» [21, с.402]. Не знаходячи у природі жодної підстави для принципу справедливості, філософ дає йому правове обґрунтування: «Через те, що вимога справедливості – чисто негативна, виконання її може бути здійснено примусом. Примусовою установою для цього служить держава...» [21, с.405]. Отже, у А. Шопенгауера метою як права, так і моралі є встановлення справедливості у відношеннях між людьми, але правовий і моральний підходи при вирішенні цієї задачі – протилежні. Моральні норми регулюють ті вчинки, які не слід здійснювати, якщо не хочеш

завдати школи іншому, тобто зробити щось несправедливе. Право ж розглядає «...ті ж самі вчинки як такі, які ніхто не зобов'язаний терпіти, тому що ніхто не повинен зазнавати несправедливості» [21, с.292]. Таким чином, мотиви, що призводять до виникнення права, носять моральний характер, а саме право є елементом моралі: «Правознавство є частиною моралі, яка встановлює і вчинки, від яких слід утримуватися, якщо ми не бажаємо ображати інших, тобто чинити несправедливість» [22, с.455].

Позиція моралізації права також притаманна Г. Єллінеку, який визначає право як систему норм, що забезпечують існування і розвиток суспільства. Об'єктивно право є умовою соціального розвитку, а суб'єктивно Г. Єллінек визначає право як деякий етичний мінімум, «Existenzminimum» етичних норм [23, с.48]. Як наслідок, Г. Єллінек заперечує виключно внутрішній характер моралі і чисто зовнішній характер права, оскільки виконання норм права передбачає наявність певного внутрішнього мотиву їх дотримання. Таким мотивом стає сформована у даному суспільстві система моральних норм, зовнішнім оформленням і гарантом дієвості якої є право.

Позиція моралізації права Г. Єллінека була продовжена в філософській концепції В. Соловйова, згідно якій поняття права включає в себе свободу, рівність і справедливість. У ранній період своєї творчості В. С. Соловйов заперечує зв'язок між правом та мораллю, але в пізніх своїх роботах він визнає існування внутрішнього зв'язку між ними: відторгнення права позбавляє мораль «об'єктивних засобів і підґрунтя», а моральні принципи, у свою чергу, надають праву «безумовну підставу» [24, с.446]. Філософ відмічає, що хоча право і мораль служать одному ідеалу, вони відрізняються мірилом оцінки зла, його критерієм. Правопорядок, на відміну від моралі, закріплює і охороняє свободу людини бути аморальною у певних межах, а також передбачає можливість застосування примусу. Філософ виділяє ряд істотних рис права: обмеженість норм права «мінімальним моральним змістом» [24, с.529]; обов'язково-моральний характер [24, с.529]; етико-практичний зміст [24, с.389]; примусова сила в реалізації мінімального добра [24, с.527]. Отже,

право, у В. С. Соловйова, – є примусовою справедливістю, без якої моральні принципи не можуть реалізовуватися в людському суспільстві, а само право набуло б характеру безконтрольної сваволі, втративши тим самим моральну цінність.

Вітчизняний правник і філософ Б. О. Кістяківський – один із ярокх представників теорії природного права. Філософ наголошує, що право відіграє провідну роль у житті людини та суспільства. Будучи цінністю, воно синтезує в себе моральну складову. Майбутнє права і моралі, як нормативних регуляторів суспільного життя, Б. Кістяківський бачив у поєднанні наукового раціоналізму й етичної свідомості: правове регулювання суспільного життя обумовлено самою логікою розвитку суспільства і лише моральні зусилля кожного громадянина є необхідною умовою існування правопорядку. Етичні цілі, а саме, свобода і справедливість, згідно Б. Кістяківському, обумовлюють природу права: «Право прагне втілити в собі і свободу, і справедливість найбільш повно і досконало» [25, с.68]. Однак право не вичерпується нормативно-етичним виміром, воно є державно-організаційним, соціальним, психічним і нормативним явищем [26, с.153]. Філософ трактує право як соціальне явище: «Право складається із норм, які постійно і регулярно здійснюються в житті» [27, с.104]. Тому нормативне поняття права у Б. Кістяківського є нормативноетичним, ціннісним.

Другий підхід, найбільш послідовно відображений в теорії юридичного позитивізму, ґрунтується на положенні, що право і мораль – несумісні, оскільки перше пов'язано з примусом, а друге – зі свободою. Позитивісти Дж. Бентам, Дж. Остін, Г. Кельзен, Р. Ієринг протиставляючи право та мораль, представляють їх взаємодію як конфронтацію. М. В. Костицький пов'язує виникнення юридичного позитивізму з об'єктивною потребою у новій методології, розвитком капіталізму, ринкових відносин і поширенням лібералізму: «Для їх розвитку необхідна була сильна державна влада, верховенство закону, ототожнення права з волею та приписами держави» [28, с.20]. Отже, юридичний позитивізм заперечує концептуальний зв'язок між

правом і мораллю та доцільність її встановлення, ґрунтується на положенні, що методологія юридичної науки не дозволяє пізнати природне право та мораль, оскільки базується на аналізі фактів і залишає поза увагою метафізичні питання [29, с. 142].

З точки зору Г. Кельзена, соціальний порядок, право та мораль, є нормативним порядком, який регулює людську поведінку [30, с.38]. Він підкреслює: «Норма, встановлена законодавцем відповідно до конституції, яка повеліває певну людську поведінку, не пов'язуючи протилежну з актом примусу у якості санкції, відрізнялася б від моральної норми лише своїм походженням, а правова норма, створена на підставі звичаю, взагалі б не відрізнялася б від моральної норми, також заснованої на звичаї. Якщо звичай визнається конституцією у якості нормотворчого чинника, то усі моральні норми, створені звичаєм, складають частину правопорядку» [30, с.75-76]. Відмінність права та моралі, згідно Г. Кельзену, полягає у виключно примусовому характері права. Право не залежить від моралі: правова теорія не оцінює справедливості чи несправедливості базисної норми, а лише досліджує відносини між нею та іншими юридичними нормами.

Г. Гарт розділяє позитивістський підхід щодо принципіального розмежування права та моралі, визнаючи право та мораль важливими соціальними інститутами, що регулюють поведінку людей, переконаний у тому, що їх не слід змішувати [31, с.195]. Закони, навіть несправедливі з точки зору моралі, залишаються законами. Поряд із визнанням генетичного зв'язку права та моралі, єдності їх фундаментальних норм, Г. Гарт звертає увагу на їх відмінність: незахищеність цих норм, їх порушення вимагають переходу від моральних до правових форм контролю за поведінкою людей. Примусовий характер права необхідний як гарантія дотримання інтересів усіх членів суспільства.

Американський правник Л. Фуллер у праці «Мораль права» з позиції природного права зробив спробу показати, що між правом і мораллю існує необхідний зв'язок. Л. Фуллер відмічає залежність права від моралі, однак

наділяє мораль сутнісною рисою, яка відрізняє її від більшості інших філософських концепцій: він представляє мораль як сукупність принципів, визначених будь-якою метою, дотримання котрої обумовлює її досягнення. Право, згідно Л. Фуллеру, є вираженням загальноприйнятих цілей, одним із різновидів цільової діяльності. Наявність мети є запорукою можливості оцінки правової системи. Тому факти і цінності в праві зливаються. Право містить у собі внутрішнє моральне ядро, що міститься в самій природі правової системи. Л. Фуллер формулює принципи цієї внутрішньої моралі права: загальність, відкритість, передбачуваність юридичної дії, ясність і зрозумілість закону, відсутність суперечностей, відсутність нездійснених вимог, сталість у часі (відсутність частих змін), відповідність між офіційними діями і декларованим правилом [32, с.105]. Ці принципи представляють собою процесуальне природне право, сукупність яких Л. Фуллер називає «правова мораль». Розглядаючи питання відповідності права нормам моралі, Л. Фуллер відмічає, що аморальна система правил позбавляється статусу правової системи і, не отримавши необхідної підтримки суспільства, не може існувати довгий час. Для того, щоб правова система була системою правил, останні повинні відповідати моральним стандартам справедливості й чесності (неупередженість, своєчасне повідомлення про правила тощо). Тому «...для практичної дієвості права першочергове значення має певний мінімум прихильності правовій моралі» [32, с.187], а отже його підпорядкування хоча й специфічний, але моралі.

Таким чином, погляди Л. Фуллера на взаємодію права та моралі представляються послідовними, вони не суперечать визнаним правовим концепціям і органічно доповнюють існуючі системи праворозуміння.

Отже, розходження між теорією природного права і позитивізму з питання взаємодії права та моралі полягає у наступному: юридичний позитивізм розмежує сфери права та моралі, розглядаючи право як систему логічно взаємопов'язаних норм, у межах якої будь-яке юридичне рішення не потребує морального обґрунтування; в теорії природного права авторитет

права базується на моральному змісті, право є втіленням в юридичних нормах моральних принципів. Утім обидва підходи не виключають один одного, сьогодні у правознавстві відбувається процес конвергенції юридичного позитивізму й теорій природного права. Позитивісти не заперечують взаємозв'язку права та моралі, моральної складової у змісті права, вони визнають, що правова система може безпосередньо включати в себе певні моральні норми. З іншого боку, прихильники теорії природного права вважають, що мораль включає в себе також обов'язок зберігати правопорядок, зокрема систему юридичних законів встановлених державою [29, с. 145].

1.5. Співвідношення (взаємодія) права і моралі як одна із проблем філософії права

Взаємозв'язок права та моралі має складний взаємообумовлений характер. Право створює умови благополучного життя в суспільстві, які включають вимоги рівності всіх перед законом і розумної міри свободи. Беззаконня і вседозволеність призводить до морального занепаду, а право і законність, відповідно, можуть сприяти формуванню моральних критеріїв і звичок людей. Але правова регуляція життєдіяльності людини повинна поєднуватися з моральною регуляцією і переконаннями.

Право та мораль діалектично взаємопов'язані й взаємообумовлені: під впливом високоморальних норм і цінностей право постійно удосконалюється, а право, у свою чергу, має зворотний вплив на моральність, поведінку і традиції людей. Однак ця взаємодія через те, що за своєю суттю право та мораль є різними формами суспільної свідомості, є складною і неоднозначною: крім єдності між ними існує відмінність і протиріччя. Право та мораль мають різні критерії й соціальні виміри: мораль звертається до внутрішніх спонукань людини, її совісті і почуття обов'язку, право ж зосереджується на суб'єктивних правах окремих осіб, визначає і юридично забезпечує їх статус, юридичні можливості, оцінює поведінку індивідів з точки зору правомірного й неправомірного, законного й незаконного. Ці соціальні

регулятори по-різному «намагаються соціалізувати особистість, пригнічуючи природну агресивність, стримуючи природні інстинкти та пристрасті, що спонукають людей до діянь, небезпечних і шкідливих для інших людей і суспільства» [33, с.189]. Право визначає, підтримує і регулює зовнішній порядок, мораль же формує соціальні якості особистості. На праві лежить головний тягар захисту суспільства від небезпечних діянь тих осіб, які нехтують правами й інтересами інших людей і суспільства в цілому. В.С. Соловйов свого часу відмічав: «...існування суспільства залежить не від досконалості деяких, а від безпеки усіх. Ця безпека, не забезпечена моральним законом самим по собі, який не існує для людей з переважаючими протисуспільними інстинктами, захищається законом примусовим, який має дійсну силу і для них» [34, с.45].

На протязі всієї історії філософсько-правової думки питання кореляції, співвідношення права та моралі було предметом гострих дискусій. Європейській правовій культурі притаманне інструментальне відношення до правових цінностей, а у вітчизняній традиційній правосвідомості спостерігається змішування правових і моральних цінностей. Будучи взаємодіючими соціальними регуляторами, право та мораль у кожній історичній епосі мають певні особливості цієї взаємодії, які визначаються конкретними умовами існування соціуму: станом розвитку економіки, політики, культури, соціальної структури суспільства тощо. У якості соціальних інститутів, право та мораль розвиваються разом із суспільством, і хоча взаємодія та взаємовплив між ними історично набувають різних форм, змісту і значення, вони зберігають нерозривний внутрішній зв'язок між собою. Так, у минулому, релігійні переслідування та втручання влади в особисте життя людей обґрунтовувалося ототожненням права й моралі. Як наслідок, законодавство розповсюджувало свою дію і на внутрішній світ особистості, регулювало моральну гідність людських вчинків. Різде відмежування права від моралі, навпаки, призводило до індиферентності права щодо моральних проблем. Задача права звужувалася до розмежування зовнішньої свободи

людей, а те як саме люди скористаються своєю свободою, згідно моральних вимог чи ні, вважалося їх особистою справою [35, с. 49-50]. В радянські часи у вітчизняній науковій думці пануючою була нормативістська концепція права як свавільної волі держави, «...радянська юридична наука певною мірою використала нормативізм для творення так званої радянської системи права», – вказує академік М. В. Костицький, [28, с.26]

Як свідчить світовий досвід, питання взаємодії права і моралі актуалізуються у переломні періоди історії суспільства, коли відбувається не лише трансформація економічного, політичного та соціального устрою, але й усього укладу життя. З розвитком і ускладненням суспільних процесів проблема взаємодії права та моралі набуває все більшого значення. В сучасному суспільстві, зокрема інформаційному, відбувається ускладнення його структури і процесів, в ньому вже не існує єдиної для всіх системи моральних цінностей. Плюралізм моралі обумовлює плюралізм праворозуміння, що у свою чергу призводить до розбіжностей у оцінці взаємозв'язку права та моралі [36, с. 375].

Право та мораль, будучи елементами загальнокультурної нормативної системи, органічно включені у соціальний контекст, одночасно залишаючись автономними і самостійними. Однак питання щодо визначення співвідношення цих соціальних регуляторів й досі залишається відкритим. В цілому в філософсько-правових дослідженнях переважає принцип моралізації права, згідно якому право залежить від моралі [35, с. 50]. Подібний підхід відстоювали представники німецької класичної філософії. Так, у Гегеля мораль визначає належне і вказує зміст праву. Тим самим право і мораль протиставляються один одному як можливе і належне, це протиріччя знімається в моральності, як вищій єдності, що представляє собою дійсність того, що в праві є тільки можливим, а в моралі – тільки належним.

В основному моралізація права була притаманна теоріям природного права, в яких природний і моральний порядок взаємопов'язані, а позитивне право має відповідати «природним» законам природи. Право, згідно цій

позиції, не ототожнюється повністю з мораллю, воно розуміється як її «мінімум», важлива її частина, яка захищається силою держави. Моралізація права має ряд недоліків, головним з яких є те, що сутнісні відмінності цих соціальних регуляторів залишаються поза увагою. Підпорядкування права моралі є таким же перегином, як і їх повне відособлення, далеко не весь зміст права визначається моральними постулатами.

Плюралізм поглядів на взаємодію права та моралі, не став на заваді тому, що позиції сторін дещо пом'якшали і, як правило, не протиставляються. С.С. Алексєєв визнає, що «право за своєю органікою представляє собою явище глибоко морального порядку» [37, с.209]. Разом з тим, він стверджує, що попри глибоку взаємодію права та моралі, їх однакову суспільну цінність, вони є двома самостійними «суверенними нормативними системами» [38, с.337], які суттєво відрізняються одна від одної.

О. Є. Лейст чітко розмежовує ці поняття: «Право й мораль – зовсім різні, між ними більше відмінностей, ніж схожості. Про збіг частини моралі й права важко говорити з тієї причини, що у змісті права надто багато такого, до чого мораль рішуче байдужа... За межами моральних оцінок знаходиться не якийсь вузький сегмент правовідносин, а майже уся сфера правового регулювання. ...право також не вторгається у сферу моральної свідомості суспільства й індивіда, залишаючи без юридичних оцінок майже усі області моральних відносин» [33, с.168-169]. Англо-американський філософ і теоретик права Рональд Дворкін у своїй концепції «права як цілісності/чесності» (law as integrity) заперечує концептуальну можливість розмежування права та моралі й наполягає на необхідності морального обґрунтування права, підкреслюючи, що в нинішніх умовах «правознавству ще доведеться вибудовувати містки між юридичною та моральною теоріями» [39, с.35].

Відмінність між правом та мораллю також проявляється у тому, що навіть виходячи з однієї й тієї ж передумови, вони можуть йти абсолютно різними, іноді навіть діаметрально протилежними шляхами. Право може засуджувати і навіть карати різні форми аморальної поведінки, але може й утримуватися від

переслідування цілого ряду аморальних явищ. З іншого боку, моральний обов'язок спасіння й збереження людського життя, може у багатьох випадках не бути громадянським обов'язком.

Серед науковців, які вважають, що право виступає лише засобом реалізації морально-гуманістичних ідеалів суспільства, слід назвати Ю. А. Агешина [40, с.74-76], С. С.Алексєєва [41, с.135-136], В. С. Нерсисянца [42, с.214-216]. Утім і вони не заперечують єдність права та моралі, яка витікає з природи регульованих ними суспільних відносин. В.С. Нерсисянц, з позицій розробленого ним лібертарно-юридичного вчення про право, виділяє три сутнісні характеристики права: «загальну рівну міру регуляції, свободи і справедливості» [43, с.4]. Ці взаємопов'язані компоненти принципу формальної рівності В.С. Нерсисянц відносить до сфери права, а не моралі, оскільки мораль і притаманні їй норми регуляції носять обмежений характер, множинність моральних норм і уявлень про належне обумовлюють їх неформалізований зміст і позбавлені «властивої лише праву абстрактно-загальної форми (і загальної формалізації), в якій тільки і можна виразити абстрактно-загальний, універсально формалізований сенс рівності, свободи і справедливості в соціумі» [43, с.5]. Право виступає не як неформалізований носій моральних і морально-правових цінностей, що характерно для природноправового підходу, а як «строго визначена форма саме правових цінностей, як специфічна форма правової повинності, відмінна від усіх інших (моральних, релігійних і т.п.) форм повинності й ціннісних форм» [43, с.14].

Сфери дії правових і моральних норм часто не співпадають. Так, повністю поза сферою дії права знаходяться моральні настанови і правила пристойності, опорою яких є моральна свідомість суспільства. Право не може бути аморальним, але не всі правові норми потребують морального виправдання, наповнення моральним змістом. З іншого боку, надання моральним нормам сили закону, позбавить мораль основоположної характеристики – свободи вибору: «Там, де немає вторгнення у сферу чужої свободи, чужих прав і інтересів, там не має і підстав для правового втручання» [44, с.76]. Право ж за

своєю суттю є вимогою належної дії по відношенню до інших людей і передбачає примус. Однак примус є і в моралі. Згідно деонтологічній етиці І. Канта, моральні переконання сприймаються деякою мірою як внутрішня система насильства: здійснення моральних учинків не повинно залежати від власних прагнень та бажань. Пороки – це страховиська, які людина мусить побороти, бо «суд знаходиться усередині людини» [18, с.839]. Якщо людина моральна тому, що їй подобається бути порядною, доброю, чесною, вона отримує задоволення від своїх моральних учинків, то для Канта це ненадійна гарантія моральності. Мораль по Канту є примусом, моральний закон тому є імперативом, який повеліває категорично, бо цей закон абсолютний. Категоричний імператив містить пряме веління того, як повинен поводитись індивід. Різниця між моральним і правовим примусом у рамках кантівської філософії полягає у тому, що в моралі індивід примушує себе сам, а в праві монополія на примус належить державі.

Часто увагу звертають на ще одну відмінність між правом і мораллю: в державі застосування сили здійснюють спеціальні правоохоронні органи, а в моралі такої централізованої системи примусу немає. Однак ця відмінність також є досить розмитою: в міжнародному праві також немає централізованого органу правопорядку. Охорона ООН, її поліція і війська формуються із армій 60 окремих країн, реально у миротворчих місіях ООН одні держави діють проти інших держав. З іншого боку в світській і релігійній моралі також існує застосування примусу (батьків по відношенню до дітей, оцінка за поведінку в школі, заборона віруючим дивитись деякі фільми чи телевізійні програми тощо) [35, с. 54].

Необхідно відмітити, що з точки зору лібералізму, відносини між людьми і дії, які не зачіпають інтересів інших людей, не повинні регулюватися законом і примусом. Один із апологетів лібералізму Джон Стюарт Міл в «Есе про свободу» чітко формулює причини необхідності забезпечення суспільством максимальної свободи від морального або фізичного тиску для своїх громадян. Сфера особистого життя кожної людини – це та зона свободи, в яку

суспільство не повинно втручатись. Вона включає в себе свободу думки, почуттів, міркувань, смаків і занять, свободу будувати своє життя так, як людина вважає за потрібне, «свободу робити те, що ми хочемо, і приймати можливі наслідки – без жодних перешкод із боку собі подібних, доки те, що ми робимо, не шкодить їм, навіть якщо наша поведінка здається їм дурною, збоченою чи хибною» [45, с.22].

Леонард Гобгауз на питання, чи можна зробити людей добрими постановою парламенту відповів так: «Мораль неможливо прищепити силоміць, бо мораль – це вчинок або характер вільного діяча, натомість можливо створити умови, за яких може сформуватися мораль, і серед цих умов не останнє місце посідає свобода від примусу з боку інших людей» [46, с.676-677]. Індивід повинен бути абсолютно незалежним, він несе відповідальність тільки за ту частину своєї поведінки, яка стосується інших. Тому, коли поведінка якихось осіб здається незручною, навіть аморальною, але при цьому вона не шкодить державі та іншим людям, то доведеться змиритися з цим, бо держава може дозволити собі терпіти її заради сприяння людській свободі.

Фрідріх фон Хайек наполягає: відмінність між правом і мораллю – це «відмінність між правилами, які повинні проводитися у життя за допомогою прийнятих процедур примусу, і тими, які не потребують примусу, а ця відмінність втратить будь-яке значення, якщо усі визнанні правила поведінки, включаючи ті, які співтовариство розглядає як вимоги моралі, почнуть проводитися у життя за допомогою сили» [47, с.227]. Таким чином, представники лібералізму наполягають на тому, що гарантією особистої свободи є індиферентність закону по відношенню до моралі.

Складність взаємодії права і моралі проявляється у тому, що право не обмежується лише оцінкою людської поведінки. Воно направляє й стимулює дії людей або перешкоджає їм, якщо вони йому суперечать. Прихильник аксіологічної концепції права Г. Радбрух переконаний: «Право настільки з самого початку чуже моралі, настільки відмінно від неї і навіть, ймовірно, протилежне їй, як і будь-який засіб у відносинах між засобом і метою,

наскільки у подальшому це не заважає йому у якості засобу реалізації моральної цінності брати участь у приданні цінності власній меті і тим самим, з умовою збереження власної самостійності, бути залученим у сферу моралі» [48, с.59]. Метою права при всьому різноманітті його змісту є мораль. Звісно, воно не може сприяти виконанню моральних зобов'язань за допомогою правових санкцій, «моральна норма, – за словами Г. Радбруха, – яка реалізується лише як виконання власної волі, нічого не виграє, якщо її підтримує веління з іншої сфери, хоча й однакового з нею змісту» [48, с.57]. Право служить моралі за допомогою прав, які воно гарантує, а ці права забезпечують виконання індивідом своїх моральних обов'язків.

Право та мораль єднає спільне цільове призначення: «Вплив на поведінку суб'єктів; право та мораль мають загальне функціональне призначення, вони формують еталони поведінки, ціннісно-нормативну орієнтацію суспільства; вони характеризуються структурною єдністю, оскільки формують власні системи, в які включають суспільні відносини, суспільну свідомість і норми; право та мораль засновані на спільності соціально-економічних інтересів, культури суспільства, прихильності людей до ідеалів свободи і справедливості, вони мають єдину духовну природу, єдиний ціннісний стрижень – справедливість» [49, с.149]. Право без моралі, як і мораль без права не можуть існувати і розвиватися, вони спрямовують і корегують людські вчинки, упорядковують людські взаємовідносини.

Правова норма не може бути етично нейтральною: при її формулюванні, тлумаченні та застосуванні неминуче проявляється аксіологічний аспект. Тому ефективність права, залежить від того, наскільки воно відображає й охороняє моральні основи суспільного життя. Саме завдяки ціннісному аспекту можна визначити ефективність правової норми в соціальній регуляції. Але тут ми маємо відмітити необхідність відокремити право як обов'язкову норму від моралі. Мораль, незважаючи на її універсалізм, істотно відрізняється у різних народів і в різні історичні часи, вона постійно змінюється. При злитті права з рухливою мораллю обов'язкова всезагальна

норма щезає. При необхідній спільності з мораллю право повинно спиратися на загальну мораль. І така мораль існує – це широко відоме «золоте правило» («Як хочете, щоб люди вчиняли відносно вас, так і ви чиніть відносно них»).

Тісний взаємозв'язок права та моралі, однорідність ряду їх властивостей дають підставу для ствердження необхідності морального виміру права. Так, право, засноване на моральних принципах легше сприймається людьми і не викликає відторгнення, засобом його забезпечення буде не лише державний примус, але й громадська думка. Якщо ж право суперечить моральним переконанням суспільства, воно буде ігноруватися і порушуватися. Там, де право не захищає своїх громадян, царює беззаконня та несправедливість. Історія цивілізації наглядно демонструє, що мораль неможлива без права, оскільки немає моралі без свободи, а свободи – без правового забезпечення її гарантій [50, с.36].

Існує велика, загальна для права й моралі сфера: прагнення ввести певні стандарти поведінки. У більшості цих основоположних стандартів право та мораль доповнюють і посилюють один одного. О. О. Бандура відмічає: «Право робить більш дієвими основні моральні норми, надаючи їм статусу правових норм» [51, с.31].

Тісний взаємозв'язок між правом та мораллю проявляється також у вживанні схожої нормотворчої лексики. Встановлення правил і норм поведінки людей як на мові моралі, так і на мові права висловлюється у термінах зобов'язань і обов'язку, з точки зору того, що правильно, а що – ні.

Взаємодія права та моралі не є одностороннім впливом моралі на право чи навпаки, це скоріше процес взаємовпливу один на одного, який сприяє прогресу як моральних, так і правових відносин. Впливаючи на мораль, право сприяє більш глибокому її укоріненню в суспільстві, одночасно воно само під впливом моралі постійно збагачується, зростає його авторитет і роль як соціального регулятора суспільних відносин [35, с. 55]. Таким чином, право та мораль взаємодоповнюють один одного і тому вони не повинні протиставлятися. Будучи найважливішими засобами соціальної регуляції,

право та мораль керують людськими вчинками, вносять порядок у взаємини, формують модель поведінки, зорієнтовану на пріоритет справедливості, загального блага, гуманності, законності, рівноправності та інших найважливіших принципів і правил людського співжиття. Отже взаємодія права та моралі проявляється в їх взаємній підтримці один одного в упорядковуванні суспільних відносин. Вимоги правових і моральних норм співпадають по багатьом напрямом: те, що заохочується правом, заохочується і мораллю. Мораль однозначно засуджує здійснення правопорушень, і особливо злочинів, протиправна поведінка, як правило, є також аморальною.

Право та мораль взаємодіють і в сфері відправлення правосуддя, діяльності органів правопорядку, юстиції. Фактично обставини багатьох справ оцінюються із залученням як юридичних, так і моральних критеріїв. Порухення правових норм, означає порушення і моралі. Правові норми повинні бути провідниками моралі, закріплювати і захищати моральні устої суспільства. У свою чергу, дія моралі, як й інших соціальних норм, багато у чому залежить від ефективно функціонуючої юридичної системи. Норми моралі знаходять підтримку у праві, його авторитеті та державному статусі, тому якщо не будуть дотримуватися закони, моральні норми, які є основою цих законів, автоматично виявляються недійсними.

В історії філософської думки неодноразово піднімалося питання залежності законодавства від моральної свідомості суспільства. У періоди падіння суспільної моралі соціальна роль права істотно зростає. Застосування правом сили є його основоположною характеристикою, але поза моральними межами «правовий примус виявляється марним і веде до насильства» [52, с.267].

Процес взаємодії права та моралі може набувати гострих протиріч і розбіжностей, причини яких викликані їхньою специфікою, методами регуляції, критеріями при оцінці поведінки індивідів. Ці розбіжності пов'язані зі складністю та суперечністю життя, «нескінченною різноманітністю

виникаючих у ньому ситуацій, появою нових тенденцій у суспільному розвитку, неоднаковим рівнем моральної й правової свідомості людей, мінливістю соціальних умов» [52, с.271]. Вимоги права та моралі не завжди співпадають, а іноді й суперечать один одному. Це можна пояснити різноманіттям соціальних відносин, взаємозв'язків, життєвих ситуацій, які не завжди можна оцінити однозначно. В силу специфічності права та моралі можуть бути й інші причини суперечностей між ними: мораль орієнтує на певний взірець поведінки, моральний ідеал, право ж встановлює допустимі норми поведінки, які можуть бути імморальними або, навіть, аморальними, але ще не протизаконними. Конфлікт між вимогами права та моралі може бути викликаний безумовністю права, яке не знає виключень (обмовок), наприклад, крадіжка є кримінально караним діянням, безвідносно до причин і обставин скоєння злочину. Ці обставини можуть пом'якшувати покарання, так в сучасних правових системах враховується моральні аспекти скоєння правопорушень, покарання може залежати від мотивів, мети, психічного стану, особи правопорушника, але вони не здатні змінюють наявність самого факту злочину. На відміну від права, мораль може повністю виправдати особу, що порушує правові та моральні норми, якщо для цього знайдеться достатнє підґрунтя. Крім того, право ніколи не містило у собі всього комплексу моральних вимог, не було абсолютно «етичним». Тому між вимогами права та моралі буває досить важко досягнути гармонії. Але протиставляти дані регулятори, оцінювати їх як абсолютно протилежні явища, було б помилковим. Незважаючи на те, що вони оцінюють одні й ті ж діяння з різних позицій, підходів, їхні вимоги й цілі в основному узгоджуються.

Говорячи про взаємозв'язок права та моралі у сучасному суспільстві та у суспільній свідомості, можна спостерігати зіткнення моральних і правових цінностей. Іноді, вони спільно регулюють ті чи інші цінності, які захищаються - життя, свобода, недоторканість, безпека, власність, тощо. В такому разі правові і моральні норми збігаються, взаємодоповнюючи один одного. Які саме цінності будуть домінувати у суспільстві та у свідомості особи залежить

не лише від його культурних, але й від національних особливостей. Правові цінності знаходять свій вияв у структурі індивідуальної правосвідомості особи. Це певне позитивне її відношення до правової системи, яка діє у суспільстві, що впливає на поведінку цієї особи та на оцінку нею подій у суспільстві. Тому можна прослідкувати зв'язок між усвідомленням цінності права частиною суспільної правосвідомості та між правовими цінностями, що формуються в індивідуальній правосвідомості [53, с.175-176].

Таким чином, незважаючи на певну відокремленість і різні шляхи розвитку, право та мораль існують і функціонують у тісній взаємодії, вони тісно взаємопов'язані та взаємообумовлені. Взаємозалежність права та моралі носить не причинно-наслідковий, а скоріше логічний характер, коли одне поняття є необхідною частиною іншого. У тих випадках, коли право не передбачає можливість регулювання суспільних відносин своїми нормами, йому на допомогу приходить мораль, а у випадках безсилля моралі, у дію вступає право, яке може застосувати примус. Процес взаємодії права та моралі сприяє більш глибокому вкоріненню моральних норм в суспільстві, при одночасному підвищенні авторитету права, зростання його ролі як соціального регулятора. необхідність постійного укріплення демократичних інститутів, підвищення професіоналізму законодавця, морального почуття громадян, має сприяти правильному розумінню природи права та моралі з метою правильної організації їх взаємодії на практиці й подолання дефектів правової та моральної свідомості.

1.6. Правові та моральні цінності сучасного суспільства **Кушакова 2.1.**

До загальнолюдських цінностей у сучасному аксіологічному розумінні належать, насамперед, узагальнені філософською думкою людства права, свободи та законні інтереси особистості, які ґрунтуються на теоретичних надбаннях та стали однією з головних передумов входження кожної людини в загальнокультурний світовий контекст у будь-якій сфері життєдіяльності.

Розмірковування про цінність сягають давніх часів, зі становлення держави, права, суспільного виробництва. Цінність полягала у корисності речі для споживача. Першим у філософії про цінність писав Платон у діалогах «Лісід», «Горгій» та в трактаті «Закони», де він виділяв цінності «звичайного порядку» та цінності «другого порядку» [54, сс. 208, 213–217, 251]. В Аристотеля [55, с. 300] цінність ув'язується з категорією «мета», цінним є те благо, яке ближче до мети. У період Середньовіччя цінність жорстко прив'язувалася до Творця, цінними були віра, релігія та церква. У Новий час у трактатах Монтеня, Гоббса, Декарта, Паскаля важливою стає цінність людини. Значний доробок в обґрунтуванні цінності належить І. Канту, який виводив цінності не з природи душі, а з розуму, скеровуваної ним волі та моралі. Мислитель ув'язує природу моральної цінності з категоричним імперативом, який корелює душевні якості із зовнішніми цінностями.

Інформаційна революція стрімко змінює світ, надаючи людству принципово нові рішення і можливості в усіх сферах його життєдіяльності. Поява й бурхливий розвиток інформаційних технологій відкрив нові можливості в отриманні освіти, легкість і доступність інформації створили унікальні передумови для розвитку й становлення особистості. Але разом із благами, які інформаційна революція вже дала суспільству, і тими, що очікуються у майбутньому, вона несе з собою й абсолютно нові виклики, з якими людство не стикалося раніше.

Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, безпосередньо стосуються місця людини в інформаційному світі. Людина змінюється відповідно вектору інформаційно-технічних характеристик суспільства. Однак це не є пасивним прийняттям нових умов виробництва й споживання. Людина виступає суб'єктом інформаційної реальності, яка далеко виходить за чисто технічні характеристики. Формування суспільства нового типу викликає зміни не лише у способах виробництва, а й у світогляді людей, їх образі життя. Інформаційні технології кардинальним чином трансформують повсякденне життя мільйонів людей. Інформатизація життя і поява нового інформаційного

поля людського буття змінює увесь життєвий світ людини. В електронному просторі змінюються поведінкові стандарти й ціннісні орієнтації особистості. Все це породжує ряд серйозних морально-правових проблем, які вимагають обговорення у рамках гуманітарного знання [56, с. 224].

Проблема правових та моральних цінностей сучасного суспільства на сьогодні вочевидь є актуальною. Цінності, що представляють внутрішній світ людини, формуються в її досвіді та відображають його. Вони виступають мотиватором деяких вчинків чи взагалі усієї поведінки людини. На що спрямовані дії людини, які цінності вона захищає чи відстоює та як їх розуміє, свідчить про те, яка у неї ціннісна орієнтація [57, с. 123-124].

Знецінення у людській свідомості таких цінностей як свобода, рівність, справедливість призводить до порушення правових норм наслідком чого є зростання протиправних явищ у суспільстві. Питання, які цінності слід утверджувати і захищати є справді важливим і дискусійним. Важливе місце тут належить правовим цінностям. Право, яке має свій вияв у правових актах та правових нормах встановлює у суспільстві рівність, забезпечує свободу, гарантує справедливість. Але людина повинна на свідомому рівні дотримуватись вимог права. Лише у цьому випадку вона буде розуміти їх необхідність, значущість, важливість та буде включати їх до своєї системи цінностей, а ті дії, що будуть відповідати вимогам чинного права будуть виступати для неї як цінність [58, с. 125-126].

Сьогодні ми можемо спостерігати загострення явної суперечності у моральному житті суспільства. З одного боку, моральне життя людини включає в себе необхідність рішення і реалізації «вічних» проблем, прагнення відповісти на які формує власне людський спосіб буття. З іншого боку, цивілізаційна оболонка життя з неминучістю зачіпає особистісні засади буття і породжує специфічні технології впливу на свідомість і поведінку індивіда, що суперечать основам його моральної автономії. Поряд з цим, поява і розвиток нових видів комунікацій породжують абсолютно нові гуманітарні проблеми, зокрема розвиток техніки і технології значно випереджає розвиток

морально-правової культури. Технологія як цінність і як ключовий чинник розвитку інформаційного суспільства змінює своє значення, вона стає тією основою, що визначає структуру і вектори розвитку соціуму. Ці зміни стосуються не лише технологій і принципів господарювання, вони зачіпають світовідчуття людей і стереотипи поведінки. Традиційні цінності в умовах нового суспільства набувають нового сенсу, змінюється сам моральний статус індивіда і механізми регуляції його поведінки. Відбувається переосмислення ролі моралі в житті суспільства та індивіда. Та система цінностей, яка ще недавно представлялася непорушною, зазнає радикального перегляду.

Однією з перших жертв у цьому процесі перегляду цінностей стає мораль. На думку П. Фролова, «мораль такого суспільства вирізняється «хаотизацією» цінностей, розхитаністю їх колишньої ієрархії, багатозначністю зв'язків між цілями, засобами та результатами вчинків, специфічним набором і розкладом цінностей, власною стилістикою моральної практики, а також специфічною риторикою, в якій, з одного боку, проголошується ідея толерантності щодо можливих пропорцій та комбінацій різних норм і цінностей, а з іншого – наголошується на девальвації ролі інститутів моральних авторитетів, забуття самої мови доброчинності і пороків, її каналізацією та примітивізацією» [59, с.39]. В інформаційному суспільстві нова мораль не замінює свої попередні типи, вона певним чином «надбудовується» над ними, набуваючи особливих способів співіснування. Потреба суспільства в універсальних моральних нормах залишається, але вирішується вона за рахунок аксіологічного плюралізму.

Складається нова форма соціальних взаємовідносин, в яких Інтернет стає організуючим началом: віртуалізується не лише суспільство, але й породжена ним особистість. Поряд із безпосереднім міжособистісним спілкуванням розповсюджується спілкування, опосередковане інформаційно-комунікаційними технологіями, внаслідок чого зростають горизонтальні зв'язки між людьми, які ніколи не зустрічалися у фізичному просторі, але активно взаємодіють у віртуальному. Сучасна соціальна структура включає не

тільки реальні, але й віртуальні спільноти, члени яких взаємодіють один з одним у просторі комп'ютерних мереж. Характерною рисою таких спільнот є низький рівень соціального контролю.

Нові ціннісні орієнтації, що формуються в інформаційному суспільстві кардинальним чином відрізняються від традиційного морального світу. Порівняно з традиційним суспільством, для людини інформаційної епохи самореалізація набуває особливо важливого значення, а використання нових технологій сприяє значному розширенню людських можливостей, формуванню незалежності, винахідливості, кмітливості, практицизму. Разом з тим, людина свідомо може здійснювати негативні вчинки, не відчуючи при цьому необхідності у моральному схваленні з боку оточуючих і не боячись їх осуду [56, с. 226]. Так, однією з проблем, яка вимагає морально-правового осмислення є домінування публічності та втрата цінності конфіденційності.

Професор О.Г. Данильян пов'язує сучасну кризу моралі з «гіпертрофованим технічним розвитком людства, і далеко не в останню чергу з безконтрольним і хаотичним зростанням інформації в сучасному суспільстві» [60, с.21]. Між науково-технічним розвитком і станом суспільної моралі постійно зростає дистанція, що загрожує перерости у прірву. Деградація духовного світу на тлі технічного прогресу свідчить про те, що «інформаційне суспільство не є безпроблемною й позитивною реальністю, про яку говорять його апологети, а розкриває новий рівень моральної безвиході й суперечностей, яких не знали попередні епохи» [60, с.22]. На взаємозв'язок між розвитком інформаційних технологій і поглибленням моральної кризи звертає увагу Н.В. Кушакова-Костицька: «На жаль, вся висока технологічність сучасного інформаційного обміну поступається ще вищим темпам моральної і духовної деградації, які супроводжують процес розвитку інформаційного суспільства» [61, с.278].

Певна парадоксальність сучасної ситуації полягає у тому, що криза духовності розвивається на фоні покращення умов життя людини, яке є результатом технізації суспільного життя і освіти. Технізація, у свою чергу,

веде до поглиблення відчуження між людьми і деморалізації суспільства. Загальне відчуження в інформаційному суспільстві стає тотальним, індивід відчужується і від себе самого, і від оточуючих, і від соціуму в цілому, що детермінує його деструктивну діяльність. Дійсно, застосування сучасних технологій відкриває перед індивідом величезний потенціал самореалізації, свободу, однак ціна досягнення цієї мети – втрата відчуття безпеки, посилення почуття самотності й тривоги. Свобода є не тільки благом, але й тягарем: вона здатна принести не тільки блага, а й посилення самотності, ізоляваності, безпорадності й страху [56, с. 227]..

Одним із показників кризового стану духовності в інформаційному суспільстві є значні перетворення ціннісних систем, що породжують розбіжності між індивідуальними і груповими пріоритетами. На протязі історії ціннісні орієнтири визначались релігією й ідеологією, саме вони мали вирішальний вплив на світогляд і образ життя мільйонів людей. В умовах інформаційного суспільства вони, продовжуючи виконувати свої функції, стають причиною розширення конфліктів, проявів ксенофобії, підвищення напруги у відношеннях між людьми. Людина отримує соціально-політичну, моральну свободу, але залежність в економічній та інформаційній сферах набуває нових масштабів: прагнення до чуттєвих задоволень, споживання, прибутку нав'язується самим суспільством. Телекомунікаційні технології (телебачення, у тому числі супутникове та кабельне, Інтернет, мобільний зв'язок) формують споживацьку культуру мільйонів людей. Крім того, інформаційні технології самі по собі стали споживаним продуктом.

Українські філософи О. П. Дзьобань і С. Б. Жданенко констатують: «Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому відбулася втрата взаєморозуміння, що призводить до неможливості знайти загальний стандарт поведінки, загальні ідеї, єдину мову. Це сприяє зростанню різних субкультур, що збільшує ступінь конфліктогенності соціуму. Причому такий ціннісний плюралізм є не стільки виявом свободи, скільки неможливістю дійти спільних ідей через «розсіюючий» вплив інформації. За своєю сутністю інформація є

ціннісно і семантично індиферентною, тоді як спільні ідеї – це концентрація сенсу і цінності. Засилля інформації призводить до витіснення ціннісносміслових настанов; миттєвість і сенсаційність виходять на передовий план, усуваючи сам прецедент серйозної рефлексії» [62, с.118]. Плюралістична ідеологія інформаційного суспільства призводить до втрати чіткої ієрархії моральних цінностей. В умовах традиційного суспільства та моністичної ідеології система моралі ґрунтувалася на базових цінностях, які чітко розмежовували добро і зло. В умовах плюралістичної культури інформаційного суспільства, толерантності як абсолютної суспільної цінності, те, що раніше вважалося недопустимим, приймається як право свободи вибору і вже не викликає засудження. Так, змінюється реакція оточення на вчинки й висловлювання окремих індивідів, яка у багатьох випадках може бути неадекватною або взагалі відсутньою.

Відсутність чітких ціннісно-моральних орієнтирів спостерігається не лише на рівні буденної свідомості, але й на рівні державної ідеології. З одного боку, це стимулює вироблення власної моральної позиції, а з іншого, стан ціннісної невизначеності не дає можливість виробити моральну позицію, що може обернутися непередбачуваними соціальними наслідками. Світоглядний вакуум заповнюється найрізноманітнішими ціннісними орієнтирами, у тому числі негативними. Людина не може існувати поза суспільством, і якщо її позбавити стабільних і загальноприйнятих орієнтирів, то самотійно згенерувати їх, у більшості випадків, вона не зможе. У суспільстві мають бути моральні орієнтири і людина повинна про них знати. Їх прийняття чи неприйняття залежить від приналежності до певної соціальної групи, освіти, виховання, характеру ціннісних установок. Зв'язок із соціумом має першочергове значення для індивідуальності у цілому, але в інформаційному суспільстві між соціумом та індивідом виникають нові відносини: сенси та цінності життя, світоглядні орієнтири та життєві пріоритети визначаються суспільством. Все це накладає особливу відповідальність на тих людей, від яких безпосередньо залежить формування ціннісних парадигм.

Відсутність чітких життєвих пріоритетів зумовлює прагматику одного дня, відпадає потреба у налагодженні довготермінових відносин з іншими людьми, що призводить до відчуження. Втрата комунікацією своєї автентичності стає основною моральною проблемою інформаційного суспільства. Прискорення інформаційних потоків, постійна зміна ціннісних та ідеологічних пріоритетів, гонитва за сенсаційністю призводить до того, що комунікація стає формальною і збіднілою, позбавляється людської основи. Поступово цей процес набуває глобального характеру, загрожуючи самим засадам людського буття, її наслідком стає самотність – ще одна моральна проблема інформаційної епохи. «Самотність у мережі» стає частиною життя людини в інформаційному просторі, а спілкування в Інтернеті представляє собою певний ризик через те, що неможливо бути впевненим у тому, з ким саме відбувається це спілкування, думки і цілі співрозмовника можуть бути не тільки аморальними, але й противоправними. Однак спілкування не має правового захисту, а право на нього не має чіткої регламентації і тому не захищено. Правові механізми, за допомогою яких можна було б диференціювати спілкування, відсутні.

Отже, інформаційному суспільству притаманна зміна характеру міжособистих відносин, послаблення їх стабільності. На зміну тривалим відносинам приходять короткочасні, в інформаційному суспільстві вони стають ціннісними пріоритетами, що призводить до послаблення моральної свідомості людини, втрати нею здібності до підтримання довгострокових відносин, в основі яких моральне почуття обов'язку і відповідальності. Інформаційні потоки, що пронизують сучасне суспільство, не сприяють консолідації і збереженню культурних цінностей, навпаки, ми стаємо свідками їх руйнування, втрати національної ідентичності.

Зміни суспільних відносин, які неминуче відбуваються в суспільстві нового типу, ведуть і до поступової трансформації правосвідомості. Вона стає важливим соціальним регулятором, за допомогою якого управлінські структури можуть оцінювати стан правової дійсності, реально прораховувати

шляхи її удосконалення. Теоретико-методологічний й ідеологічний ракурс припускає певні змістовні вимоги до всього простору людських учинків і соціальних інституцій, у тому числі до суспільної та індивідуальної правосвідомості й правової культури людини. При цьому на перше місце постає деонтологічне бачення світу: прояви духовно-психологічного й соціокультурного життя є своєрідними проекціями безумовного морального принципу. Звідси й право розглядається насамперед як «закон, що містить у собі вимоги належного» і не може бути чимось принципово іншим, ніж, наприклад, мораль, а правосвідомість — сприймається в якості одного з різновидів, форм категоричного імперативу і являє собою усвідомлення людиною навколишнього світу й самого себе через призму належного» [63].

Людина є носієм правової свідомості, її буття тісно пов'язане з соціумом, в якому діють соціальні норми, тому вона повинна дотримуватись цих норм. Цінність індивідуальної правосвідомості полягає у тому, що вона відображає правову реальність, виявляючи цінність тих чи інших правових явищ [64, с. 160].

Перехід людської цивілізації до етапу інформаційного суспільства з необхідністю вимагає переосмислення, а у деяких випадках – і перегляду механізмів регулювання відносин як між окремими громадянами, так і між громадянами і державою. Побудова інформаційного суспільства ґрунтується на таких фундаментальних принципах, як неухильне дотримання правових норм, пріоритет інформаційних прав і свобод особистості, інформаційна відкритість влади, що сприяє формуванню громадянського суспільства і справедливої, правової держави. Правова держава і громадянське суспільство взаємно передбачають один одного. Структури громадянського суспільства, активно впливаючи на процеси демократизації, соціалізації, законності, гуманізації, підтримують нерозривний зв'язок громадянського, правового, демократичного стану суспільства з його інформаційною складовою. Відбувається процес становлення громадянського суспільства в умовах нової цифрової епохи.

Тенденції становлення й розвитку інформаційного суспільства, у тому числі інформаційно-правових норм, обумовлені загальними закономірностями існування самої інформаційної сфери й інформаційних технологій. Надлишок інформації найрізноманітнішого змісту прирікає людей не тільки на неможливість засвоєння цієї інформації: величезний інформаційний потік, його суперечливість та маніпуляції в ідеологічних і політичних цілях ускладнює критичну обробку отриманої інформації. Більш того, прискорене отримання знань відбувається через ЗМІ, а не через особистий досвід. До того ж спектр знань, доступний через життєвий досвід значно вужчий, ніж та інформаційна різноманітність, яку пропонує сучасна культура. Це впливає на нівелювання значення досвіду і на неможливість рефлексії отриманої інформації. Французький філософ Жан Бодрійяр констатує: «Інформації стає все більше, а сенсу в ній все менше» [65]. Лише досвід і моральна рефлексія можуть дати уявлення про найбільш доцільний засіб дій і створити передумови для визначення, хоча б для себе, моральної норми.

Так чи інакше інформація проникає у людську свідомість і в деякому сенсі стає частиною нас самих. Тому, можна сказати, що з цієї точки зору інформація є фундаментальною проблемою сучасності. На думку Н.І. Бровко, кожен суб'єктивно підходить до вибору правової норми в конкретній ситуації і використовує лише ту, яка, на його думку, мають відношення до нього. І та кількість правової інформації, яка для однієї людини буде вважатися повною, для іншої буде недостатньою. Вищим показником правової інформованості є наявність навичок та вмінь користуватися отриманою правовою інформацією, правильно інтерпретувати і усвідомлено доносити її [66, с.147-148].

Очевидно, проблема полягає не в самій інформації, а в тих можливостях, які вона надає. Подолання скепсису особистості до інформації, на думку В.Н.Семіколенова, означає «подолання скепсису, який доходить до цинізму, щодо норм і цінностей, а також щодо поняття моралі та моральності» [67, с.158]. П. Слотердаjk у роботі «Критика цинічного розуму» пов'язує сучасний цинізм із своєрідними переродженими формами новоєвропейської

суб'єктивності як наслідок «невдалого просвітництва», суб'єктивності, яка вже не вірить у традицію, і залишки традиційного світогляду, проте використовує їх для панування. У цьому випадку маємо справу вже не просто з помилковою свідомістю, коли люди не розуміють, що роблять, а з «чинічним розумом, коли люди добре розуміють, що вони роблять, і продовжують це робити» [68, с.125].

Серед негативних наслідків інформаційної революції слід назвати розповсюдження в світовій мережі матеріалів непристойного змісту, які загрожують моральним устоям суспільства, зокрема дитячої порнографії, матеріалів ксенофобського характеру, використання Інтернету для азартних ігор тощо. Не викликає сумнівів, що розміщення на web-сайтах порнографічних матеріалів підривають моральні устої суспільства, але практика розміщення на деяких сайтах порнографічних фото/відео матеріалів і відповідної інформації продовжує поширюватися, оскільки на даний час Інтернет у цілому нікому конкретно не належить, а тому не існує адміністративної інстанції, яка могла би у глобальному масштабі заборонити цю практику або хоча б якось регулювати стан справ у цій галузі. Інтернет може служити і засобом розповсюдження пропагандистських матеріалів злочинних організацій, рецептів виготовлення вибухових і отруйних речовин, зброї, наркотичних і психотропних засобів, методів розкриття електронних та інших шифрів. Інформація такого роду легко може бути замаскована, наприклад, під науково-технічну. Обсяг і масштаб подібної інформації представляє реальну небезпеку для суспільства. На жаль, свобода пошуку й отримання інформації в сучасній інформаційній дійсності нерідко розуміється досить довільно як право на загальну відкритість інформаційного простору та інерційної довіри до його змісту. У зв'язку з цим виникає проблема правового регулювання мережі Інтернет.

Можливість Інтернету впливати на поведінку й формування системи життєвих цінностей величезної кількості користувачів породжує широке коло проблем. Тому прагнення управлінських структур суспільства запровадити

різні регуляторні механізми в роботу Інтернету цілком обґрунтовано. Держави, намагаючись обмежити шкідливий, з їх точки зору, вплив інформації у світовій Мережі, починають виробляти спеціальні законодавчі акти. Однак, «як і в реальному житті, процеси у віртуальному світі не можуть бути упорядковані лише законодавчими актами» [69, с.79]. Величезну роль у цьому мають зіграти етичні чинники.

У цілому на сьогоднішній день можна виділити два основних підходи до цієї проблеми: американо-європейський і азійський [70, с.32]. У США і європейських країнах вважають, що державне регулювання Інтернету має бути мінімальним, акцент робиться на саморегулюванні Мережі. В країнах Західної Європи оптимальним вирішенням цієї проблеми вважають розробку типових юридичних норм для всіх країн [70, с.32]. На відміну від Західноєвропейських країн і США, в КНР і Сінгапурі обмежують доступ до певних видів інформації. У зв'язку з цим, професор права Стенфордського університету Л. Лессінг попереджає, що використання створених в індустріальну епоху законів, які регулюють процеси розповсюдження і обміну інформацією, в умовах інформаційної епохи може стати перешкодою на шляху культурного і технологічного прогресу людства. Л. Лессінг, привертаючи увагу до цієї проблеми, навіть вводить термін «інформаційна контрреволюція» [71, с.175]. Світове співтовариство має потребу у формуванні нової системи законів, які б забезпечили найменш конфліктне входження суспільства в інформаційну епоху.

Проте є проблеми достатньо складні які не можуть бути вирішені лише правовими актами. Ключову роль повинні зіграти етичні фактори, необхідно модернізувати як правову систему суспільства, так і сформувати нові етичні норми поведінки у кіберпросторі [72, с.86]. Звернення до етичних норм важливо як для користувачів Інтернету, так і для законодавців, які забезпечують функціонування правових норм. Формування етики, адекватної новій інформаційній культурі є тією задачею, що стоїть як перед особистістю, так і перед суспільством у цілому. Інформаційна етика є необхідним

компонентом інформаційного суспільства ще й тому, що тільки вона здатна забезпечити необхідний рівень його інформаційної безпеки. Жодні технічні, правові, організаційні та інші заходи повністю вирішити цю проблему принципово не здатні.

У цілому, право достатньо чутливо реагує на зміни, що відбуваються в сучасному інформаційному світі. Про це свідчить його дихотомічна природа: з одного боку, закон є засобом, що регулює відносини між людьми, а з іншого, як відмічає І. Л. Бачило, «право і весь його арсенал – від доктрин до норм закону і правозастосовних актів – є найбільш важливою частиною інформації, інформаційного ресурсу кожної країни, а у частині міжнародних норм – усього інформаційного надбання світу» [73, с.218]. Як частина інформаційного ресурсу законодавство підпадає під вплив тих процесів, що породжуються дією інформаційних і комунікативних технологій. А будучи засобом регулювання суспільних відносин, право впливає на інформаційні процеси, на їх глобалізацію. Складна природа права накладає особливі вимоги до нормотворчості в умовах інформатизації: «Закон повинен випереджати еволюцію відносин в нових умовах, і створювати умови для найбільш безболісного розвитку позитивних ознак майбутнього» [73, с.218]. Верховенство права стане реальністю, коли державне регулювання і саморегулювання, спираючись на національне законодавство і міжнародні норми, створять передумови для вироблення чіткої нормативно-правової бази при повній повазі прав людини [74].

Особлива увага при визначенні статусу суб'єкта суспільних відносин в інформаційному суспільстві повинна приділятися співвідношенню інтересів держави, суспільства і індивіда: юридичні норми мають бути такими, щоб зміни в телекомунікаційній сфері не вимагали термінових змін і поправок в законодавстві; уникання надмірного регулювання суспільних відносин – дотримання етичних норм кіберпростору може бути достатньо ефективним засобом правового регулювання. Таким чином, можливості нових інформаційних технологій породжує нові морально-правові колізії і нові

загрози, які людина і суспільство у цілому прагнуть уникнути. В умовах технічного і технологічного розвитку особливо загострюється питання щодо можливості вирішення соціокультурних, правових, моральних і гуманітарних проблем з використанням інформаційних технологій. Зі збільшенням нововведень влада технологій породжує і розвиває такі форми існування і впливу, які соціум не здатний миттєво критично осмислити, перебачити їх можливі наслідки. Для максимального використання усіх можливостей, що здатні дати інформаційно-комунікативні технології, необхідно, щоб права людини розповсюджувалися як на реальний, так і на віртуальний світ. Це забезпечує можливість індивідуального і соціально-орієнтованого розвитку, попередити та подолати негативні наслідки розвитку ІКТ. В розбудові інформаційного суспільства на першому плані має бути людина.

Питання до розділу 1

1. Як характеризуються категорії права та моралі з точки зору природно-правового підходу?
2. Яка мета моральних та правових норм в соціумі?
3. Як визначали правові та моральні норми представники Античності: Платон, Аристотель, Демокрит?
4. Чим характеризуються погляди на право та мораль в добу Нового часу?
5. В чому полягає сутність морального обґрунтування права І. Канта?
6. Як пояснював єдність права та моралі у своїй філософії Г. В. Гегель?
7. Як характеризується взаємозв'язок права та моралі з точки зору Г. Кельзена та Г. Гарта?
8. У чому полягає взаємозв'язок права та моралі з позиції лібертарно-юридичного підходу?
9. Як пояснюють взаємозв'язок права та моралі Леонард Гобгауз та Фрідріх фон Хайєк?
10. У чому суть взаємодії права та моралі згідно з позицією аксіологічного розуміння?

11. Який зв'язок прослідковується між науково-технічним розвитком і станом суспільної моралі?
12. Яка основна моральна проблема інформаційного суспільства?

Завдання для самостійної роботи

1. Доведіть, що право та мораль є вищими цінностями для людини і суспільства.
2. Здійсніть порівняльну характеристику та визначте особливості поглядів на право і мораль філософів Античності та доби Середньовіччя.
3. Дайте порівняльну характеристику філософсько-правовим поглядам на право та мораль Дж. Локка та І. Канта. Визначте особливості їх світосприйняття.
4. Охарактеризуйте «ідею абсолютної моральності» Г.В. Гегеля.
5. Охарактеризуйте право та мораль з точки зору правового позитивізму.
6. Поясніть взаємозв'язок права та моралі.
7. Поясніть термін «моральний вимір права».
8. Проаналізуйте проблему правових та моральних цінностей сучасного суспільства.
9. Поясніть вислів: «Інформація - фундаментальна проблема сучасності»
10. Визначте вимоги до нормотворчості в умовах інформатизації суспільства.
11. Поясніть термін «інформаційна етика» та доведіть, що вона є необхідним компонентом інформаційного суспільства.
12. Проаналізуйте співвідношення інтересів держави, суспільства і індивіда в інформаційному суспільстві.

Література

1. Гусейнов А.А. Этика и мораль в современном мире. Этическая мысль. М.: Институт философии. 2000. С.4-15.

2. Максимов Л. В. Мораль в единственном числе. Этическая мысль. М.: Институт философии, 2014. Выпуск 14. С.5-24. URL: http://iph.ras.ru/uplfile/root/biblio/em/em_14/1.pdf

3. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій. К.: Либідь, 2002. 384 с.

4. Сердюк І. В. Взаємозв'язок права та моралі як регуляторів суспільних відносин. Юридична психологія. 2016. №1 (18). С. 48-57.

5. Материалисты Древней Греции: собр. текстов Демокрита, Гераклита, Эпикура. М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. 240 с.

6. Гусейнов А. А., Иррилитц Г. Краткая история этики. М.: «Мысль», 1987. 589 с

7. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии: учеб. пособие для филос. фак. и отделений ун-тов. М.: Высшая школа, 1981. 374 с.

8. Платон Критон. Собр. соч. в 4 т. / пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. Ф. Loseva, В. Ф. Asmusa, А. А. Тахо-Годи. М.: Мысль, 1990. Т.1. 860 с.

9. Аристотель Риторика URL: http://www.ereading.club/chapter.php/71986/2/Aristotel'_-_Ritorika.html

10. Аристотель Никомахова этика. Собр.соч. в 4 т. М.: Мысль, 1983. Т.4. 830 с.

11. Цицерон Диалоги. О государстве. О законах. М.: Наука, 1966. 223 с.

12. Аврелий Августин О граде Божьем. URL: http://krotov.info/library/01_a/avg/ustin_035.htm#.D0.93.

13. Аквинский Ф. Сумма теологии. К.: Эльга, Ника-Центр, 2010. 434 с

14. Гроций Г. О праве войны и мира: Репринт. с изд. 1956 г. / пер. с лат. А. Л. Сакетти. М.: Ладомир, 1994. 868 с.

15. Гоббс Т. Человеческая природа. Сочинения в 2 т. М.: «Мысль», 1991. Т. 1. С. 507-573

16. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. Соч. в 3-х т. / пер. с англ. А. Н. Савина ; под ред. И.С. Нарского. М.: «Мысль», 1985. Т.1. 560 с.

17. Соловьев Э. Ю. И. Кант: Взаимодополнительность морали и права. М.: Наука, 1992. 216 с.
18. Кант И. Метафизика нравов. Основы метафизики нравственности. М.: Мысль, 1999. С.563-909.
19. Гегель Г.В.Ф. Философия права. М.: Мысль, 1990. 524 с.
20. Гусейнов А. А., ИрритцГ. Краткая история этики. М.: «Мысль», 1987. 589 с.
21. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / пер. с нем. М.: ЭКСМО, СПб.: Мидгард, 2005. 733 с.
22. Шопенгауэр А. Две основные проблемы этики ; Афоризмы житейской мудрости: Сборник / пер. с нем. Мн.: ООО «Попурри», 1997. 592с.
23. Еллинек Г. Социально-этическое значение права, неправды и наказания / пер. И. И. Власова со 2-го, просмотр. автором изд. ; под ред. А.А. Рождественского. М.: Изд. Н.Н. Ключкова, 1910. 158 с. URL: <http://books.eheritage.ru/book/46987>
24. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия. Соч. в 2-х т. / сост., общ. ред. и вступ. ст. А.Ф. Лосева и А.В. Гулыги. М.: Мысль, 1988. Т. 1. 892 с.
25. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право (Очерки по методологии социальных наук и общественной теории права). М.: Директ-Медиа, 2014. 615 с.
26. Кістяківський Б. Вибране / пер. з рос. Л.Малишевської.К. : Абрис, 1996.512с.
27. Кистяковский Б. А. Право как социальное явление. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/901/930/1219/14-Kistyakovskij.pd>
28. Костицький М. В. Нормативізм як методологія юриспруденції. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 1. С.18-30.
29. Сердюк І. В. Проблема співвідношення права та моралі в теорії юридичного позитивізму. Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти: матеріали III

Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 11–12 березня 2016 р.). Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2016. С.142-145.

30. Кельзен Г. Чистое учение о праве / пер. С. В. Лезова, Ю. С. Пивоварова ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, Н. Н. Разумович. М.: ИНИОН РАН, 1987. Выпуск I. 195 с.

31. Харт Г. Л. А. Понятие права. / пер. с англ.; под общ. ред. Е. В. Афонасина, С. В. Моисеева. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. 302 с.

32. Фуллер Л. Мораль права / Л. Фуллер ; Пер. с англ. Т. Даниловой, под ред. А. Куряева. – М.: ИРИСЭН, 2007. – 306 с.

33. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. 288 с.

34. Соловьев В.С. Право и нравственность. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. 192 с.

35. Сердюк І. В. Взаємозв'язок права та моралі як регуляторів суспільних відносин. Юридична психологія. 2016. №1 (18). С. 48-57.

36. Сердюк І. В. Кореляція правових та моральних цінностей в умовах сучасного суспільства. Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: матеріали VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (м. Київ, 11 листопада 2017 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 374-377.

37. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. М.: Норма, 2001. 752 с.

38. Алексеев С.С. Право: Азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. 711 с.

39. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / пер з англ. А. Фролкін. К. : Основи, 2000. 519 с.

40. Агешин Ю.А. Политика, мораль, право. М.: Юрид. лит., 1982. 160 с.

41. Алексеев С.С. Теория права. М.: Изд-во БЕК, 1995. 320 с.

42. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства. М.: НОРМА, 2004. 522 с.

43. Нерсисянц В. С. Право как необходимая форма равенства, свободы и справедливости. Социологические исследования. 2001. №10. С. 3-15.

44. Семигин Г. Ю. Социальная справедливость и право. Основы взаимодействия. Социологические исследования. 2009. №3. С.72-82. URL: <http://sociol.uspi.ru/socis/2009/03/Semigin.pdf>

45. Міл Дж. С. Про свободу: Есе. / пер з англ. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.

46. Гобгауз Л. Т. Держава та індивід. Лібералізм: Антологія К.: Смолоскип, 2002. С.675-684.

47. Хайек Ф. А. фон Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов и политики / пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева ; под ред А. Куряева. М.: ИРИСЭН, 2006. 644 с.

48. Радбрух Г. Философия права / пер. с нем. Ю.М. Юмашева. М.: Междунар. отношения, 2004. 240 с.

49. Тарахонич Т. І. Право та мораль у системі соціальної регуляції. Проблеми філософії права. 2003. Т.1. С.147-149.

50. Косьмій М. М. Мораль і право: питання розмежування та взаємодії. Науково-інформаційний вісник Право. 2011. №3. С. 33-38.

51. Бандура О.О. Аксіологія права як складова філософії права. Філософські та методологічні проблеми права. 2015. №1-2 (9-10). С.45-56.

52. Дрожжина С. В., Ширкова І. В. Проблема взаємодії права і моралі як ціннісних регуляторів суспільних відносин у контексті соціально-філософського дискурсу. Гілея. 2011. Вип. 47(5). С.265-271.

53. Бровко Н.І. Взаємозв'язок правових та моральних норм у свідомості українських фермерів . Науковий вісник Херсонського державного університету. Херсон. 2017. Вип. 3. Т. 2. С.174-178

54. Плахотнюк Н. Міжнародне право та Інтернет // Юридична Україна. 2011. № 7. С. 105-110

55. Аристотель. Большая этика // Сочинения: в 4-х т. Т. 4. М.: Мысль. 1983. 830 с.

56. Сердюк І. В. Морально-правові виклики глобального інформаційного суспільства. Філософські та методологічні проблеми права. 2017. №2. С. 224-235.

58. Бровко Н.І. Правові цінності у свідомості мешканців сільської місцевості: філософсько-правовий аналіз Філософські та методологічні проблеми права. 2017. № 1(13). С. 121-129.

59. Фролов П. Стан і тенденції розвитку суспільної моралі в інформаційному суспільстві. Соціальна психологія. 2007. Спец. вип. С.37-43.

60. Данильян О. Г. Моральні дилеми інформаційного суспільства. Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі: зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 жовтня 2012 р.) – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 21-24.

61. Кушакова-Костицька Н. В. Національна ідентичність як психологічна проблема особистості в інформаційну добу. Юридична психологія та педагогіка. 2009. №2. С. 276-283.

62. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. До проблеми морально-етичних аспектів інформаційного суспільства. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2013. №5 (19). С. 113-122.

63. Бровко Н.І. Філософсько-правові засади формування правосвідомості особистості в умовах трансформації освітнього процесу в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук // Нац. ак. вн. справ. Київ, 2019. 33 с.

64. Бровко Н.І. Особливості правосвідомості жителів сільської місцевості в трансформуючому суспільстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Ужгород. 2017. Вип. 45. Том 2. С.159-161

65. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция URL: http://lit.lib.ru/k/kachalow_a/simulacres_et_simulation.shtml

66. Бровко Н.І. Правова інформованість та її вплив на правосвідомість жителів сільської місцевості. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки». Херсон. 2018. № 6. С.146-149

67. Семиколонов В. Н. Роль моральной парадигмы в информационном обществе. Культура народов Причерноморья. 2005. №63. С.156-160.

68. Слотердайт П. Критика цинічного розуму / пер. з нім. А. Богачов. К.: Тандем, 2002. 541 с.

69. Гринченко Т. А. Этические проблемы формирования глобального информационного пространства. Математичні машини і системи. 2007. №3. С. 76-84.

70. Засурский Я. Н. Регулирование и саморегулирование сети Интернет: европейские документы и опыт. Информационное общество. 2000. Вып.4. С. 32- 33.

71. Лессиг Л. Свободная культура / пер. с англ. М.: Прагматика культуры, 2007. 272 с.

72. Гринченко Т. А. Этические проблемы Интернет. Экология и ресурсы. 2008. Вып. 18. С. 85-88.

73. Бачило И. Л. Меняются ли функции права в условиях информатизации? URL: www.ifap.ru/library/book281.pdf.

74. Декларация принципов «Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии» URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c57

РОЗДІЛ 2 ГЕНЕЗА І ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Генеза формування та розвитку інформаційного суспільства 2/2Сердюк

Поява й бурхливий розвиток інформаційних технологій відкрив нові можливості в отриманні освіти, легкість і доступність інформації створили унікальні передумови для розвитку й становлення особистості. Але разом із благами, які інформаційна революція вже дала суспільству, і тими, що очікуються у майбутньому, вона несе з собою й абсолютно нові виклики, з якими людство не стикалося раніше. Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, безпосередньо стосуються місця людини в інформаційному світі. Людина змінюється відповідно вектору інформаційно-технічних характеристик суспільства. Однак це не є пасивним прийняттям нових умов виробництва й споживання. Людина виступає суб'єктом інформаційної реальності, яка далеко виходить за чисто технічні характеристики. Формування суспільства нового типу викликає зміни не лише у способах виробництва, а й у світогляді людей, їх образі життя. Інформаційні технології кардинальним чином трансформують повсякденне життя мільйонів людей. Інформатизація життя і поява нового інформаційного поля людського буття змінює увесь життєвий світ людини. В електронному просторі змінюються поведінкові стандарти й ціннісні орієнтації особистості [1, с. 224].

Сьогодні ми можемо спостерігати загострення явної суперечності у моральному житті суспільства. З одного боку, моральне життя людини включає в себе необхідність рішення і реалізації «вічних» проблем, прагнення відповісти на які формує власне людський спосіб буття. Усе життя індивіда є спробою знайти відповіді на екзистенціальні питання, і у цьому сенсі у кожную історичну епоху людина залишається незмінною у своєї сутності, яку складає потреба бути людиною. У цьому «міститься сенс і призначення моралі: викристалізовувати із сукупності життєвих інтенцій людини потребу у людяності» [2, с.84]. Моральність передбачає дотримання не лише соціальних норм, які часто відображають конкретно-історичні й ідеологічні інтереси

певних груп, але й, перш за все, морального абсолюту. З іншого боку, цивілізаційна оболонка життя з неминучістю зачіпає особистісні засади буття і породжує специфічні технології впливу на свідомість і поведінку індивіда, що суперечать основам його моральної автономії. Поряд з цим, поява і розвиток нових видів комунікацій породжують абсолютно нові гуманітарні проблеми. Тому необхідно визнати, що інформаційне суспільство потребує вирішення не лише технічних, але й морально-правових проблем, породжених самим фактом свого існування.

Сьогодні розвиток техніки і технології значно випереджає розвиток морально-правової культури. Технологія як цінність і як ключовий чинник розвитку інформаційного суспільства змінює своє значення, вона стає тією основою, що визначає структуру і вектори розвитку соціуму. Ці зміни стосуються не лише технологій і принципів господарювання, вони зачіпають світовідчуття людей і стереотипи поведінки. Традиційні цінності в умовах нового суспільства набувають нового сенсу, змінюється сам моральний статус індивіда і механізми регуляції його поведінки. Відбувається переосмислення ролі моралі в житті суспільства та індивіда. Та система цінностей, яка ще недавно представлялася непорушною, зазнає радикального перегляду. Соціальна стабільність, у тому числі стабільність будь-яких міжособистісних стосунків, втрачає своє значення [1, с. 225].

На думку П. Фролова, «мораль такого суспільства вирізняється «хаотизацією» цінностей, розхитаністю їх колишньої ієрархії, багатозначністю зв'язків між цілями, засобами та результатами вчинків, специфічним набором і розкладом цінностей, власною стилістикою моральної практики, а також специфічною риторикою, в якій, з одного боку, проголошується ідея толерантності щодо можливих пропорцій та комбінацій різних норм і цінностей, а з іншого – наголошується на девальвації ролі інститутів моральних авторитетів, забуття самої мови доброчинності і пороків, її каналізацією та примітивізацією» [3, с.39]. В інформаційному суспільстві нова мораль не замінює свої попередні типи, вона певним чином

«надбудовується» над ними, набуваючи особливих способів співіснування. Потреба суспільства в універсальних моральних нормах залишається, але вирішується вона за рахунок аксіологічного плюралізму. Інформаційне суспільство є індивідуалізованим суспільством. Гранична індивідуалізація людського існування, коли людина розглядає у якості суб'єкту лише себе, вважаючи усіх інших лише частиною зовнішнього об'єктивного світу, стає загальною тенденцією.

Поряд із безпосереднім міжособистісним спілкуванням розповсюджується спілкування, опосередковане інформаційно-комунікаційними технологіями, внаслідок чого зростають горизонтальні зв'язки між людьми, які ніколи не зустрічалися у фізичному просторі, але активно взаємодіють у віртуальному. Сучасна соціальна структура включає не тільки реальні, але й віртуальні спільноти, члени яких взаємодіють один з одним у просторі комп'ютерних мереж. Характерною рисою таких спільнот є низький рівень соціального контролю.

Інформаційне суспільство пропонує сучасній людині масу засобів і можливостей стати «тілом без органів», розгорнути у віртуальному просторі своє потенційне «тіло». Поступово межа між віртуальною й реальною дійсністю може настільки розмитися, що невідомо хто саме буде виступати суб'єктом реальних суспільних відносин – «віртуальна особистість» чи реальна людина. У правовому аспекті це означає необхідність враховувати, хто є суб'єктом суспільних відносин і формувати «тіло» юридичної норми відповідно тенденціям розвитку інформаційного суспільства.

Більшість сучасних філософів оцінюють інформаційне суспільство аксіологічно нейтрально. Нові ціннісні орієнтації, що формуються в інформаційному суспільстві кардинальним чином відрізняються від традиційного морального світу. Порівняно з традиційним суспільством, для людини інформаційної епохи самореалізація набуває особливо важливого значення, а використання нових технологій сприяє значному розширенню людських можливостей, формуванню незалежності, винахідливості,

кмітливості, практицизму. Разом з тим, людина свідомо може здійснювати негативні вчинки, не відчуваючи при цьому необхідності у моральному схваленні з боку оточуючих і не боячись їх осуду [1, с. 226]. Так, однією з проблем, яка вимагає морально-правового осмислення є домінування публічності та втрата цінності конфіденційності. Професор О. Г. Данильян пов'язує сучасну кризу моралі з «гіпертрофованим технічним розвитком людства, і далеко не в останню чергу з безконтрольним і хаотичним зростанням інформації в сучасному суспільстві» [4, с.21]. Між науково-технічним розвитком і станом суспільної моралі постійно зростає дистанція, що загрожує перерости у прірву. Деградація духовного світу на тлі технічного прогресу свідчить про те, що «інформаційне суспільство не є безпроблемною й позитивною реальністю, про яку говорять його апологети, а розкриває новий рівень моральної безвиході й суперечностей, яких не знали попередні епохи» [4, с.22]. На взаємозв'язок між розвитком інформаційних технологій і поглибленням моральної кризи звертає увагу Н. В. Кушакова-Костицька: «На жаль, вся висока технологічність сучасного інформаційного обміну поступається ще вищим темпам моральної і духовної деградації, які супроводжують процес розвитку інформаційного суспільства» [5, с.278]. Певна парадоксальність сучасної ситуації полягає у тому, що криза духовності розвивається на фоні покращення умов життя людини, яке є результатом технізації суспільного життя і освіти. Технізація, у свою чергу, веде до поглиблення відчуження між людьми і деморалізації суспільства. Загальне відчуження в інформаційному суспільстві стає тотальним, індивід відчужується і від себе самого, і від оточуючих, і від соціуму в цілому, що детермінує його деструктивну діяльність. Дійсно, застосування сучасних технологій відкриває перед індивідом величезний потенціал самореалізації, свободу, однак ціна досягнення цієї мети – втрата відчуття безпеки, посилення почуття самотності й тривоги. Свобода є не тільки благом, але й тягарем: вона здатна принести не тільки блага, а й посилення самотності, ізольованості, безпорадності й страху [1, с. 227]. Так, використання складної техніки і

технології сприяє створенню величезних колективів, у межах яких міжособистісні стосунки формуються як псевдоколективістські. Постійне суперництво практично унеможливлює взаєморозуміння і підтримку, відгородження людей призводить до внутрішнього розладу самої особистості, її дисгармонічності, відчуття втрати власного «Я» і свободи. У зв'язку із зростанням відчуження у індивіда посилюється відчуття несвободи, залежності від сторонніх сил. Інформатизація та ізоляція людини тісно взаємопов'язані одна з одною. Відчуття ізольованості й непотрібності сприяють зростанню бездуховності, що в найбільшій мірі проявляється у великих містах.

Одним із показників кризового стану духовності в інформаційному суспільстві є значні перетворення ціннісних систем, що породжують розбіжності між індивідуальними і груповими пріоритетами. На протязі історії ціннісні орієнтири визначались релігією й ідеологією, саме вони мали вирішальний вплив на світогляд і образ життя мільйонів людей. В умовах інформаційного суспільства вони, продовжуючи виконувати свої функції, стають причиною розширення конфліктів, проявів ксенофобії, підвищення напруги у відношеннях між людьми. Людина отримує соціально-політичну, моральну свободу, але залежність в економічній та інформаційній сферах набуває нових масштабів: прагнення до чуттєвих задоволень, споживання, прибутку нав'язується самим суспільством. Телекомунікаційні технології (телебачення, у тому числі супутникове та кабельне, Інтернет, мобільний зв'язок) формують споживацьку культуру мільйонів людей. Крім того, інформаційні технології самі по собі стали споживаним продуктом. У постійній гонитві за благами людина втрачає свою вкоріненість у світі. Ключовими станами життя стає рух, альтернативність шляхів подальшого розвитку, невизначеність майбутнього, багатофакторність, плюралізм. Українські філософи О. П. Дзьобань і С. Б. Жданенко констатують: «Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому відбулася втрата взаєморозуміння, що призводить до неможливості знайти загальний стандарт

поведінки, загальні ідеї, єдину мову. Це сприяє зростанню різних субкультур, що збільшує ступінь конфліктогенності соціуму. Причому такий ціннісний плюралізм є не стільки виявом свободи, скільки неможливістю дійти спільних ідей через «розсіюючий» вплив інформації. За своєю сутністю інформація є ціннісно і семантично індиферентною, тоді як спільні ідеї – це концентрація сенсу і цінності. Засилля інформації призводить до витіснення ціннісносміслових настанов; миттєвість і сенсаційність виходять на передовий план, усуваючи сам прецедент серйозної рефлексії» [6, с.118].

Плюралістична ідеологія інформаційного суспільства призводить до втрати чіткої ієрархії моральних цінностей. В умовах традиційного суспільства та моністичної ідеології система моралі ґрунтувалася на базових цінностях, які чітко розмежовували добро і зло. В умовах плюралістичної культури інформаційного суспільства, толерантності як абсолютної суспільної цінності, те, що раніше вважалося недопустимим, приймається як право свободи вибору і вже не викликає засудження. Так, змінюється реакція оточення на вчинки й висловлювання окремих індивідів, яка у багатьох випадках може бути неадекватною або взагалі відсутньою. Невтручання часто пов'язано з небажанням бути втягнутим у конфлікт. З іншого боку, відсутність безпосереднього фізичного контакту в Інтернеті знімає усі перепони і реакція може бути миттєвою. У деяких випадках постачальники інформації полегшують задачу користувачу, відразу задаючи відповідні запитання. Так, наприклад, в YANOO можна сформувати свій власний альбом фотографій, однак при їх демонструванні система задає користувачу запитання щодо відповідності змісту альбому етичним нормам. Подібний підхід продиктований загальноприйнятою практикою вирішення складних соціальних проблем: якщо не існує юридичних законів, необхідно керуватися етичними нормами.

Відсутність чітких ціннісно-моральних орієнтирів спостерігається не лише на рівні буденної свідомості, але й на рівні державної ідеології. З одного боку, це стимулює вироблення власної моральної позиції, а з іншого, стан

ціннісної невизначеності не дає можливість виробити моральну позицію, що може обернутися непередбачуваними соціальними наслідками. Світоглядний вакуум заповнюється найрізноманітнішими ціннісними орієнтирами, у тому числі негативними. Людина не може існувати поза суспільством, і якщо її позбавити стабільних і загальноприйнятих орієнтирів, то самостійно згенерувати їх, у більшості випадків, вона не зможе. У суспільстві мають бути моральні орієнтири і людина повинна про них знати. Їх прийняття чи неприйняття залежить від приналежності до певної соціальної групи, освіти, виховання, характеру ціннісних установок. Зв'язок із соціумом має першочергове значення для індивідуальності у цілому, але в інформаційному суспільстві між соціумом та індивідом виникають нові відносини: сенси та цінності життя, світоглядні орієнтири та життєві пріоритети визначаються суспільством. Все це накладає особливу відповідальність на тих людей, від яких безпосередньо залежить формування ціннісних парадигм. Інформаційне суспільство надає людині широкі можливості морального вибору, без якого проблематично саме становлення автономного морального суб'єкту. Однак мозаїчність глобального світу породжує небезпечні тенденції, які здатні перетворити мораль на гру: з'являється множинність шаблонів поведінки, на які орієнтується індивід. У традиційному суспільстві життєві ідеали і взірці поведінки ґрунтуються на безумовному авторитеті батьків, близького оточення, видатних особистостей. Сучасна культура звільняє індивіда від ідеалів, кожний може визначити для себе взірць самостійно, знаходячи його в абсолютно різних джерелах: від авторитетів найближчого оточення, в яке не обов'язково попадають батьки, а приклади не завжди мають позитивну спрямованість, до тих шаблонів поведінки, що нав'язують численні канали масової інформації, телебачення і Інтернет [1, с. 228]. Відсутність чітких життєвих пріоритетів зумовлює прагматику одного дня, відпадає потреба у налагодженні довготермінових відносин з іншими людьми, що призводить до відчуження. Як наслідок, комунікація, за словами О. Г. Данильяна, «стає формальною і вихолощеною, позбавленою людського начала» [4, с.21]. Втрата

комунікацією своєї автентичності стає основною моральною проблемою інформаційного суспільства. Прискорення інформаційних потоків, постійна зміна ціннісних та ідеологічних пріоритетів, гонитва за сенсаційністю призводить до того, що комунікація стає формальною і збіднілою, позбавляється людської основи. Поступово цей процес набуває глобального характеру, загрожуючи самим засадам людського буття, її наслідком стає самотність – ще одна моральна проблема інформаційної епохи. «Самотність у мережі» стає частиною життя людини в інформаційному просторі, а спілкування в Інтернеті представляє собою певний ризик через те, що неможливо бути впевненим у тому, з ким саме відбувається це спілкування, думки і цілі співрозмовника можуть бути не тільки аморальними, але й протиправними. Однак спілкування не має правового захисту, а право на нього не має чіткої регламентації і тому не захищено. Правові механізми, за допомогою яких можна було б диференціювати спілкування, відсутні. Отже, інформаційному суспільству притаманна зміна характеру міжособистих відносин, послаблення їх стабільності. На зміну тривалим відносинам приходять короткочасні, в інформаційному суспільстві вони стають ціннісними пріоритетами, що призводить до послаблення моральної свідомості людини, втрати нею здібності до підтримання довгострокових відносин, в основі яких моральне почуття обов'язку і відповідальності. Інформаційні потоки, що пронизують сучасне суспільство, не сприяють консолідації і збереженню культурних цінностей, навпаки, ми стаємо свідками їх руйнування, втрати національної ідентичності. Зміни суспільних відносин, які неминуче відбуваються в суспільстві нового типу, ведуть і до поступової трансформації правосвідомості. Вона стає важливим соціальним регулятором, за допомогою якого управлінські структури можуть оцінювати стан правової дійсності, реально прораховувати шляхи її удосконалення. Тому перехід людської цивілізації до етапу інформаційного суспільства з необхідністю вимагає переосмислення, а у деяких випадках – і перегляду механізмів

регулювання відносин як між окремими громадянами, так і між громадянами і державою.

Побудова інформаційного суспільства ґрунтується на таких фундаментальних принципах, як неухильне дотримання правових норм, пріоритет інформаційних прав і свобод особистості, інформаційна відкритість влади, що сприяє формуванню громадянського суспільства і справедливої, правової держави. Правова держава і громадянське суспільство взаємно передбачають один одного. Структури громадянського суспільства, активно впливаючи на процеси демократизації, соціалізації, законності, гуманізації, підтримують нерозривний зв'язок громадянського, правового, демократичного стану суспільства з його інформаційною складовою. Відбувається процес становлення громадянського суспільства в умовах нової цифрової епохи. Тенденції становлення й розвитку інформаційного суспільства, у тому числі інформаційно-правових норм, обумовлені загальними закономірностями існування самої інформаційної сфери й інформаційних технологій. Серед таких тенденцій можна виділити декілька напрямів. По-перше, становлення нового різновиду власності – інтелектуальної, яка є одночасно суспільною власністю всього населення планети. Інтелектуальна власність на відміну від матеріальних об'єктів за своєю природою не відчужується ані від її творця, ані від того, хто нею користується. Тим самим загальна інтелектуальна власність постає в якості нової економічної основи інформаційного суспільства, необхідної умови індивідуальної свободи й автономії. По-друге, перебудова мотивації праці (наприклад, у кіберпросторі кожний може виступати одночасно виробником інформації, видавцем і розповсюджувачем). Зміст праці, можливість самореалізації, перспективи професійного й соціального росту стають визначальними стимулами трудової поведінки значної кількості громадян. Перетворюючись із найманого робітника у співвласника і партнера, людина стає причасною до справ підприємства. Це найбільш характерно для робітників у сфері ІТ. Далі необхідно відмітити радикальні зміни в соціальній

диференціації самого інформаційного суспільства, розподіл його не на класи, а на слабо диференційовані інформаційні спільноти, домінуюче місце в яких займають різні індивідуалізовані світи людей. Перш за все, це пов'язано з доступом до знання і різноманітної інформації для широких верств населення. Між традиційними класами поступово згладжуються грані (найбільш очевидно це проявляється у блогосфері). Об'єктивною основою об'єднання людей в інформаційному суспільстві є розвиток освіти, науки, інформації. У зв'язку з цим дослідники відмічають ще одну тенденцію: розвиток сфери соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, обслуговуванні на основі ІТ. Це надає людським взаємовідносинам новий, громадянський сенс, який виникає із усвідомлення приналежності до загальної культури, участі у суспільному розвитку. Тому колишнє протиставлення індивідуалізму й колективізму поступово втрачає своє принципове значення. Наступна тенденція – це широка участь верств населення в процесах підготовки, прийняття і здійснення управлінських рішень, а також у контролі над їхньою реалізацією. Особливу роль така участь відіграє у тих галузях, які мають важливе значення для громадян (наприклад, це стосується електронного голосування на виборах). Все це розширює суспільні зв'язки людини і дає їй можливості для самовираження й самоствердження. Отже, існують дві взаємопов'язані тенденції розвитку інформаційного суспільства. Перша полягає у соціалізації економічних структур і відносин приватної власності, в обмеженні державної влади. Друга – це індивідуалізація економічних і соціальних процесів, наповнення їх особистісним сенсом. Для сучасної соціальної дійсності особливе значення має розвиток соціальнополітичної, культурної та духовної сфер як невід'ємних складових становлення інформаційного суспільства.

Інформатизація суспільства є об'єктивним і закономірним етапом розвитку цивілізації, в якому інформація постає як особлива субстанція, що формує матеріальне середовище життя людини і є основним засобом міжособистісних взаємовідносин. Надлишок інформації найрізноманітнішого

змісту прирікає людей не тільки на неможливість засвоєння цієї інформації: величезний інформаційний потік, його суперечливість та маніпуляції в ідеологічних і політичних цілях ускладнює критичну обробку отриманої інформації. Більш того, прискорене отримання знань відбувається через ЗМІ, а не через особистий досвід. До того ж спектр знань, доступний через життєвий досвід значно вужчий, ніж та інформаційна різноманітність, яку пропонує сучасна культура. Це впливає на нівелювання значення досвіду і на неможливість рефлексії отриманої інформації. Французький філософ Жан Бодрійяр констатує: «Інформації стає все більше, а сенсу в ній все менше» [7]. Лише досвід і моральна рефлексія можуть дати уявлення про найбільш доцільний засіб дій і створити передумови для визначення, хоча б для себе, моральної норми. Крім того, засоби інформації на перший погляд дають людині право не реагувати на них. Але по справжньому здійснити це доволі важко: наш зв'язок з інформаційним середовищем набагато тісніший, ніж це може здаватися на перший погляд, інформація так чи інакше проникає у людську свідомість і в деякому сенсі стає частиною нас самих. Тому, можна сказати, що з цієї точки зору інформація є фундаментальною проблемою сучасності. Очевидно, що проблема полягає не в самій інформації, а в тих можливостях, які вона надає. Одним із наслідків величезного інформаційного потоку стає скептичне ставлення до інформації. Ситуація ускладнюється ще й тим, що як пише Ф. Уебстер, «аудиторія тепер креативна, наділена самосвідомістю й рефлексією, усі нові знаки зустрічає скептично і глузливо, а тому легко перекручує, переінтерпретує і переломлює їх первинний сенс» [8, с.29]. Подолання скепсису особистості до інформації, на думку В.Н. Семіколенова, означає «подолання скепсису, який доходить до цинізму, щодо норм і цінностей, а також щодо поняття моралі та моральності» [9, с.158]. В умовах інформаційного суспільства відпадає необхідність у явній формі тоталітаризму, проте існує певна потенція тоталітарного контролю без видимого порушення свобод: при наявності розвиненої мережі ЗМІ та Інтернету, інформаційний вплив і управління масами стають непомітними,

ззовні демократичними. Щезає необхідність вдаватися до жорсткого тоталітарного чи релігійного тиску: через засоби телекомунікації йде потік інформаційної агресії та пропагандистське маніпулювання свідомістю. Головними рисами інформаційних злочинів А. С. Токарська вважає «порушення права особи на правову та психологічну безпеку, завдання моральної шкоди і порушень психічної та психологічної рівноваги» [10, с.337] і приходить до висновку про необхідність нової концепції юридичної науки та політики міжнародного права [10, с.342]. Серед негативних наслідків інформаційної революції слід назвати розповсюдження в світовій мережі матеріалів непристойного змісту, які загрожують моральним устоям суспільства, зокрема дитячої порнографії, матеріалів ксенофобського характеру, використання Інтернету для азартних ігор тощо. Не викликає сумнівів, що розміщення на web-сайтах порнографічних матеріалів підривають моральні устої суспільства, але практика розміщення на деяких сайтах порнографічних фото/відео матеріалів і відповідної інформації продовжує поширюватися, оскільки на даний час Інтернет у цілому нікому конкретно не належить, а тому не існує адміністративної інстанції, яка могла би у глобальному масштабі заборонити цю практику або хоча б якось регулювати стан справ у цій галузі. Також зазначимо, що Інтернет може служити і засобом розповсюдження пропагандистських матеріалів злочинних організацій, рецептів виготовлення вибухових і отруйних речовин, зброї, наркотичних і психотропних засобів, методів розкриття електронних та інших шифрів. Інформація такого роду легко може бути замаскована, наприклад, під науково-технічну. Обсяг і масштаб подібної інформації представляє реальну небезпеку для суспільства. На жаль, свобода пошуку й отримання інформації в сучасній інформаційній дійсності нерідко розуміється досить довільно як право на загальну відкритість інформаційного простору та інерційної довіри до його змісту. У зв'язку з цим виникає проблема правового регулювання мережі Інтернет. Можливість Інтернету впливати на поведінку й формування системи життєвих цінностей величезної кількості користувачів породжує

широке коло проблем. Тому прагнення управлінських структур суспільства запровадити різні регуляторні механізми в роботу Інтернету цілком обґрунтовано. Держави, намагаючись обмежити шкідливий, з їх точки зору, вплив інформації у світовій Мережі, починають виробляти спеціальні законодавчі акти. Однак, «як і в реальному житті, процеси у віртуальному світі не можуть бути упорядковані лише законодавчими актами» [11, с.79]. Величезну роль у цьому мають зіграти етичні чинники. У цілому на сьогоднішній день можна виділити два основних підходи до цієї проблеми: американо-європейський і азійський [12, с.32]. У США і європейських країнах вважають, що державне регулювання Інтернету має бути мінімальним, акцент робиться на саморегулюванні Мережі. В країнах Західної Європи оптимальним вирішенням цієї проблеми вважають розробку типових юридичних норм для всіх країн [12, с.32]. На відміну від Західноєвропейських країн і США, в КНР і Сінгапурі обмежують доступ до певних видів інформації. У зв'язку з цим, професор права Стенфордського університету Л. Лессінг попереджає, що використання створених в індустріальну епоху законів, які регулюють процеси розповсюдження і обміну інформацією, в умовах інформаційної епохи може стати перешкодою на шляху культурного і технологічного прогресу людства. Тому світове співтовариство має потребу у формуванні нової системи законів, які б забезпечили найменш конфліктне виходження суспільства в інформаційну епоху.

Прагнення контролювати доступ до інформації у всесвітній мережі проявляють уряди багатьох країн, суспільні організації, корпорації й окремі громадяни в своїх рідинах. Причини цього обумовлені політичними, релігійними й етичними мотивами. Відкритість і загальнодоступність Інтернету, у тому числі для політичних і релігійних екстремістів, розумово неврівноважених, асоціальних індивідів, відсутність в ньому будь-якої цензури роблять його вкрай уразливим. Безумовно, свобода є благом, але вона має враховувати право особистості на захист від наклепів, образ і т.п. Було б безглуздом заперечувати позитивні наслідки розвитку світової мережі

Інтернет, утім необхідно брати до уваги і проблеми, породжені нею. Ці проблеми достатньо складні й не можуть бути вирішені лише правовими актами. Ключову роль повинні зіграти етичні фактори, необхідно модернізувати як правову систему суспільства, так і сформувати нові етичні норми поведінки у кіберпросторі [13, с.86]. Звернення до етичних норм важливо як для користувачів Інтернету, так і для законодавців, які забезпечують функціонування правових норм. Формування етики, адекватної новій інформаційній культурі є тією задачею, що стоїть як перед особистістю, так і перед суспільством у цілому. Інформаційна етика є необхідним компонентом інформаційного суспільства ще й тому, що тільки вона здатна забезпечити необхідний рівень його інформаційної безпеки. Жодні технічні, правові, організаційні та інші заходи повністю вирішити цю проблему принципово не здатні. З цією метою ЮНЕСКО організовує серію регіональних конференцій по етичним аспектам інформаційного суспільства, в програмних документах яких підкреслюється зв'язок між етикою, правами людини і верховенством правової держави. Світові держави починають усвідомлювати необхідність створення широкої правової бази для реалізації контролю змісту Інтернету. Складність цієї проблеми визначається його глобальним характером, тому реалізація контролю вимагає узгоджених дій всього світового співтовариства. Але в сучасних умовах культурних, релігійних, політичних, економічних відмінностей здійснення таких узгоджених дій практично неможливо. Тому уряди багатьох країн намагаються самостійно боротися з тією інформацією в Інтернеті, яка здається їм неприйнятною з політичної, релігійної та моральної точки зору. У багатьох країнах, у тому числі у тих, які традиційно відносять до країн з розвинутою демократією, відбувається інтенсивна робота по реформуванню законодавства відповідно можливостям і цілям розвитку інформаційного суспільства. Законодавче регулювання доступу і використання тієї чи іншої інформації безумовно є необхідним і виправданим, однак чи можемо ми говорити про побудову інформаційного суспільства без вільного доступу всіх людей до інформації?

Розвиток інформаційного суспільства вимагає встановлення і дотримання загального порядку охорони прав інтелектуальної власності, зближення методів забезпечення прав громадян не лише у межах внутрішнього державного простору, але й у зовнішньому світі. Основою для вирішення цих задач виступає право і його найбільш активна частина – законодавство. Сама сфера закону і системи законодавства різних країн вступили у період найбільш активної взаємодії та гармонізації, що можна простежити, на прикладі Європейського союзу. Так, Європейська Комісія визначила основні задачі модернізації авторського права: забезпечення ефективного визнання і винагороди правовласників для сприяння творчої діяльності, культурного розмаїття й інновацій; надання користувачам кращого доступу і більшого вибору легального контенту; сприяння зменшенню нелегальних пропозицій і піратства [14]. Важливою проблемою є також відсутність у світі єдиних правових норм для електронної комерції. У цій сфері виникають питання щодо захисту інтелектуальної власності і прав на торгівельні марки, конфіденційності і безпеки інформації. Тому цілком доцільним представляється законодавча регламентація електронної комерції, яка б поєднувала застосування традиційних базових юридичних норм і створення нових правових інститутів і процедур [15, с.40]. Електронна комерція вимагає особливої правової стратегії, яка сприяла би розвитку глобального і відкритого ринку. Крім того, необхідна уніфікація законодавства і спрощення правил і процедур різних країн, що вимагає співробітництва бізнесу і державної влади. Але регулювання електронної комерції повинно здійснюватися не лише шляхом вироблення відповідних норм права. Важливу роль у цьому процесі мають зіграти механізми саморегулювання, які виробляються безпосередніми учасниками відносин, членами організацій, віртуальних спільнот тощо.

Як вже було сказано, у ряді сфер використання інформаційних технологій порушує відомі проблеми, але в дещо іншому аспекті, а також породжує зовсім нові. Так, ряд морально-правових проблем пов'язані з

комп'ютерними злочинами, зокрема крадіжками. За даними Всесвітнього огляду економічних злочинів Price Waterhouse Coopers (PWC) за 2016 р. рівень кіберзлочинності збільшився з 24% у 2014 р. до 32% у 2016 р. [16]. Згідно даним ООН, збитки від комп'ютерної злочинності дорівнюють доходам від незаконного обігу наркотиків і зброї. Фірми з цілого ряду причин неохоче повідомляють про подібні злочини. Така позиція часто пояснюється тим, що між комп'ютерними та іншими злочинами існує різниця, яка не робить їх менш злочинними, але вимагає іншого покарання. В комп'ютерній злочинності існує фізична відстань між злочинцем і тим, що підлягає маніпуляції, не має явного насильства, погроз, стрілянини [17, с.44]. Комп'ютерні злочини – інтелектуальні, вони здійснюються людьми розумової праці, людьми у «білих комірцях», а злочини «білих комірців» завжди вважалися менш серйозними, чим фізичні, насильницькі. У цілому, право достатньо чутливо реагує на зміни, що відбуваються в сучасному інформаційному світі. Про це свідчить його дихотомічна природа: з одного боку, закон є засобом, що регулює відносини між людьми, а з іншого, як відмічає І. Л. Бачило, «право і весь його арсенал – від доктрин до норм закону і правозастосовних актів – є найбільш важливою частиною інформації, інформаційного ресурсу кожної країни, а у частині міжнародних норм – усього інформаційного надбання світу» [18, с.218]. Як частина інформаційного ресурсу законодавство підпадає під вплив тих процесів, що породжуються дією інформаційних і комунікативних технологій. А будучи засобом регулювання суспільних відносин, право впливає на інформаційні процеси, на їх глобалізацію. Складна природа права накладає особливі вимоги до нормотворчості в умовах інформатизації: «Закон повинен випереджати еволюцію відносин в нових умовах, і створювати умови для найбільш безболісного розвитку позитивних ознак майбутнього» [18, с.218]. Верховенство права стане реальністю, коли державне регулювання і саморегулювання, спираючись на національне законодавство і міжнародні норми, створять передумови для вироблення чіткої нормативно-правової бази при повній повазі прав людини [19].

Активізація і глобалізація інформаційних взаємодій в сучасному суспільстві пред'являють високі вимоги до забезпечення інформаційної безпеки особистості, суспільних груп і всього суспільства. Л. Лессінг звертає увагу на те, що сучасні інформаційні технології дають можливість організувати тотальний контроль за користувачем цифрової інформації. Ця проблема вирішується тільки за умови вироблення і дотримання відповідної сукупності норм поведінки в інформаційному просторі. Крім того, у сьогочасних умовах багато країн і народів демонструють активне, а інколи й агресивне по формі самовизначення. Уже звичним стало використання терміну «інформаційна зброя». Все частіше серед характеристик інформаційного суспільства згадуються такі, як «антигромадські аспекти і форми використання інформації, інформаційні агресії, інформаційні війни, інформаційний голод, дезінформація, витік і знищення інформації і т.д.» [20, с.65-66]. Інформаційна безпека суспільства й особистості набуває нового статусу, перетворюючись із чисто технологічної проблеми у соціальну, від рішення якої залежить стале функціонування сучасного суспільства. Інформаційна безпека повинна бути забезпечена в комп'ютерних мережах, операційних системах, базах даних, системах зв'язку і комунікації. У зв'язку з цим однією з важливих проблем стає поєднання технічних аспектів інформаційної безпеки з правовою безпекою особистості. Перед усім людина є власником своїх особистих даних і має бути захищена законодавством від: незаконних дій, що можуть бути здійснені третіми особами з використанням персональних даних; помилкових дій, що мають юридичне значення і були скоєні в результаті некоректної обробки чи втрати персональних даних; зникнення в електронних інформаційних системах і базах даних інформації, що підтверджує права особистості; несанкціонованого використання персональних даних для здійснення будь-яких дій, що мають юридичне і економічне значення. Особлива увага при визначенні статусу суб'єкта суспільних відносин в інформаційному суспільстві повинна приділятися співвідношенню інтересів держави, суспільства і індивіда: юридичні норми

мають бути такими, щоб зміни в телекомунікаційній сфері не вимагали термінових змін і поправок в законодавстві; уникання надмірного регулювання суспільних відносин – дотримання етичних норм кіберпростору може бути достатньо ефективним засобом правового регулювання. Таким чином, можливість нових інформаційних технологій породжує нові морально-правові колізії і нові загрози, які людина і суспільство у цілому прагнуть уникнути. В умовах технічного і технологічного розвитку особливо загострюється питання щодо можливості вирішення соціокультурних, правових, моральних і гуманітарних проблем з використанням інформаційних технологій. Зі збільшенням нововведень влада технологій породжує і розвиває такі форми існування і впливу, які соціум не здатний миттєво критично осмислити, перебачити їх можливі наслідки. Для максимального використання усіх можливостей, що здатні дати інформаційно-комунікативні технології, необхідно, щоб права людини розповсюджувалися як на реальний, так і на віртуальний світ. Це забезпечує можливість індивідуального і соціально-орієнтованого розвитку, попередити та подолати негативні наслідки розвитку ІКТ. В розбудові інформаційного суспільства на першому плані має бути людина.

При аналізі формування інформаційного суспільства в Україні необхідно враховувати особливості розвитку державності на її теренах. Так, серед причин відставання в глобальній інформаційній революції зазвичай виділяють наступні: відсутність державної незалежності до 1991 р.; наявність загальнообов'язкової в радянські часи державної ідеології, у межах якої ідеї інформаційного суспільства не отримали підтримки та розвитку; перехід до ринкової економіки тільки у другій половині XX ст. [21, с.131-132]. Необхідно враховувати і той факт, що вплив обов'язкової державної ідеології у сфері науки зашкоджує дослідженню нових наукових теорій і технологій, які не відповідають загальноприйнятим концепціям. У 50-60-ті рр. XX ст., коли в розвинених західних країнах розпочався розвиток інформаційних технологій і відповідних наукових концепцій, у Радянському Союзі концепції

інформаційного суспільства піддавалися неаргументованій критиці. Дослідження нових теорій розвитку суспільства в умовах науково-технічного прогресу оголошувалися лжетеоріями, які суперечать методологічним засадам марксизму-ленінізму, що ускладнювало дослідження перспектив розвитку нового суспільства в умовах науково-технічного прогресу і перешкоджало розробці програм розвитку Радянського Союзу, тоді як в розвинених країнах світу процес становлення інформаційного суспільства вже розпочався. Україна, знаходячись у складі СРСР, не мала можливості проводити власну політику у сфері науки і державотворення.

Існують різні точки зору щодо причин відставання України в процесі побудови інформаційного суспільства, але більшість науковців погоджуються з тим, що ці причини носять комплексний характер, серед яких слід виділити:

- загальноекономічні (тривала криза, низький рівень матеріального забезпечення, відмінність у рівні соціально-економічного розвитку різних регіонів країни, міської та сільської місцевості);
- неготовність державних органів до застосування ефективних технологій управління та організації взаємодії з громадянами;
- відсутність цілісної інформаційної інфраструктури й ефективної інформаційної підтримки ринків товарів і послуг;
- брак ефективних преференцій для розвитку, закріплених у нормативно-правових актах [22, с.90].
- відсутність системної державної політики в сфері ІКТ,
- розпорошеність державних інститутів, що відповідають за входження України у глобальний інформаційний простір.

За великим рахунком, інформаційне суспільство в Україні формується стихійно, за відсутності ефективної та працюючої державної стратегії його розвитку. Періодичні намагання держави вплинути на процеси розвитку інформаційного суспільства є спорадичними і не завжди дієвими» [23, с.98]. Держава сьогодні відіграє стрижневу роль у розвитку інформаційного

суспільства, хоча ефективність багатьох рішень, у тому числі на законодавчому рівні, дійсно, не відповідає викликам сьогодення.

Процес формування інформаційного суспільства в Україні в умовах становлення нової української державності, реформування економіки, переходу від інформаційної закритості до презумпції відкритості інформації сам по собі достатньо складний. Українські дослідники відмічають, що в цілому в Україні сформовані передумови розвитку інформаційного суспільства:

- високий рівень освіченості населення;
- успішний ринок телекомунікацій, інформаційних технологій;
- інформація стає важливим ресурсом політичного, соціально-економічного, технологічного і культурного розвитку;
- зростає кількість україномовних сайтів в Інтернеті;
- збільшується кількість корпоративних інформаційних мереж;
- розширюється національна мережа зв'язку тощо [24, с.80]
- активно досліджуються і розробляються ІКТ,
- сформовані концепції та програми інформатизації,
- визначені правові засади інформаційного суспільства.

В умовах сьогоденних реалій вагомим фактором на користь прискореного розвитку цифрової інфраструктури є те, що індустрія ІКТ відноситься до неенергоємних і при мінімальних витратах здатна приносити значні прибутки. Однак позитивна динаміка ще не стала визначальною. Для цілеспрямованого формування та розвитку інформаційного суспільства необхідно науково обґрунтовані і законодавчо затверджені програми. Адекватне інформаційне законодавство потребує концептуального осмислення тих викликів, що постають перед державою у новій цивілізаційній парадигмі. Тому стратегія побудови інформаційного суспільства має включати в себе як економічні, політичні, соціальні, технологічні реформи, так і необхідні трансформації влади і громадянського суспільства [25, с. 107]. Як підкреслює В. О. Даніл'ян, «розвиток інформаційного суспільства можливий

лише на основі комплексного підходу, який містить стратегічне бачення інформатизації суспільства, чіткі пріоритети цієї інформатизації, координується із наявними соціально-економічними, політичними та культурними умовами держави й міжнародною практикою та пов'язується з розвитком економіки в цілому» [26, с.138].

Формування концептуальних засад побудови інформаційного суспільства в Україні має враховувати баланс інтересів особистості, суспільства і держави. Інтереси особистості в інформаційному просторі потребують забезпечення конституційних прав на доступ до інформації, на використання інформації при здійсненні незабороненої законом діяльності, захисту приватної інформації, захисту від тієї інформації, що може завдати шкоди людині. Інтереси суспільства у новій інформаційній ері передбачають розвиток демократії, створення правової соціальної держави, утвердження суспільного миру та злагоди. Державними інтересами є створення умов для подальшого динамічного розвитку національної інформаційної інфраструктури, забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в отриманні й використанні інформації, збереження суверенітету та територіальної цілісності, політичної, економічної та соціальної стабільності, забезпечення законності й правопорядку, розвитку міжнародного співробітництва. В державі необхідно зберегти баланс між правом на свободу отримання, ужитку і розповсюдження інформації та необхідністю забезпечувати інформаційну безпеку, що дозволить захистити національні інтереси і духовно-моральний клімат суспільства [25, с. 108]. Формування інформаційного суспільства сприяє активному розвитку інформаційних відносин в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави, що вимагає свого осмислення філософсько-правовою наукою. Важливою проблемою є можливість використання в інформаційному суспільстві демократичних інститутів в якості інструментів соціального домінування.

На законодавчому рівні Україна декларує підтримку міжнародних документів, прийнятих на Женевському та Туніському самітах з питань

інформаційного суспільства, прагнення активної роботи в розбудові глобального інформаційного простору. Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні включає в себе ряд загальнодержавних заходів: перехід до пріоритетного науково-технічного та інноваційного розвитку, законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства, створення сприятливих економічних умов, розвиток загальнодоступної інформаційної інфраструктури, забезпечення широкого доступу до телекомунікаційних послуг та інформаційних ресурсів, збільшення різноманіття електронних послуг, підготовка населення для роботи в інформаційному просторі, створення системи мотивацій щодо впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки. Кабмін щорічно формує та подає на розгляд Верховної Ради доповідь про стан інформатизації, завдання Національної програми інформатизації на наступні три роки та план цільових завдань з інформатизації на поточний рік. Прийняті законодавчі акти визнають розвиток ІКТ пріоритетним напрямом державної політики і сприяють становленню в Україні інформаційного суспільства. Державна політика акцентує увагу на необхідності прискореного розвитку інформатизації; впровадженні ІКТ в діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та засобів масової інформації; забезпеченні інформаційної безпеки. Важливою проблемою розвитку інформаційного суспільства в Україні є те, що інституціональні інструменти реалізації державної політики є малоефективними.

Дослідники виділяють ряд стрижневих проблем побудови інформаційного суспільства в Україні: «недієва система державного регулювання медіапростору, відсутність єдиного бачення напрямів його подальшого розвитку, недостатня інформаційна присутність України у глобальному медіапросторі, інформаційна залежність від іноземних держав і медіаструктур, незадовільний стан мережі кабельного радіомовлення, застаріле технологічне обладнання українських телерадіокомпаній,

недостатній рівень розвитку новітніх засобів комунікації, монополізм кабельного мовлення, надзвичайно повільний перехід на цифровий формат мовлення, ринкова стихійність телекомунікаційних мереж і комп'ютеризації, нерегульованість підготовки та працевлаштування у межах держави ІТ-спеціалістів, недостатня кількість державних програм, що стосуються формування інформаційного суспільства» [27, с.11].

Правові засади для побудови інформаційного суспільства в Україні забезпечують й інші нормативно-правові акти у сфері ІКТ, задачею яких є приведення українського законодавства у відповідність до європейського: «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про електронний цифровий підпис», «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про державну таємницю», «Про науково-технічну інформацію», «Про телекомунікації», «Про суспільне телебачення і радіомовлення України», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про Національну програму інформатизації». Останній документ включає в себе Концепцію Національної програми інформатизації, сукупність державних програм з інформатизації, галузеві програми та проекти інформатизації, регіональні програми та проекти інформатизації, програми та проекти інформатизації місцевого самоврядування. Незважаючи на величезну кількість нормативно-правових актів, «важливою проблемою залишається певна неузгодженість і несистемність вітчизняної правової політики в інформаційній сфері» [26, с.137]. Крім того, спостерігається тенденція до збільшення адміністративного та податкового тиску на суб'єкти діяльності в інформаційній сфері, що не може не позначатися на правах приватної власності та бізнесу. Відсутність упевненості в захисті своїх прав, корупція, економічна та політична нестабільність впливають на інвестиційну привабливість нашої держави, відлякуючи у тому числі інвесторів у сфері ІКТ. Ряд положень законів, прийнятих у 90-х – на початку 2000 рр., морально застаріли і не відповідають

сучасному розвитку ІКТ, не враховують зміни у законодавстві України та досвіду виконання Національної програми інформатизації. Загальним недоліком багатьох законів є їх термінологічна лакуна та те, що багато правових відносин в інформаційній сфері залишаються поза правовим регулюванням. Однак, прогалини у цьому полі поступово заповнюються.

Ще однією проблемою є значна розбіжність у часі між ухваленням нормативно-правових актів і наступним розробленням конкретних нормативів і механізмів їх реалізації. Все це, знову ж таки, гальмує входження України в світовий інформаційний простір [28]. Необхідною умовою вдосконалення вітчизняного інформаційного законодавства є його систематизація та кодифікація, тому прийняття Інформаційного кодексу України стає нагальною потребою, що законодавчо закріплено в Законі «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» і в «Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 2013 р.

Перші спроби створення Інформаційного кодексу були ще у 1995 р. з ініціативи Національного агентства з питань інформатизації при Президентові України. У певному сенсі створення цього кодексу стало вічною темою: більш двох десятиліть видаються числення постанови Верховної Ради, послання президента, програми та розпорядження Кабміну, рішення і накази Держкомтелерадіо, Держкомзв'язку, Мінюсту, Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції, але навіть проекту Інформаційного кодексу досі не існує. Терміновість прийняття Кодексу обумовлена не тільки тим, що він має чітко сформулювати об'єкт і предмет інформаційного права, суб'єкти інформаційних правовідносин, правовий режим доступу до інформації, але й засоби забезпечення інформаційної безпеки громадян, суспільства та держави як складових національної безпеки України. Важливим аспектом входження в інформаційний простір є готовність населення до використання тих переваг та можливостей, які можуть надати ІКТ. Ознакою розвиненого інформаційного суспільства є не лише наявність матеріальних ресурсів ІКТ, але й активне використання їх потенціалу. Тому

важливою задачею стає цілеспрямована робота над підвищенням комп'ютерної обізнаності усіх верств населення. Так, відсутність навиків користування комп'ютером та Інтернетом не дають можливості користуватися державними послугами та сервісами, одержувати необхідну інформацію, у тому числі правову. Значна частина населення України, передусім людей похилого віку, з фізичними вадами, сільських мешканців, з низьким рівнем доходу, залишаються поза інформаційним простором. Тому нагальною необхідністю стає не декларативне проголошення програм інформатизації, а реалізація конкретних дієвих заходів у цій сфері. Позитивними зрушеннями у цьому плані є збільшення кількості громадянських організацій та навчальних центрів, що пропонують різні комп'ютерні курси для людей похилого віку та з фізичними вадами.

Побудова та розвиток інформаційного суспільства в Україні вимагає об'єднання зусиль не тільки держави і бізнесу, а й усього громадянського суспільства. Дієву модель інформаційного суспільства в Україні можна побудувати лише за умови сталого зростання усіх його аспектів (технологічного, культурологічного, правового, економічного, гуманітарного, освітньо-наукового тощо). Інформаційне суспільство як таке відбудеться лише за умови, що воно буде розвиватися як громадянське, соціальне, демократичне і правове. Тільки на цих засадах можливо створити підґрунтя для сильної держави, суб'єкта міжнародного співробітництва. Розвиток як інформаційного, так і громадянського суспільства передбачає удосконалення форм безпосередньої демократії, волевиявлення населення. Ми стаємо свідками докорінної зміни формату спілкування держави і громадян. З появою ІКТ в демократичних країнах закріпилася нова форма діалогу між державою і громадянами – електронна петиція, яка знайшла офіційне закріплення в правових актах Ради Європи. В Україні також починає розвиватися така форма взаємодії суспільства та влади: у 2015 р. набув чинності Закон «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» [29]. Закон спрощує та унормує процедуру

звернення громадян до Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, органів місцевого самоврядування через телефони «гарячих ліній» і електронні петиції. Аналіз роботи державних вебсайтів показує, що найбільш активно працює президентський електронний портал, спеціальний розділ для електронних петицій якого діє з 29 серпня 2015р. Згідно закону, портали для розгляду електронних петицій мають функціонувати і на сайті Верховної Ради та Кабінету Міністрів. Позитивним у цьому нововведенні є обов'язковість реакції влади на звернення громадян, така форма комунікації дає змогу громадянам спілкуватися з владою, відкриваються додаткові важелі впливу на прийняття державних рішень, у влади ж з'являється можливість вести відкритий діалог із громадянським суспільством. Активне використання ІКТ в органах державної влади сприяє розвитку демократичних процесів, відкритості влади для громадян, і одночасно підвищує ефективність роботи цих органів. Процес розбудови інформаційного суспільства поступово вносить зміни в усі сфери життєдіяльності: розширюється масштаб і якість інформаційних послуг, створюється загальнодержавна система електронного документообігу з використанням цифрового підпису, у найближчий час анонсується створення електронних медичних ресурсів, інструментів е-демократії, е-правосуддя, е-парламентаризму. Використання ІКТ державними органами крім явних практичних переваг відіграє важливу роль в пропаганді інформаційного суспільства. Підписана Україною Угода про Асоціацію з Європейським Союзом має сприяти прискоренню темпів розвитку інформаційного суспільства в нашій державі. Робота у цих напрямках сприятиме технологічному розвитку України, активної взаємодії між Україною та ЄС. Співробітництво з ЄС як з цифровим ринком вимагає від України політичної волі й реальних дій у прагненні зблизитися з цифровим європейським простором. Важливо визначити джерела фінансування і першочергові завдання, що мають включати необхідні зміни нормативної бази, інституційні зміни та конкретні програмно-проектні рішення. Отже, загалом динаміка розвитку інформаційного суспільства в Україні протягом

останніх років є стабільно позитивною: формується масова Інтернетаудиторія та мережеве соціокультурне середовище. Кількість людей, залучених у нові правила існування зростає в математичній прогресії. Певні правові засади побудови інформаційного суспільства в Україні сформовані, прийнято ряд нормативно-правових актів, які регламентують діяльність інформаційних ресурсів, захист прав інтелектуальної власності, захист інформації, електронного документообігу тощо. У цілому інформаційне законодавство України містить близько 4 тис. нормативно-правових актів, які безпосередньо або опосередковано регулюють суспільні інформаційні відносини. Однак, маємо констатувати, що українське законодавство не встигає за тими змінами, що відбуваються у процесі розбудови інформаційного суспільства, тому багато його складових залишаються поза правовим полем, не регулюються правовими актами, що, у свою чергу, стримує розвиток інформаційного суспільства. Завдання, кошти та засоби розбудови інформаційного суспільства розпорошені між різними гілками влади, не узгоджені між собою. Багато нормативно-правових актів недостатньо взаємопов'язані між собою, мають суперечливий характер, аналіз існуючої проблеми при їх розробці часто досить поверхневий, відсутня якісна правова експертиза.

Формування сучасної моделі інформаційного суспільства в Україні повинно стати одним із пріоритетних завдань держави як фундаментальна передумова повноцінної інтеграції у європейські та загальносвітові процеси, економічної незалежності, національної самобутності, гармонійного духовного розвитку людини та суспільства, формування правової держави та демократії. Порівняно з розвиненими країнами нинішній стан розбудови інформаційного суспільства в Україні є недостатнім. Першочерговою задачею є удосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин, виробництва програмного забезпечення, діяльності постачальників інформації та послуг зв'язку, режиму діяльності електронної комерції, функціонування глобальних комп'ютерних мереж, запобігання поширенню шкідливої та незаконної інформації. Необхідно розробити правову базу щодо захисту

інформаційних прав громадян, приватної інформації, урегулювання питань інтелектуальної власності.

Використання ІКТ технологій є необхідною умовою розвитку громадянського суспільства, в якому державне управління відповідає інтересам і потребам громадян. Проблема України у цій сфері полягає у тому, що незважаючи на існування необхідних передумов розвитку інформаційного суспільства, актуальні державні програми носять переважно декларативний характер, багато нормативних актів практично не працюють, чимало правових питань залишаються неврегульованими. Інформаційне законодавство має бути урегульованим на доктринальному рівні, всі нормативно-правові акти, що регулюють інформаційні відносини, необхідно систематизувати та уніфікувати. Якщо найближчим часом науково-обґрунтована та наближена до реального життя концепція побудови інформаційного суспільства не запрацює, Україні і надалі відставатиме від розвинених країн світу. Таким чином, розвиток інформаційного суспільства нерозривно пов'язаний з розбудовою відкритого громадянського суспільства та правової держави. Організаційно-правові засади цього суспільства передбачають інституційне, організаційне та ресурсне забезпечення; єдність громадян, суспільства та держави; механізми інтеграції України у світовий, передусім, європейський інформаційний простір. Реалізація цієї програми потребує підвищення ефективності та якості державного управління у цій сфері, прозорості та відкритості державних інститутів, активної громадянської позиції, націленої на реалізацію державної політики і перетворення України в рівноправного члена глобального інформаційного суспільства.

2.2. Поняття та ознаки інформаційного суспільства 2.1. 2.2. Кушакова

Філософська складова поняття «інформаційне суспільство» полягає у тому, що інформація, трансформована у знання, є продуктом людської розумової діяльності, яка сприймається, оцінюється, використовується згідно

із методологією формальної та класичної логіки і відповідно до постулатів аксіології, онтології та епістемології як галузей загальної філософської науки. В такій триєдиній сутності інформація набуває і матеріальної сили, сили, яка не має фізичних характеристик, як-то вага, маса, об'єм, чи споживчих характеристик, здатних задовольняти потребу в харчуванні і т.ін. Вона є сходинкою в залученні людини до енергетично-інформаційного континууму, тобто таких всезагальних і світоглядних моментів, як Абсолют і Вічність. Водночас, слід погодитися з В. Горлинським, який вважає, що реалії інформаційної діяльності людини з позиції феномена безпеки як об'єкта аксіологічної рефлексії свідчать про необхідність вироблення нової аксіологічної парадигми, яка відповідає новій організації публічного управління на підставі використання інформаційних технологій [30].

Інформаційне суспільство як певний етап розвитку людської цивілізації характеризується наданням соціуму можливості створення інструменту ефективного вирішення власних завдань якісно новими засобами. Інформаційне суспільство – це суспільство нового типу, формування якого відбувається в результаті нової глобальної соціальної революції, що передбачає прискорений розвиток і конвергенцію ІКТ; суспільство знань, у якому головною умовою благополуччя кожної людини і кожної держави стає знання, отримане завдяки вільному доступу та вмінню працювати з інформацією; глобальне суспільство, у межах якого обміну інформацією не заважають ані часові, ані просторові, ані державні кордони; суспільство, яке, з одного боку, сприяє взаємопроникненню культур, а з іншого – відкриває кожному нові можливості для самореалізації. Головною ознакою інформаційного суспільства є формування інформаційного простору, безперешкодний доступ до якого підвищує якість життя і розширює можливості людини, сприяє розвитку та відкритості соціуму. В інформаційному суспільстві відбувається зміна моделі взаємодії держави й громадянина завдяки використанню ІКТ. Процес його становлення є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу, інтеграції різних галузей знань

і сфер діяльності задля врахування інтересів особистості, суспільства і держави. Водночас, не слід ігнорувати те, що як і всякі явища, об'єкти, дії у соціумі, інтеграція, як характерна ознака інформаційного суспільства, характеризуються настанням як позитивних, так і негативних наслідків. ІТ, зокрема Інтернет, можуть використовуватися, вочевидь, не лише для благих цілей, але й для маніпуляції свідомістю соціальних мас, шахрайства, обману, крадіжок у глобальних масштабах (хакерство) тощо.

Характерною особливістю інформаційного суспільства є наявність потужного інструментарію впливу на масову свідомість. Це пов'язано із проблемою більш високого порядку – світоглядного, яка полягає у тому, що через мас-медіа у свідомості індивідів фіксується певний набір стереотипів, вигідних даному конкретному суспільству у такий спосіб, що людина сприймає привнесені соціальні програми, суспільні догми, ідеологеми за «власну думку» та керується запрограмованим набором так, якби це виходило з її особистих інтересів. Специфічною рисою інформаційного суспільства є також розвиток права у напрямку вироблення власних «мережевих» традицій і звичаїв щодо його регулювання, створення етичних кодексів поведінки у віртуальному середовищі та їхнє поступове домінування над традиційними законодавчими нормами права. Це зумовлює, в свою чергу, тенденцію саморегуляції суспільних відносин, зокрема, правовідносин, і на рівні національного інформаційного простору, і на рівні глобального.

В актах міжнародного права існує багато варіантів визначення ознак інформаційного суспільства, наприклад:

– згідно з Женевською Декларацією принципів, інформаційне суспільство орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток, у якому кожний може створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися й обмінюватися ними, даючи змогу окремим особам, громадам і народам повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку і підвищуючи якість свого життя на основі цілей і принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй [31];

– відповідно до Туніських зобов'язань, інформаційне суспільство будується як орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток на основі цілей і принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, міжнародного права і принципу багатосторонніх відносин, дотримуючи в повному обсязі і підтримуючи Загальну декларацію прав людини, для того, щоб люди в усьому світі могли створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися й обмінюватися ними, аби повною мірою розкрити свій потенціал і реалізувати погоджені на міжнародному рівні цілі і завдання розвитку, включаючи цілі розвитку тисячоліття [31];

– згідно з Окінавською хартією, це суспільство, економіка якого базується на інформаційних технологіях і яке соціально трансформується з метою допомогти індивідам та спільнотам використовувати знання та ідеї, що допомагає людям втілити їх потенціал та реалізувати їх прагнення [32];

– відповідно до Рекомендацій Європейської ради, це суспільство, яке створюється внаслідок нової індустріальної революції на базі інформаційних і телекомунікаційних технологій та на базі інформації, яка є виразником знання людей. Завдяки технологічному прогресу в такому суспільстві оброблення, накопичення, отримання й обмін інформацією в будь-якій її формі – звуковій, письмовій або візуальній – не обмежені за відстанню, часом і обсягами. Ця революція додає великих можливостей людському інтелекту і створює ресурси, що змінюють спосіб суспільної праці і суспільного життя [33].

Питання, пов'язані з визначенням сутності поняття «інформаційне суспільство» та його ознак, є дискусійним і в наукових колах. Так, відомий британський соціолог Ф. Уебстер зазначає, що ознаками, які можуть характеризувати настання інформаційного суспільства, є настання нових швидких змін у суспільстві, які можуть мати технологічний, економічний, працеорієнтований, просторовий, культурний або комбінований характер [34, с. 14].

Близькою за змістом є концепція американського соціолога В. Мартіна, яка полягає у тому, що існують п'ять критеріїв зрілого інформаційного

суспільства: 1) економічний – інформаційний сектор у ньому розглядається як складова частина сучасного економічного життя; 2) технологічний – показує, наскільки технології проникають у всі сфери діяльності індивідів; 3) соціальний – зміна соціальної поведінки під впливом ІТ; 4) політичний – формується свого роду глобальний форум, у якому пересічні громадяни можуть безпосереднім чином брати участь в управлінні; 5) культурний – відбуваються взаємодія і взаємопроникнення культур у глобальному масштабі [35, с. 5].

Натомість, автори навчального посібника «Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції» вважають, що здебільшого суспільство вважається інформаційним, якщо: – будь-хто, будь-де й у будь-який час можуть одержати за відповідну плату чи безкоштовно на основі автоматизованого доступу і систем зв'язку будь-яку інформацію і знання, необхідні для їх життєдіяльності і вирішення особистих та соціально значущих завдань; – у суспільстві виробляються, функціонують і доступні будь-якому індивіду, групі чи організації сучасні ІТ; – існують розвинені інфраструктури, що забезпечують створення національних інформаційних ресурсів в обсязі, необхідному для підтримки науково-технологічного і соціально-історичного прогресу, що постійно прискорюється; – відбувається процес прискореної автоматизації і роботизації усіх сфер і галузей виробництва та керування; – здійснюються радикальні зміни соціальних структур, наслідком яких є розширення сфери інформаційної діяльності та послуг [36, с. 185–186].

Настання інформаційного суспільства, на думку групи інших учених, характеризується тим, що у суспільстві: – вирішено проблему інформаційної кризи, тобто розв'язано протиріччя між інформаційною лавиною та інформаційним голодом; – забезпечено пріоритет інформації у порівнянні з іншими ресурсами; – головною формою розвитку стала інформаційна економіка; – в основу суспільства покладено автоматизовані генерація, збереження, обробка і використання знань за допомогою новітньої інформаційної техніки і технології; – ІТ набрали глобального характеру,

охоплюючи усі сфери соціальної діяльності людини; – сформовано інформаційну єдність усієї людської цивілізації; – за допомогою засобів інформатики реалізовано вільний доступ кожної людини до інформаційних ресурсів усієї цивілізації; – реалізовано гуманістичні принципи управління суспільством і впливу на навколишнє середовище [37, с. 177].

А. Новицький окреслює такі ознаки переходу постіндустріального суспільства до інформаційного:

- 1) поняття «інформація» набуває нового значення;
- 2) значний розвиток інформаційних та телекомунікаційних систем в усіх сферах життя людини;
- 3) загальний доступ до мережі Інтернет;
- 4) зміни, пов'язані із зайнятістю населення, формування, становлення і розвиток новітніх суспільних відносин, створення нових суспільних конфігурацій, груп і відносин;
- 5) при здійсненні досліджень у різних галузях науки використовується різноаспектне визначення наукових підходів для вирішення проблем теоретичного обґрунтування у сфері суспільних змін;
- 6) створення новітньо-мережевих субкультур, що притаманні віртуальним відносинам;
- 7) можливість аналізу, планування та наукового прогнозування суспільного розвитку, де найвищими цінностями є знання та інформація;
- 8) різноманітність пізнавальних процесів, які зумовлені науковими дослідженнями у різних сферах науки; вивчення проблеми пізнання нових можливостей, що притаманні нашому суспільству, та зіставлення знання й інформації з реальністю, дослідження умов вірогідності та істинності пізнання інформаційного суспільства;
- 9) органи влади як вагомий важіль у розробці та запровадженні інформаційно-телекомунікаційних систем;
- 10) виникнення та розвиток специфічних суспільних інститутів, що притаманні новим інформаційним відносинам у суспільстві [38, с. 26].

Загалом існує багато факторів, що визначають інформаційне суспільство, але всі вони діляться на три основні групи:

- 1) вільний доступ людини до інформації;
- 2) високий рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ);
- 3) наявність розвиненої інформаційної інфраструктури суспільства.

Саме ці умови, на наш погляд, створюють те суспільство, яке можна назвати інформаційним, хоча деякі вчені мають іншу точку зору щодо його характеристик. Так, згідно з В. Бебиком, вирішальною ознакою інформаційного суспільства є те, що переважна кількість працездатного населення працює саме в інформаційному секторі. Натомість, І. Арістова вважає, що однією з найважливіших ознак інформаційного суспільства є соціальний фактор, який характеризується відсутністю «так званих просторових, часових та політичних меж і відкриттям суспільству нових можливостей для самореалізації та ідентифікації» [39, с. 45]. Схожу думку висловлює й А. Ракітов, який розглядає інформаційне суспільство як результат радикальних змін соціальних структур, наслідком яких і стає розширення сфери інформаційних послуг та діяльності загалом [40, с. 85].

Варто зазначити, що у процесі формування інформаційного суспільства відбуваються зміни в усіх сферах життєдіяльності соціуму, до того ж зміни в одній із цих сфер, як правило, викликають зміни в інших сферах. У цілому ж інформаційне суспільство характеризується:

- в економічній сфері – зростанням ролі інформації та володіння нею, появою електронних грошей, перетворенням інформації в основний засіб обміну, підвищенням впливу інтелектуальної власності, автоматизацією та комп'ютеризацією виробничих процесів;

- у політичній сфері – посиленням прозорості національних кордонів та впливу наднаціональних спільнот, перетворенням освіти та кваліфікації на головний фактор влади еліти;

– у соціальній сфері – збільшенням значення інтелігенції, «технічного класу», вчених, зниженням кількості робітників, зайнятих в індустрії, збільшенням кількості зайнятих в інформаційному і сервісному секторах, тенденцією до субурбанізації;

– у духовній сфері – пріоритетом духовних цінностей над матеріальними [41, с. 174].

Невід’ємними ознаками інформаційного суспільства, як слушно вважають деякі вчені, є інтеграція (від лат. *integrum* – ціле), яку прийнято розуміти як об’єднання чого-небудь у єдине ціле [42, с. 35], та глобалізація (від англ. *globalization*), основними ознаками якої є міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів, а також зближення культур різних країн [43, с. 118]. Треба зазначити, що ці характерні риси інформаційного суспільства почали зароджуватися ще в постіндустріальній фазі розвитку цивілізації, що знайшло своє відображення у широкій інформатизації соціальних структур, виробництва, споживання, послуг, культури і мистецтва, торкаючись навіть таких консервативних сфер, як релігія, традиції, право. Якщо постіндустріалізм є фазою переходу від індустріальної епохи до інформаційної, свого роду містком між ними, то інформаційне суспільство як феномен стає реальністю саме в інформаційну епоху. Отже, для інформаційного суспільства характерним є не лише наявність технічних засобів для отримання, переробки і передачі інформації. Визначальною є зміна якісних характеристик суспільства: світогляду, свідомості, культури, відходу від класичної картини світу, від світу природи до світу зі штучно створеними об’єктами, кібер-простором, віртуальною реальністю.

Ще однією ознакою інформаційного суспільства є те, що рівень його розвитку визначають не продуктивні сили і виробничі відносини, а інформація, знання, освіта й наука. Фінансовий капітал витісняється інтелектуальним та інформаційним капіталом (як ілюстрація – створення

фірми «Microsoft» Біллом Гейтсом, лідером світового програмного забезпечення, який трансформував інтелектуальний та інформаційний капітал у мільярди доларів). При цьому розвиток духовної культури сьогодні вже опирається не лише на класичні засоби масової інформації, книгодрукування, а й на електронні ЗМІ, Інтернет. Ескалація останніх простежується у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Як показала практика «кольорових» революцій в останні десятиліття, соціальні мережі (завдяки Інтернету) відіграли в них визначальну роль. Визнання визначальної ролі інформації та знань у суспільному житті сприяло закріпленню поняття «інформаційне суспільство» [44, с. 141].

У межах ідеології інформаційного соціуму існують різноманітні напрями й тенденції, що концентрують свою увагу на різних аспектах суспільних відносин і його соціальних перспектив. Найбільш розвинутою вважають концепцію інформаційного суспільства М. Кастельса, яку він виклав у тритомній праці «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура». У дослідженні здійснено ретельний аналіз ролі інформації в сучасну епоху, зокрема розроблено теорію мережевого суспільства. Автор не використовує звичну термінологію, зауважуючи, що термін «інформаційне суспільство» лише підкреслює роль інформації в суспільстві [46, с. 19-27]. На його думку, інформація в широкому сенсі слова як передача знань мала важливе значення в усіх суспільствах, включаючи середньовічну Європу. Термін «інформаційне» у праці філософа вказує на атрибут специфічної форми соціальної організації, в якій завдяки новим технологічним умовам генерування, обробка й передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності та влади [47, с. 243]. Головною ознакою цього соціуму є те, що соціальні й технологічні форми соціальної організації охоплюють усі сфери діяльності, починаючи від домінантних і закінчуючи об'єктами повсякденного життя.

Грунтовне дослідження ознак інформаційного суспільства представлено у роботі британського соціолога Ф. Уебстера «Теорії інформаційного

суспільства», де автор намагається проаналізувати як переваги, так і недоліки концепцій інформаційного суспільства. Він відзначає, що незважаючи на відмінності в позиціях, інтерпретаційних схемах, увазі до тих чи інших аспектів розвитку суспільства, усі дослідники констатують значення інформації й інформаційних технологій, їх особливу роль у сучасному світі [34, с. 7]. Дослідник виокремлює низку головних критеріїв для характеристики інформаційного суспільства: технологічний, економічний, просторовий, культурний та якісний [34, с. 14]. Засадничим принципом цих критеріїв є переконання, що кількісні зміни у сфері інформації зумовлюють виникнення якісно нового типу соціального устрою – інформаційного суспільства. Ф. Уебстер формулює нове визначення вказаного феномена, в основі якого лежить якісний критерій, зумовлений «не тим, що в сучасному світі стало набагато більше інформації, а тим, що її характер змінив спосіб і стиль життя людей» [34, с. 14]. Аналогічний підхід передбачає, що основою поведінки сучасної людини слугують теоретичне знання й інформація. Також Ф. Уебстер вважає, що в такому соціумі ключовими стають гуманістичні принципи управління суспільством, що ґрунтуються на прозорості влади, загальному доступі до інформації, демократичності прийняття суспільних рішень.

Чимало дослідників, звертаючи увагу на філософсько-правову проблематику інформаційного суспільства, стверджують, що його ознакою є запровадження нової системи регулювання соціальних відносин [45, с. 1927], сутність якої полягає у відповідальному саморегулюванні як більш складної форми контролю соціально значущих дій, у якій не буде прямого директивного управління, притаманного позитивному праву [46, с. 143]. Інформаційне суспільство, засноване на визнанні безумовної значущості кожного свого учасника, заперечує директивне управління, яке заздалегідь обмежує взаємодію з владною адміністративною нерівністю, пригнічуючи свободу, природний рух і становлення інформаційного простору.

М. Мамардашвілі підкреслює, що перехід на новий рівень соціальноправового розвитку можливий лише за умови усвідомлення права

об'єктом, якому притаманні становлення, процесуальність, що відповідно формує ментальну установку на «відмову від визнання існування певного передбаченого світу з готовими законами й сутностями» на засадах усвідомлення того, що «дещо неможливо передбачити у вигляді закону, а можна лише встановити як закон» [47]. Згідно із концепцією М. Мамардашвілі, для розв'язання цієї проблеми необхідно докорінним чином змінити ментальну установку на право як передбачувану караючу силу, що діє у форматі «влада – підпорядкування». Усвідомлення глибинних засад правових явищ дає змогу вивести на перший план регулятивну, а не охоронну функцію права, що є характерною особливістю інформаційного суспільства. У цьому контексті слушною є точка зору І. Бачила про те, що інформаційне суспільство як найбільш організована соціальна система передбачає не лише інтенсивний обіг інформації, а й більш високий ступінь регулювання цих відносин, зокрема необхідних обмежень у цій сфері, що можливо забезпечити, передусім, завдяки правовій основі [47, с. 64].

Українська дослідниця Н. Б. Новицька підкреслює, що крім технологічної складової, формування інформаційного суспільства ґрунтується також на гуманітарній та правовій складових [48, с. 165]. Такий підхід є особливо важливим з огляду на дослідження правових проблем становлення глобального інформаційного суспільства.

2.3. Сучасні теорії інформаційного суспільства **2.1. Сердюк**

Існування людства, формування і розвиток суспільства та держави завжди були пов'язані й обумовлені інформацією, яка є основою прийняття рішень на всіх рівнях. Інформаційна революція, що відбувається в сучасному суспільстві, пов'язана з формуванням і розвитком глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж. Сенс цієї революції – інтеграція в єдиному інформаційному просторі програмно-технічних засобів, засобів зв'язку, єдиної інформаційної телекомунікаційної інфраструктури, в якій активно діють юридичні й фізичні особи, органи державної влади і місцевого

самоврядування. Внаслідок зростання швидкості та обсягу інформаційного потоку, появи нових можливостей виробництва, передачі й розповсюдження інформації, відбувається трансформація життя особистості, суспільства та держави, що потребує широкого наукового дискурсу.

Відповідно загальноприйнятій парадигмі, інформаційне суспільство є різновидом постіндустріального суспільства. Термін «постіндустріальне суспільство» увійшов у широкий обіг після виходу книги американського соціолога Д. Белла «Майбутнє постіндустріальне суспільство». Базисною основою постіндустріального суспільства Д. Белл називає зростаючу роль науки і експансію виробництва послуг та інформації. Новий тип суспільства формується під впливом інтелектуальної технології, а його засадничим підґрунтям стає інформація та знання. Основним індикатором цього суспільства виступає зміна структури робочої сили, переважання в ній робітників інтелектуальної праці, саме тому нову цінність набуває освіта й інформація. У постіндустріальному суспільстві радикально змінюється сам характер знання: важливе значення набуває теоретичне знання, яке припускає кодифікацію інформації в абстрактних системах символів, які можуть використовуватися для інтерпретації різних сфер досвіду. Ці висновки дозволили Д. Беллу трактувати постіндустріальне суспільство як «інформаційне» [49, с.467]. Таким чином, вислів «інформаційне суспільство» у Белла виступає в якості нової назви постіндустріального суспільства, в якому підкреслюється не його місце у послідовності ступенів суспільного розвитку (після індустріального суспільства), а основа визначення його соціальної структури – інформація.

Зародження нового типу суспільства з позиції технологічного детермінізму розглядається в роботах американського філософа Е. Тоффлера. Індикатором структурних перетворень у суспільстві він вважає нові електронні та комунікаційні технології. Але, на відміну від Д. Белла, Тоффлер вважає, що кожна нова хвиля розвитку суспільства, у тому числі, постіндустріальна, повністю знищує попередній порядок організації

суспільного життя [50], він переконаний, що у постіндустріальному суспільстві соціальні катаклізми неминучі, у цьому його концепція принципово відрізняється від теорії Д. Белла. Згідно Беллу, становлення інформаційного суспільства є процесом планомірної еволюції. У Тоффлера ключовим моментом є криза цивілізації, внаслідок чого суспільство вже не може розвиватися на старій основі. В роботі «Метаморфози влади» Тоффлер досліджує вплив нових тенденцій на процеси соціального управління і механізми примусу. Головним фактором змін тут також виступає знання. Знання дають найвищу владу» [51, с.37]. Отже, Тоффлер оцінює інформацію як фактор, що визначає характер владних відносин. Разом з тим, вчений попереджає, що розбудова інформаційного суспільства несе ряд загроз, які здатні завести людську циклізацію у «середньовіччя, в нові Темні століття... перетворити індивіда в нуль» [51, с.451].

Визнання провідної ролі інформації та знань в суспільному житті привело до закріплення поняття «інформаційне суспільство». Сама концепція інформаційного суспільства органічна увійшла в проблемне поле тих напрямів західної філософії, в яких цивілізаційний розвиток напряму пов'язувався з прогресом знання [52, с.11]. Ключові характеристики інформаційного суспільства уперше були представлені у звітах японському уряду «Японське інформаційне суспільство: теми і підходи» (1969 р.), «План інформаційного суспільства» (1971 р.) [53, с.30], в них визначаються основна ознака інформаційного суспільства: розвиток комп'ютеризації, який призведе до появи високоякісної інформації та надасть засоби, необхідні для її розподілу. У 70-ті та 80-ті рр. найбільший вклад у розвиток концепції інформаційного суспільства внесли М. Порат і М. Рубін [54], Г. Дордік і Д.Вонг [55], Й. Масуда [56], Р. Мансел [57] та ін. Саме цей період, як вважають теоретики постіндустріалізму, обумовив становлення нового інформаційного суспільства. Багато дослідників називає цей процес глобальною революцією, яка не обмежується технологічними нововведеннями, а опосередковує перехід до якісно нового стану усього суспільства.

Теорія інформаційного суспільства суттєво збагатила уявлення про сучасний етап суспільного прогресу. Інформаційне суспільство визначається як таке, в якому процес комп'ютеризації забезпечує людям доступ до надійних джерел інформації, позбавляє їх рутинної роботи, забезпечує високий рівень автоматизації виробництва. Змінюється і само виробництво – його продукт стає інформаційно більш містким, за словами Й. Масуди, «виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального буде рушійною силою освіти і розвитку суспільства» [56, с.29]. Концепція інформаційного суспільства Й. Масуди є ідеалізованою та утопічною: вчений вважав, що це суспільство буде безкласовим і безконфліктним (класи будуть замінені соціально недиференційованими «інформаційними спільнотами»), об'єктивно щезне потреба у великому державному апараті, політична система буде замінена «демократією участі». Роль права в інформаційному суспільстві Й. Масуда взагалі не розглядав.

Теорія інформаційного суспільства отримала найбільше визнання у 70-80ті рр., коли швидко розповсюджувалися технологічні досягнення і відмічався значний успіх тих країн, які не лише виробляли, але й засвоювали нову інформацію. Інформація стає основою перетворень соціальної структури і суспільних відносин. Виробництво і використання інформації проголошується серцевиною економіки. На зміну самозростання капіталу приходить самозростання інформації, спільне користування якою має сприяти розвитку нових відносин, в яких головне – не право власності, а право користування. Виробництво інформаційного продукту, а не матеріального проголошується рушійною силою освіти і розвитку цього типу суспільства. Однак починаючи з другої половини 80-х рр., більшість американських і європейських дослідників стали акцентувати увагу на ролі і значенні не стільки інформації, скільки знань, що стало причиною появи нових визначень сучасного суспільства, серед яких «knowledge society», «knowledgeable society» і т. п. Визнаючи колосальну роль інформації, дослідники акцентують увагу на тому, що її не можна ототожнювати із знанням: «Інформація – це

комунікація, операція трансляції символів, що спонукує до дій» [58, с.11]. Більш інформованим є не той, хто більше знає, а той, хто бере участь у більшій кількості комунікацій. Це означає, що інформація виступає обґрунтуванням дій. Тому вона так необхідна сучасній людині й стає своєрідним ідолом сьогочасного суспільства. Люди діють, використовуючи інформацію, а комунікаційні потоки не лише не поглинаються подібно сировинним чи енергетичним ресурсам, а навпаки, примножуються та прискорюються. Це відбувається тому, що інформація є не стільки ресурсом, скільки мотивом діяльності. Визначення інформації подібним чином пояснює чому головним феноменом нового суспільства став Інтернет: в глобальній мережі Інтернет не створюються знання, а багаторазово збільшуються можливості здійснення комунікацій. Такий підхід дозволяє зрозуміти характер сучасних соціальних тенденцій. В інформаційному суспільстві розвиток інформаційних технологій іде у напрямі «створення систем централізованого управління і програмування соціальних процесів, накопичення і обробки даних з метою вичерпного знання характеристик і майбутньої поведінки об'єкта» [58, с.12].

У межах ідеології інформаційного суспільства існують різноманітні напрями й тенденції, які концентрують свою увагу на різних аспектах суспільних відносин і соціальних перспектив цього суспільства. У 90-і роки відбувається новий етап розвитку концепцій інформаційного суспільства, яке набуває глобального характеру. Серед дослідників особливо слід виділити Пітера Друкера і Мануеля Кастельса. Розробивши теорію інформаційного суспільства, П. Друкер звертає увагу на появу нової економічної системи, основою якої є знання й інформація, подолання капіталістичної приватної власності, формування оновленої системи цінностей і трансформації національної держави під впливом глобалізації економіки і соціуму. П. Друкер виявив новий тип суперечностей у суспільстві, пов'язаних як із здатністю генерувати нові знання, так і з володінням знаннями та новими інформаційними технологіями, а також з переглядом ролі методологічних основ визначення ефективності використання інформації, знань та

інформаційних технологій [59, с.70-71]. Найбільш розвинута концепція інформаційного суспільства викладена Мануелем Кастельсом у праці «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура», яка представляє собою ретельний аналіз ролі інформації в сучасну епоху і започатковує теорію мережевого суспільства. М. Кастельс не використовує звичну термінологію, відмічаючи, що термін «інформаційне суспільство» лише підкреслює роль інформації у суспільстві. На його думку, інформація у широкому сенсі слова як передача знань, мала важливе значення в усіх суспільствах, включаючи середньовічну Європу. Термін «інформаційне» у М. Кастельса вказує на атрибут специфічної форми соціальної організації, в якій завдяки новим технологічним умовам, генерування, обробка й передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності та влади [60, с.243]. У цьому суспільстві соціальні й технологічні форми соціальної організації охоплюють усі сфери діяльності, починаючи від домінантних і закінчуючи об'єктами повсякденного життя. Досліджуючи виникнення нової соціальної структури, яка проявляється в різних формах в залежності від розмаїття культур й інститутів, М. Кастельс робить висновок, що ця соціальна структура асоціюється з виникненням нового способу розвитку – інформаціоналізму. Згідно М. Кастельсу, суспільства організовані навколо людських процесів, структурованих й історично детермінованих у відношеннях виробництва, досвіду і влади. Він пов'язує формування інформаційного суспільства з глобалізацією, перетворенням планети на єдиний світовий ринок товарів, робочої сили і капіталів. Одним із стрижневих концептів М. Кастельса є поняття мережі. На його думку, сучасний капіталізм організований по типу Інтернету – глобальної інформаційної мережі, що охоплює всі країни, незалежно від політичних і держаних кордонів. Базовою структурною моделлю соціальної взаємодії у такому суспільстві стає мережевий проект, що створюється не окремою компанією, а учасниками мережі, внаслідок чого простір перестає відігравати свою роль у макроекономіці. Все вирішує інформація і контроль над нею: «В новому, інформаційному способі розвитку

джерело продуктивності міститься у технологічному генеруванні знань, обробки інформації та символічної комунікації. Звісно, знання та інформація є критично важливими елементами в усіх способах розвитку, оскільки процес виробництва завжди заснований на певному рівні знань і на обробці інформації. Однак специфічним для інформаційного способу розвитку є вплив знання на саме знання як головне джерело продуктивності» [60, с.39]. Провідною рисою мережевого суспільства виступають навіть не інформація чи знання, а зміни напряму їх використання, у результаті чого головну роль у житті людей набувають глобальні, мережеві структури, що витісняють попередні форми особистої та речової залежності. М. Кастельс підкреслює: соціальна структура інформаційної ери є мережевим суспільством тому, що «воно створено мережами виробництва, влади і досвіду, які утворюють культуру віртуальності та глобальних потоків, що перетинають час і простір» [60, с.505]. Динамізм соціальної структури мережевого суспільства, його глобальний характер, обумовлені фінансовими ринками, інформаційними потоками, ця система постійно розширюється, проникає різними шляхами і з різною інтенсивністю в усі суспільства. Мережеві організаційні принципи використовують не лише транснаціональні корпорації, але й держави, оскільки вони розвиваються в умовах високої залежності від макроекономічних чинників.

Широке дослідження індустріального суспільства представлено в роботі британського соціолога Ф. Уебстера «Теорії інформаційного суспільства», який аналізує як переваги, так і недоліки концепцій інформаційного суспільства. Він відмічає, що незважаючи на відмінності у поглядах, інтерпретаційних схемах, увазі до тих чи інших аспектів розвитку суспільства, усі дослідники сходяться у тому, що значення інформації й інформаційних технологій колосально зросло і відіграє особливу роль у сучасному світі [34, с.7]. Ф. Уебстер виділяє п'ять основних критеріїв для характеристики інформаційного суспільства: технологічний, економічний, просторовий, культурний і якісний [34, с.14]. В основі критеріїв лежить переконання, що

кількісні зміни у сфері інформації призвели до виникнення якісного нового типу соціального устрою – інформаційного суспільства. Уебстер приводить нове визначення інформаційного суспільства, в основі якого лежить якісний критерій, обумовлений не тим, що «в сучасному світі стало набагато більше інформації, а тим, що характер цієї інформації змінив образ і стиль життя людей» [34, с.14]. Подібний підхід передбачає, що в основі поведінки сучасної людини лежить теоретичне знання й інформація. Згідно Уебстеру, в інформаційному суспільстві головними стають гуманістичні принципи управління суспільством, засновані на прозорості влади, загальному доступі до інформації, демократичності прийняття суспільних рішень.

Комплексний аналіз основних сутнісних характеристик інформаційного суспільства був проведений І. С. Мелюхіним, який висловив думку, що кожна країна, якщо вона прагне до рівноправної інтеграції у глобальний інформаційний простір, має розробити свою національну концепцію входження у інформаційне суспільство, виходячи із власних умов, культурної самобутності, розвиненості телекомунікаційної інфраструктури і законодавчої бази. Для гармонічного входження у глобальний інформаційний простір необхідна координація з боку органів державної влади. Тобто держава повинна відігравати вирішальну роль у формуванні національного інформаційного простору. Особливу увагу слід приділити процесу впровадження сучасних інформаційних технологій в органи державної влади, оскільки завдяки цьому держава стане більш інформаційно відкритою для населення, а діяльність державного апарату більш ефективною [61, с.14-15].

Останнім часом з'являються публікації, в яких сутність інформаційного суспільства не зводиться лише до змін у технологіях. Н. М. Моїсєєв вважає інформаційне суспільство певним «етапом історії людства, коли колективний розум стає не тільки опорою розвитку *Homo sapiens*, але й об'єктом цілеспрямованих зусиль щодо його удосконалення» [62, с.81-82], колективний розум має сприяти розвитку суспільства, діяти на благо усього людства [63, с.85-86]. Однак він зауважує, що окрім нових можливостей, стрімкий розвиток

інформаційних технологій породжує нові небезпеки для існування людства. Н. М. Моїсєєв формулює найважливішу, з його точки зору, проблему інформаційного суспільства: інформація може бути узурпована тими, хто переслідує свої власні корисливі інтереси і тоді «відбудеться глобальне зомбування планетарного людства.

Розглядаючи витoki інформаційного суспільства, М. Згуровський виділяє три періоди і відповідно три концепції його розвитку на межі XX-XXI століть: комунікаційний, інформаційний і суспільство знань. В комунікаційному суспільстві 80-х – початку 90-х років відбувалося «перетворення важливої для людей інформації в цифрову форму, створення архівів для її збереження, передача її на великі відстані за допомогою нової техніки та початок розвитку глобальної комп'ютерної мережі Інтернет» [64]. В інформаційному суспільстві другої половини 90-х років інформація перетворилася на товар, який можна продавати і купувати, але вона ще не стала знанням, «не мала людського виміру» [64]. В суспільстві, побудованому на знанні, інформаційно-комунікативні технології «поєднуються з людською, творчою компонентою» [64].

А. В. Колодюк виділяє два етапи розвитку суспільства споживання і відповідно дві концепції – постіндустріалізму та інформаціоналізму. Він відмічає: «Досліджуючи теорію інформаційного суспільства як парадигму суспільного розвитку, можна сказати, що вона певним чином поєднала у собі всі найкращі здобутки людства, дала поштовх позитивних зрушень у всіх інших нетехнічних сферах людської життєдіяльності і задоволення потреб, ставши основою розвитку людських потенціалів, якнайширшої реалізації громадянських прав і свобод особи, оставивши пов'язані з цим відносини на якісно новий рівень існування» [65, с.18].

В. Ю. Степанов визначаючи зміст терміну «інформаційне суспільство», наголошує, що він має відображати його об'єктивний аспект: це «суспільство, в якому створені значні інформаційні ресурси; виробництво, зберігання, поширення і передача інформації стають найважливішою часткою економіки;

сформувалася інформаційна індустрія – комп’ютерна і телекомунікаційна промисловість, розробники програмного забезпечення, виробників елементарної бази і побутової електроніки; мультимедійна промисловість та ін.; люди мають технічні і правові можливості доступу до різноманітних джерел інформації» [66, с.102]. Вчений звертає увагу на те, що розвиток комп’ютерних і телекомунікаційних технологій не тільки призведе до зміни всієї соціальної структури суспільства, але й дозволить «усунути всі технічні перешкоди на шляху повернення до прямої демократії, яку в сучасних умовах вірніше б назвати інформаційною демократією – це, перш за все, надання можливості громадянам брати участь в державному управлінні» [67]. Виникають якісно нові можливості інформування громадян, підвищення ефективності діяльності органів державного управління. Те, що тільки людина виступає носієм інтелектуального капіталу, робить її головною цінністю цього суспільства. Інформаційне суспільство не є чимось сталим, це, скоріше, орієнтир, тенденція перетворень в сучасному суспільстві. В. Ю. Степанов підкреслює, що для побудови інформаційного суспільства найважливішими пріоритетами є виховання і освіта, а суспільство в цілому має свідомо стати на еволюційний шлях розвитку та характеризує інформаційне суспільство як ймовірніше, яке характеризується високим рівнем невизначеності, але пріоритетним залишається те, що «відкрите інформаційне суспільство має створюватися для всіх і одночасно для кожної конкретної людини окремо» [67]. А для цього потрібна нова методологія пізнання соціуму. Дійсно, широке використання телекомунікаційних технологій, перебудова соціальних структур свідчать про якісні зміни в розвитку людської цивілізації, однак суспільство, в якому відбуваються ці зміни ще не є інформаційним суспільством, поки що ми є свідками лише накопичення технічних, технологічних і соціальних можливостей для його утворення. Між тим неможна зводити інформаційні технології лише до техніко-технологічної, електронної, мережевої сторони, до ентузіазму у галузі комп’ютеризації. При усій її важливості – це лише матеріальна база інформаційних технологій. Але

без людини, її свідомості вони не можуть дати економічного і тим паче соціального ефекту.

Вирішення проблем переходу до інформаційного суспільства передбачає сполучення телекомунікаційних технологій з розробленням соціальних програм. Так, О. Воробйова, звернувши увагу на те, що в Україні проблеми інформаційного суспільства первинно були сформульовані у межах різних кібернетичних теорій, відмічає, що інформаційне суспільство «забезпечує комплексний та органічний розвиток людини, створює для неї необхідні умови духовного розвитку, нарощення національного людського капіталу як основи розвитку нового типу соціальної організації» [68].

Отже, становлення нового типу цивілізації відбувається в результаті взаємодії трьох основних процесів: глобалізації суспільства, його комплексної інформатизації та нової технологічної революції. Судячи по результатах наукових прогнозів, саме глобалізація, інформатизація й нові технології дозволяють сформулювати той новий уклад суспільства, який кардинальним чином змінить звичний образ життя і діяльності практично всього людства. Інформаційне суспільство є цивілізацією принципово нового типу. Важливою ознакою інформаційного суспільства є істотне зростання ролі людини в ньому. Проте роль людини не є однозначною: з одного боку, саме людина є головним ресурсом і рушійним чинником розвитку інформаційного суспільства, а, з іншого, вона також є одним із основних чинників ризику на шляху цього розвитку. Тому суспільство має приділяти увагу не лише розвитку технологій, а й гуманітарним проблемам, пов'язаних з використанням людського потенціалу. Саме тому проблеми інформаційного суспільства знаходяться у центрі уваги всієї світової спільноти, не тільки наукової, а й політичної та громадської.

В країнах ЄС існують власні програми розвитку інформаційного суспільства, в основі яких соціальна спрямованість і державне регулювання процесів побудови суспільства нового типу. Експерти відмічають, що достатньо жорстке європейське законодавство певною мірою гальмує

розвиток інформаційного суспільства. Аналіз робіт зарубіжних та вітчизняних дослідників дозволяє виділити основні підходи до теоретичного осмислення концепції інформаційного суспільства і зробити висновок: інформаційне суспільство, будучи певним етапом розвитку людської цивілізації, ставить своєю головною метою надання суспільству можливості створення інструменту ефективного вирішення своїх задач якісно новими засобами. Інформаційне суспільство – це суспільство нового типу, формування якого відбувається в результаті нової глобальної соціальної революції, в основі якої лежить вибуховий розвиток і конвергенція інформаційно-комунікативних технологій; суспільство знання, в якому головною умовою благополуччя кожної людини і кожної держави стає знання, отримане завдяки вільному доступу і вмінню працювати з інформацією; глобальне суспільство, в якому обміну інформацією не заважають ані часові, ані просторові, ані державні кордони; суспільство, яке з одного боку, сприяє взаємопроникненню культур, а з іншого, відкриває кожному суспільству нові можливості для самореалізації. Отже, термін «інформаційне суспільство» отримав конвенційне визнання: світове наукове співтовариство визнає появу нового етапу розвитку суспільства як даності соціального буття. Часові межі етапів еволюції інформаційного суспільства індивідуальні для різних країн, утім, незважаючи на існуючі відмінності, наявні загальні характерні риси цієї еволюції.

Питання до розділу 2

1. Як зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві стосуються місця людини в інформаційному світі?
2. Що призводить до індивідуалізації інформаційного суспільства?
3. У чому проявляється плюралістична ідеологія сучасного інформаційного суспільства?
4. Назвіть найактуальніші морально-правові проблеми, пов'язані з формуванням інформаційного суспільства.
5. На яких принципах ґрунтується побудова інформаційного суспільства?

6. Які негативні наслідки інформаційної революції?
7. Чому виникла проблема правового регулювання мережі Інтернет?
8. Чи можна говорити про побудову інформаційного суспільства без вільного доступу всіх людей до інформації?
9. Як відбувається процес формування інформаційного суспільства в Україні в умовах становлення нової української державності?
10. Що таке інформаційне суспільство та які його ознаки?
11. Суть теорії інформаційного суспільства П. Друкера і М. Кастельса.
12. Яка роль людини в інформаційному суспільстві?

Завдання для самостійної роботи

1. Поясніть, чому інформаційне суспільство потребує вирішення не лише технічних, але й морально-правових проблем сучасності.
2. Проаналізуйте проблему загального відчуження в інформаційному суспільстві.
3. Проаналізуйте відносини, які виникають між соціумом та індивідом в інформаційному суспільстві та поясніть як це впливає на поведінку людини.
4. Доведіть, що самотність – це моральна проблема інформаційної епохи.
5. Проаналізуйте основні тенденції становлення й розвитку інформаційного суспільства.
6. Аргументуйте, що інформація є фундаментальною проблемою сучасності.
7. Доведіть, що інформаційна етика є необхідним компонентом інформаційного суспільства.
8. Проаналізуйте термін «інформаційна безпека» та поясніть, як вона поєднується з правовою безпекою особистості.
9. Визначте проблеми розвитку інформаційного суспільства в Україні.
10. Проаналізуйте концепцію інформаційного суспільства, яка зображена в праці М. Кастельса, Ф. Уебстера.

11. Здійснить аналіз процесів глобалізації, інформатизації й нових технологій та пояснить, як вони впливають на формування інформаційного суспільства.

12. Проаналізуйте Хартію Глобального інформаційного суспільства 2000 року.

Література

1. Сердюк І. В. Морально-правові виклики глобального інформаційного суспільства. Філософські та методологічні проблеми права. 2017. №2. С. 224-235.

2. Лаптенко А. С. Мораль в информационном обществе: верность традиции или новые парадигмы? Дискурсы этики. Альманах. 2013. №4 (5). С.82-89

3. Фролов П. Стан і тенденції розвитку суспільної моралі в інформаційному суспільстві. Соціальна психологія. 2007. Спец. вип. С.37-43.

4. Данильян О. Г. Моральні дилеми інформаційного суспільства. Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі: зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 жовтня 2012 р.) – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 21-24

5. Кушакова-Костицька Н. В. Національна ідентичність як психологічна проблема особистості в інформаційну добу. Юридична психологія та педагогіка. 2009. №2. С. 276-283.

6. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. До проблеми морально-етичних аспектів інформаційного суспільства. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2013. №5 (19). С. 113-122.

7. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция URL: http://lit.lib.ru/k/kachalow_a/simulacres_et_simulation.shtm

8. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малахиной. М.: Аспект Пресс, 2004. 400 с.

9. Семиколонов В. Н. Роль моральной парадигмы в информационном обществе. Культура народов Причерноморья. 2005. №63. С.156-160.

10. Токарська А. С. Злочини в інформаційній війні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. Вип. 3. С. 336-344. (Серія юридична)
11. Гринченко Т. А. Этические проблемы формирования глобального информационного пространства. Математичні машини і системи. 2007. №3. С. 76-84.
12. Засурский Я. Н. Регулирование и саморегулирование сети Интернет: европейские документы и опыт. Информационное общество. 2000. Вып.4. С. 32- 33.
13. Гринченко Т. А. Этические проблемы Интернет. Экология и ресурсы. 2008. Вып. 18. С. 85-88
14. Европейская Комиссия о планируемых изменениях авторского права. URL: <http://lexdigital.ru/2012/071/>
15. Соловяненко Н. И. Правовые условия для электронной. Информационное общество. 2000. Вып.4. С. 40.-42.
16. Всемирный обзор экономических преступлений за 2016 год. URL: <http://www.pwc.ru/>
17. Сердюк І. В. Психологічні особливості кіберзлочинності. Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи (присвячена 20-ті річчю кафедри юридичної психології НАВС та 40-ка річчю судово-психологічної експертизи в Україні, Київ, 24 квітня 2015 р.): тези доп. наук.-практ.конф. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. Т.2. С. 43-46
18. Бачило И. Л. Меняются ли функции права в условиях информатизации? URL: www.ifap.ru/library/book281.pdf.
19. Декларация принципов «Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии» URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c57
20. Литвак Н. В. Информационное общество: перманентная революция. М.: Колос, 2008. 416 с.

21. Дюжев Д. В. Специфика формирования информационного общества в Украине: история и современность. Наука. Релігія. Суспільство. 2008. №2. С.130-135.
22. Рижкова Ю. О. Оцінка розвитку інформаційного суспільства в Україні: сучасний стан та проблеми. Сучасні проблеми економіки і підприємництва. 2016. Вип. 17. С.86-91.
23. Гнатюк С. Л., Здіорук С. І. Проблеми становлення інформаційного суспільства в Україні. Стратегічні пріоритети. 2007. №1 (2) С.95-101.
24. Гриценко О. В. Державна політика розвитку інформаційного суспільства як об'єкт наукових досліджень. Стратегічні пріоритети. 2009. №4 (13). С. 77-82.
25. Сердюк И.В. Формирование информационного общества в Украине: философско-правовой аспект. *Leges et Vita* : Междунар. науч.- практ. прав. журнал. 2017. №9. С.106-110.
26. Даніліч В. О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз). Монографія. Харків: Право, 2008. 184с.
27. Нестеряк Ю. В. Механизмы реализации государственной информационной политики в Украине. Актуальные проблемы современности: наука и общество. 2014. №2 (3). С.9-13.
28. Доповідь про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні за 2013 рік. / [А. І. Семенченко, С. К. Полумієнко]. URL: <http://nc.gov.ua/menu/publications/materials/>
29. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції: Закон України від 02.07.2015. №577-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/577-19>
30. Горлинський В. В. Феномен безпеки як об'єкт аксіологічної рефлексії. URL: https://www.filosof.com.ua/Jornel /M_40/Gorlynsky .htm.
31. Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства (Женева, 2003 – Туніс, 2005). Підсумкові документи / Міністерства транспорту та зв'язку

- України, Державний департамент з питань зв'язку та інформатизації. К., 2006.
URL: <http://old.apitu.org.ua/wsis/dp>.
32. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства (Прийнята 22 липня 2000 року лідерами країн G8, Окінава) // Доступ до інформації та електронне урядування. К.: Факт, 2004. С. 225-232.
33. Європа та Глобальне інформаційне суспільство. Рекомендації Європейській раді. Брюссель, 26 травня 1994 р. = Europe and the Global Information Society. Recommendations to European Council. Brussels, 26 May 1994) // Європа на шляху до інформаційного суспільства: матеріали Європейської Комісії 1994-1995 рр. / Державний комітет зв'язку та інформатизації України; уклад. В. М. Павлович, А. В. Цвігун; заг. ред. О. М. Гальченко. К., 2000. 176 с.
34. Узбстер Ф. Теории информационного общества; пер. с англ. Е. Л. Вартановой. М.: Аспект пресс, 2004. 400 с.
35. Martin W. J. The Global Information Society // Aldershot: Aslib Gower: Brookfield, Vt. USA: Gower, 1995. 233 p.
36. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є, Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: навч. посіб. К.: КНТ, 2006. 280 с.
37. Праворська Н. І. Інформація та інформаційна культура на межі тисячоліть // Збірник наукових праць факультету прикладної математики та комп'ютерних технологій Хмельницького національного університету. Хмельницький: ПП Ковальський, 2009. С. 176-179.
38. Новицький А. М. Феномен «інформаційного суспільства» як об'єкт наукового дослідження // Інформація і право. 2011. № 1. С. 25-29.
39. Арістова І. Теоретичні засади державного управління в інформаційній сфері // Правова інформатика. 2008. № 2. С. 5-10.
40. Ракитов А. И. Философия компьютерной революции. М.: Политиздат, 1991. 287 с.
41. Прудникова О. В. Феномен інформаційної культури: онтологічний статус та соціоантропологічні детермінанти: монографія. Харків : Право, 2017. 496 с

42. Словник законодавчих термінів; ред. Н. Стрілець. К.: Основа, 2000. 604 с.
43. Енциклопедія постмодернізму // за ред. Ч. Е. Віннівіста, В. Е. Тейлора. К.: Основи, 2003. 503 с
44. Кушакова-Костицька Н. В., Сердюк І. В. Інформаційне суспільство: сутність та основні концептуальні підходи. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 1(11). С. 139-153.
45. Кушакова-Костицька Н. В. Інформаційне суспільство: інтегративний підхід // Юридична психологія та педагогіка. 2010. Вип.1 (7). С. 19-27.
46. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. О. И. Шкаратана; Гос. ун-т «Высш. шк. Экономики». М.: ГУ ВШЭ, 2000. 607 с
47. Информационное право: учебник / И. Л. Бачило, В. Н. Лопатин, М. А. Федотов и др.; под ред. Б. Н. Топорнина. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. 789 с.
48. Новицька Н. Б. Право і мораль як соціальні регулятори формування інформаційного суспільства в Україні // Науковий вісник НУПС України (економіка, право). 2012. № 1 (56). С. 164-169.
49. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. / пер. с англ. В. Л. Иноземцева. М.: Academia, 2004. 944 с.
50. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: АСТ, 2004. 781 с.
51. Тоффлер Э. Метамарфозы власти / пер. с англ. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 669 с.
52. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. М.: Логос, 2000. 167 с.
53. Алексеева И. Ю. Возникновение идеологии информационного общества. Информационное общество. 1999. № 1. С. 30-35.
54. Porat M., Rubin M. The Information Society: Development and Measurement Washington: National Science Foundation, 1978 242 p. URL: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED142205.pdf>

55. Dordick H. S., Wang G. The Information Society: A Retrospective View. L.: Newbuty Park, 1993. 362 p.
56. Masuda Y. The Information Society. Washington: World Future Soc, 1983. 419 p. URL:
<http://www.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=ynkmIxF1G3AC&oi=fnd&pg=PA1&dq=masuda>
57. Mansell R. The Information Society. L.: London School of Economics and Political Science, 2009. URL:
<http://www.lse.ac.uk/media@lse/study/pdf/InformationSociety.pdf>
58. Иванов Д. В. Виртуализация общества. СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2000. 96 с.
59. Друкер П. Посткапиталистическое общество. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. М.: Academia, 1999. 640 с. URL:
edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site106/html/media50086/Novaya.doc.
60. Кастельс М. Становление общества сетевых структур. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. 640 с.
61. Мелюхин И. С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития. М.: «Издательство МГУ», 1999. 208с.
62. Моисеев Н. Информационное общество как этап новейшей истории. Свободная мысль. 1996. № 1. С. 76-83.
63. Моисеев Н. Н. Судьба цивилизации. Путь разума. Москва: Яз. рус. культуры, 2000. 223 с.
64. Згуровський М. Шлях до інформаційного суспільства – від Женеви і Тунісу. Дзеркало тижня. 2005. 9 вересня. URL:
http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/shlyah_do_informatsiynogo_suspilstva_vid_zhenevi_do_tunisu.html
65. Колодюк А. В. Теоретичне обґрунтування поняття та виникнення інформаційного суспільства. Борисфен. 2004. №11 С. 18-19.

66. Степанов В. Ю. Інформаційне суспільство: концептуальний аспект філософії. Культура України: зб. наук. пр. Х.: ХДАК, 2010. Випуск 31. С.98-106.

67. Степанов В. Ю. Проблеми та перспективи інформаційного суспільства. Державне будівництво. 2012. №2. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/02.pdf>

68. Воробйова О. Інформаційне суспільство та його вплив на становлення електронного бізнесу. Науковий вісник «Демократичне врядування». 2010. Вип. 5. URL: <http://www.lvivacademy.com/visnik5/fail/+Vorobjova.pdf>

РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВА І МОРАЛІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

3.1. Морально-правові засади розвитку інформаційного суспільства Сердюк 2.2.

Філософська складова поняття «інформаційне суспільство» полягає у тому, що інформація, трансформована у знання, є продуктом людської розумової діяльності, яка сприймається, оцінюється, використовується згідно із методологією формальної та класичної логіки і відповідно до постулатів аксіології, онтології та епістемології як галузей загальної філософської науки. В такій триєдиній сутності інформація набуває і матеріальної сили, сили, яка не має фізичних характеристик, як-то вага, маса, об'єм, чи споживчих характеристик, здатних задовольняти потребу в харчуванні і т.ін. Вона є сходиною в залученні людини до енергетично-інформаційного континууму, тобто таких всезагальних і світоглядних моментів, як Абсолют і Вічність.

Інформаційне суспільство як певний етап розвитку людської цивілізації характеризується також наданням соціуму можливості створення інструменту ефективного вирішення власних завдань якісно новими засобами. Інформаційне суспільство – це суспільство нового типу, формування якого відбувається в результаті нової глобальної соціальної революції, що передбачає прискорений розвиток і конвергенцію ІКТ; суспільство знань, у якому головною умовою благополуччя кожної людини і кожної держави стає знання, отримане завдяки вільному доступу та вмінню працювати з інформацією; глобальне суспільство, у межах якого обміну інформацією не заважають ані часові, ані просторові, ані державні кордони; суспільство, яке, з одного боку, сприяє взаємопроникненню культур, а з іншого – відкриває кожному нові можливості для самореалізації.

Отже, термін «інформаційне суспільство» отримав конвенційне визнання: світове наукове співтовариство визнає появу нового етапу розвитку суспільства як даності соціального буття. Часові межі етапів еволюції

інформаційного суспільства індивідуальні для різних країн, утім, незважаючи на існуючі відмінності, наявні загальні характерні риси цієї еволюції.

Головною ознакою інформаційного суспільства є формування інформаційного простору, безперешкодний доступ до якого підвищує якість життя і розширює можливості людини, сприяє розвитку та відкритості соціуму. В інформаційному суспільстві відбувається зміна моделі взаємодії держави й громадянина завдяки використанню ІКТ. Процес його становлення є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу, інтеграції різних галузей знань і сфер діяльності задля врахування інтересів особистості, суспільства і держави. Водночас, не слід ігнорувати те, що як і всякі явища, об'єкти, дії у соціумі, інтеграція, як характерна ознака інформаційного суспільства, характеризуються настанням як позитивних, так і негативних наслідків. ІТ, зокрема Інтернет, можуть використовуватися, вочевидь, не лише для благих цілей, але й для маніпуляції свідомістю соціальних мас, шахрайства, обману, крадіжок у глобальних масштабах (хакерство) тощо.

Тенденції становлення й розвитку інформаційного суспільства, у тому числі інформаційно-правових норм, обумовлені загальними закономірностями існування самої інформаційної сфери й інформаційних технологій. Серед таких тенденцій можна виділити декілька напрямів.

По-перше, становлення нового різновиду власності – інтелектуальної, яка є одночасно суспільною власністю всього населення планети. Інтелектуальна власність на відміну від матеріальних об'єктів за своєю природою не відчужується ані від її творця, ані від того, хто нею користується. Тим самим загальна інтелектуальна власність постає в якості нової економічної основи інформаційного суспільства, необхідної умови індивідуальної свободи й автономії.

По-друге, перебудова мотивації праці (наприклад, у кіберпросторі кожний може виступати одночасно виробником інформації, видавцем і розповсюджувачем). Зміст праці, можливість самореалізації, перспективи професійного й соціального росту стають визначальними стимулами трудової

поведінки значної кількості громадян. Перетворюючись із найманого робітника у співвласника і партнера, людина стає причасною до справ підприємства. Це найбільш характерно для робітників у сфері ІТ.

Далі необхідно відмітити радикальні зміни в соціальній диференціації самого інформаційного суспільства, розподіл його не на класи, а на слабо диференційовані інформаційні спільноти, домінуюче місце в яких займають різні індивідуалізовані світи людей. Перш за все, це пов'язано з доступом до знання і різноманітної інформації для широких верств населення. Між традиційними класами поступово згладжуються грані (найбільш очевидно це проявляється у блогосфері).

Об'єктивною основою об'єднання людей в інформаційному суспільстві є розвиток освіти, науки, інформації. У зв'язку з цим дослідники відмічають ще одну тенденцію: розвиток сфери соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, обслуговуванні на основі ІТ. Це надає людським взаємовідносинам новий, громадянський сенс, який виникає із усвідомлення приналежності до загальної культури, участі у суспільному розвитку. Тому колишнє протиставлення індивідуалізму й колективізму поступово втрачає своє принципове значення.

Наступна тенденція – це широка участь верств населення в процесах підготовки, прийняття і здійснення управлінських рішень, а також у контролі над їхньою реалізацією. Особливу роль така участь відіграє у тих галузях, які мають важливе значення для громадян (наприклад, це стосується електронного голосування на виборах). Все це розширює суспільні зв'язки людини і дає їй можливості для самовираження й самоствердження. Отже, існують дві взаємопов'язані тенденції розвитку інформаційного суспільства. Перша полягає у соціалізації економічних структур і відносин приватної власності, в обмеженні державної влади. Друга – це індивідуалізація економічних і соціальних процесів, наповнення їх особистісним сенсом. Для сучасної соціальної дійсності особливе значення має розвиток соціально-

політичної, культурної та духовної сфер як невід'ємних складових становлення інформаційного суспільства.

Інформатизація суспільства є об'єктивним і закономірним етапом розвитку цивілізації, в якому інформація постає як особлива субстанція, що формує матеріальне середовище життя людини і є основним засобом міжособистісних взаємовідносин. Однак обсяг інформації сам по собі не є визначальним, важливе значення має не тільки масштаб та інтенсивність інформації, а й її якісні показники: «Для становлення інформаційного суспільства дуже важливою є якість інформації та те, наскільки складно чи просто здобути повну, всебічну та об'єктивну інформацію серед величезної кількості спотворених, напівправдивих, неповних та перекручених даних» [1, с.18]. Спотворена та перекручена інформація є перешкодою для продуктивного суспільного дискурсу, а нормативно-правові акти, створені на основі такої інформації, не здатні адекватно віддзеркалювати реальний стан суспільних відносин.

Наразі, інформаційне суспільство пропонує сучасній людині масу засобів і можливостей стати «тілом без органів», розгорнути у віртуальному просторі своє потенційне «тіло». «Віртуальна особистість» формується як самостійна і може не співпадати з реальним суб'єктом суспільних відносин. Вона представляє собою віртуальне тіло, ім'я (нік), набір певних характеристик, які представляють віртуальний статус особистості. Поступово межа між віртуальною й реальною дійсністю може настільки розмитися, що невідомо хто саме буде виступати суб'єктом реальних суспільних відносин – «віртуальна особистість» чи реальна людина. У правовому аспекті це означає необхідність враховувати, хто є суб'єктом суспільних відносин і формувати «тіло» юридичної норми відповідно тенденціям розвитку інформаційного суспільства.

Прагнення контролювати доступ до інформації у всесвітній мережі проявляють уряди багатьох країн, суспільні організації, корпорації й окремі громадяни в своїх рідинах. Причини цього обумовлені політичними,

релігійними й етичними мотивами. Відкритість і загальнодоступність Інтернету, у тому числі для політичних і релігійних екстремістів, розумово неврівноважених, асоціальних індивідів, відсутність в ньому будь-якої цензури роблять його вкрай уразливим. Безумовно, свобода є благом, але вона має враховувати право особистості на захист від наклепів, образ і т.п. Було б безглуздом заперечувати позитивні наслідки розвитку світової мережі Інтернет, утім необхідно брати до уваги і проблеми, породжені нею.

Світові держави починають усвідомлювати необхідність створення широкої правової бази для реалізації контролю змісту Інтернету. Складність цієї проблеми визначається його глобальним характером, тому реалізація контролю вимагає узгоджених дій всього світового співтовариства. Але в сучасних умовах культурних, релігійних, політичних, економічних відмінностей здійснення таких узгоджених дій практично неможливо. Тому уряди багатьох країн намагаються самостійно боротися з тією інформацією в Інтернеті, яка здається їм неприйнятною з політичної, релігійної та моральної точки зору. При цьому в різних країнах інформація, що підлягає контролю поділяється на «шкідливу і незаконну» [2, с.185]. У багатьох країнах, у тому числі у тих, які традиційно відносять до країн з розвиненою демократією, відбувається інтенсивна робота по реформуванню законодавства відповідно можливостям і цілям розвитку інформаційного суспільства. Законодавче регулювання доступу і використання тієї чи іншої інформації безумовно є необхідним і виправданим, однак чи можемо ми говорити про побудову інформаційного суспільства без вільного доступу всіх людей до інформації? На думку академіка Н. М. Моїсєєва, за цих умов «суспільство Колективного Загальнопланетарного Розуму» буде неможливо [3].

Кушакова 1.1. Сучасна наука не надає однозначної відповіді на питання щодо часу та передумов формування засад інформаційного суспільства як стадії розвитку людської цивілізації. Так, згідно з Д. Беллом, генезис людської цивілізації слід розглядати як процес, розділений на три типи соціальної організації: – доіндустріальний (добувний), який характеризується малою

динамікою розвитку; – індустріальний (виробничий), важливою особливістю культури якого є установка на науково-раціональне пізнання у напрямі перетворення і підпорядкування людиною природи, що притаманне не тільки науці, а й усьому способу мислення соціуму; – постіндустріальний (інтелектуальний), протягом якого суспільство формується під впливом інтелектуальних технологій, основою яких є інформація і знання, отримання, обробка, засвоєння, використання та передача котрих здійснюються за допомогою телекомунікацій і комп'ютерів. При цьому процес утворення даного типу соціальної організації необхідно досліджувати не тільки з точки зору економічних процесів, а й щодо виникнення нових тенденцій у соціальній і духовній сферах [4, с. 63–64].

На відміну від Д. Белла, який наголошував на еволюційному характері процесу утворення постіндустріального (інформаційного) суспільства, Е. Тоффлер наполягав на тому, що досліджувати цей процес слід виходячи з його хвильової («вибухової») сутності. Згідно з його теорією трьох хвиль: – перша хвиля змін, близько 10 тис. років тому, викликана впровадженням сільського господарства; – друга хвиля пов'язана з промисловою революцією; – третя хвиля є наслідком трансформації індустріального суспільства в інформаційне [5, с. 15]. Професор В. Рейвард (Університет штату Іллінойс, США) також вважає, що процес формування інформаційного суспільства є нееволуційним, та визначає його як революційний, дослідження якого слід здійснювати з точки зору логічно-послідовної інформаційної революції, яку залежно від епістемологічних, аксіологічних, онтологічних, соціальних, економічних і політичних та інших наслідків він поділяє на три етапи: – поява друкованої книги, що суттєво змінило тодішній стан справ у галузях освіти та комунікації; – настання періоду домінування інформаційних технологій, які, хоча, як і раніше, були засновані на друку, однак сприяли поширенню наукової та технічної інформації, що стало наслідком як прогресивних, так і кризових ситуацій у процесі виробництва; – поява онлайн-світу оцифрування інформації, Інтернету і Всесвітнього веб-браузера (World Wide Web), що

привело до того, що всюдисущі інформаційні системи і технології на цей час *de facto* трансформують наше життя [6, с. 691]. Із цим, мабуть, можна погодитися лише частково, оскільки започаткування друкарської справи, яку В. Рейвард ставить в основу своєї концепції, було б неможливим за відсутності феномена людської мови, дискусії щодо виникнення якої тривають, мабуть, не одне тисячоліття. На нашу думку, саме набуття людиною можливості отримувати та передавати інформацію за допомогою усної, а згодом і писемної мови є предтечею усіх подальших трансформацій соціального устрою людського суспільства: від примітивного – первісного до постіндустріального – інформаційного.

Як справедливо відзначає В. Іноземцев, «на початок 60-х років сформувалися найважливіші методологічні основи, що дають можливість розглядати становлення нового соціального стану з позицій відходу від традиційного індустріалізму і розвитку «економіки послуг», пов'язаного з підвищенням ролі технологічного фактора, науки й освіти, розширенням впливу нового класу кваліфікованих професійних менеджерів і технократів та якісною зміною місця теоретичного знання й інформації в суспільному виробництві» [7, с. 9]. Водночас у наукових колах існує досить популярна концепція, яка полягає у тому, що основою формування інформаційного суспільства є не соціальні фактори, а стан розвитку інформаційних технологій (далі – ІТ) та інформаційних мереж. Як аргумент на її підтримку, зокрема, зазначається, що саме завдяки впровадженню цих технологій інформаційний обмін набув глобального масштабу, оминаючи державні кордони, а поширення інформаційних потоків, у свою чергу, сприяє значному зростанню можливостей отримання, обробки, зберігання, використання та ретрансляції інформації практично у всіх галузях життєдіяльності соціуму [8, с. 15]. Із цим важко погодитися, оскільки сутнісний зміст прогресу полягає у полегшенні умов життєдіяльності як індивіда, так і соціуму в цілому, тобто існує соціальний фактор. Саме тому інформаційне суспільство, що ґрунтується на понятті технології, слід розглядати як першу фазу формування суспільства

знань, в якому вирішальне значення матимуть соціальні, етичні та політичні параметри.

Отже, розбудова інформаційного суспільства є наслідком глобальної інтенсифікації інформаційних процесів і зумовлена об'єктивною історичною закономірністю. До основних передумов формування такого суспільства слід віднести:

- 1) опанування спочатку усною, а згодом письмовою мовою;
- 2) запровадження друкарства та засобів передачі інформації на значну відстань;
- 3) створення соціальних мереж на базі електронної обчислювальної техніки та використання системно-кібернетичного підходу для удосконалення системи управління в основних галузях суспільних відносин.

Формування інформаційного суспільства на рівні конкретних країн і регіонів відбувається різними темпами, має свою специфіку, в цілому має глобальний характер, але ще передчасно розглядати його як «суспільство знань», адже економічна і політична складові застосування ІТ переважають духовну та морально-етичну. Причинами цього, зокрема, є загальний занепад культури та духовних цінностей на фоні розвитку кібернетичної злочинності, культивування насильства, агресії, прагматизму тощо. Сучасна цивілізація носить, безперечно, технократичний характер. Духовна сфера за відсутністю сучасної, зрозумілої загалу, адекватної вимогам часу ідеології поступилась споживанню та матеріальним інтересам. Це означає, що гуманітарна сфера відіграє, за відсутністю практичного сенсу порівняно з фундаментальною наукою й технологіями, все меншу роль у суспільстві, зокрема, стає все більше незрозумілою для загалу абстракцією філософія. А відтак доцільним є розвиток нових підходів і загальнонаукових методологій, серед яких інформаційний підхід та пов'язана з ним методологія видаються найбільш дієвими і витребуваними у суспільстві, орієнтованому на інформатизацію й технологізацію всіх сфер життєдіяльності.

Взаємозв'язок права та моралі в інформаційному суспільстві має складний взаємообумовлений характер. Право створює умови благополучного життя в суспільстві, які включають вимоги рівності всіх перед законом і розумної міри свободи. Беззаконня і вседозволеність призводить до морального занепаду, а право і законність, відповідно, можуть сприяти формуванню моральних критеріїв і звичок людей. Але правова регуляція життєдіяльності людини повинна поєднуватися з моральною регуляцією і переконаннями. Право та мораль діалектично взаємопов'язані й взаємообумовлені: під впливом високоморальних норм і цінностей право постійно удосконалюється, а право, у свою чергу, має зворотний вплив на моральність, поведінку і традиції людей. Однак ця взаємодія через те, що за своєю суттю право та мораль є різними формами суспільної свідомості, є складною і неоднозначною: крім єдності між ними існує відмінність і протиріччя. Право та мораль мають різні критерії й соціальні виміри: мораль звертається до внутрішніх спонукань людини, її совісті і почуття обов'язку, право ж зосереджується на суб'єктивних правах окремих осіб, визначає і юридично забезпечує їх статус, юридичні можливості, оцінює поведінку індивідів з точки зору правомірного й неправомірного, законного й незаконного.

ІКТ мають величезний потенціал впливу на життя людини і суспільства, швидкість і масштаб якого постійно зростає. Але цей вплив не є завідомо позитивним і не забезпечує автоматично вихід цивілізації на траєкторію сталого розвитку. Побудова інформаційного суспільства ставить перед людством ряд викликів: інформаційні технології починають переважати над традиційними формами формування особистісних цінностей, розмиваються стандарти самовираження особистості, змінюється увесь комплекс ціннісних орієнтацій, сам моральний статус індивіда та механізми регуляції його поведінки (поглиблюється відчуження, комунікація стає формальною і вихолощеною, збільшується ступінь конфліктогенності, міжособисті відносини позбавляються стабільності), руйнуються культурні цінності,

втрачається національна ідентичність. Складається нова форма соціальних взаємовідносин, в яких Інтернет стає організуючим началом: віртуалізується не лише суспільство, але й породжена ним особистість. Поява нової віртуальної реальності породжує ряд правових проблем: правове регулювання мережі Інтернет, кіберзлочинність, питання інтелектуальної власності, забезпечення безпеки і конфіденційності інформації, можливість психологічного впливу на індивідуальну й суспільну свідомість. Успішність вирішення цих проблем є одним із тих чинників, що впливають на розвиток інформаційного суспільства. Правова система в умовах розширення кіберпростору потребує модернізації, а сам кіберпростір – етичних норм поведінки. Особлива увага при цьому повинна приділятися співвідношенню інтересів держави, суспільства та індивіда: необхідно уникати надмірного регулювання з боку держави, дотримання етичних норм кіберпростору може бути достатньо ефективним засобом правового регулювання.

В інформаційному суспільстві відбувається зрушення базових цінностей – зменшується значення інструментальної раціональності, натомість починають переважати цінності постмодерну – права, свободи та законні інтереси особистості («цінності другого порядку» за Платоном). Це виявляється, зокрема, як необхідність дотримання прав і свобод людини на вироблення, отримання, використання та передачу інформації. У контексті проблеми реалізації права на інформацію особливої уваги потребує створення єдиного глосарію інформаційного суспільства. Його базовими поняттями слід вважати поняття інформації, інформаційних прав, електронної юриспруденції, інформаційної культури, Інтернету, інформаційних ресурсів, інформаційної безпеки, інформаційних правопорушень.

В інформаційному суспільстві відбувається абсолютизація особистості й протиставлення її соціуму, заперечення традиційних ціннісних центрів (людина, етнос, логос), зводить пізнання до набору тверджень, а буття людини – до віртуальності. Розуміння цінностей і ціннісних орієнтацій набуває чіткого соціально-психологічного забарвлення. Тому особливості впливу

інформаційного суспільства на масову свідомість пов'язані з проблемою більш високого порядку – філософсько-світоглядною, яка полягає у тому, що через посередництво ЗМІ та інших засобів у свідомість індивідів впроваджується певний набір постулатів, вигідних даному конкретному суспільству у такий спосіб, що людина сприймає привнесені соціальні програми, суспільні догми за власну думку та керується запрограмованим набором так, якби це була її особиста позиція.

3.2. Особливості формування колективної та індивідуальної правосвідомості в інформаційну еру **Кушакова 2.3.**

Сучасний стан речей характеризується виникненням більш складних ІТ, інформаційних і телекомунікаційних засобів, а також організаційних структур, які потребують більш глибокого вивчення інформаційних процесів, що виходять за межі традиційних уявлень на рівень знань про інформаційні поля. Свого часу Платон, Аристотель, І. Кант, В. М. Бехтерєв, К. Е. Ціолковський, В. І. Вернадський схилилися до твердження про існування біоінформаційної сутності людини: ефірного, астрального тіл, аури, концентрації біоінформаційної структури, яка розглядалася ними як душа, свідомість людини.

В. М. Бехтерєв розглядав інформацію як нематеріальну субстанцію, на відміну від речовини чи енергії, але від них невід'ємну як від своїх носіїв. Н. Вінер підкреслював, що інформація – це не матерія, не енергія. Інформація виробляється, зберігається, сприймається, губиться в результаті матеріальних процесів [9]. Володимир Вернадський вважав, що всесвітній розум (ноосфера) йде від загальногалактичної живої системи органічних молекул, які присутні в міжзоряному середовищі [10, с. 503]. З погляду сучасної генетики, сума інформації, що нагромаджена попередніми поколіннями та зберігається на генетичному і молекулярному рівнях, представляє собою духовність людини. Ця інформація визначає її природжені якості [10, с. 503].

Сучасне усвідомлення природи та сутності інформації приводить до появи різноманітних інформаційних теорій: від інформаційної теорії єдності та розвитку світу до теорії інформаційного управління. Одна з найбільш претензійних – інформаціологія, об'єктом якої є «об'єктивна реальність без початку і кінця інформаційного Всесвіту, а предметом – дослідження інформаційних мікро- і макродинамічних процесів, що відбуваються у Всесвіті». Її засновник, І. Юзвішин, Президент Міжнародної академії інформатизації, розуміє інформацію як фундаментальний генералізаційно єдиний безпочатково нескінченний закономірний резонансно-сотового, частотно-квантового та хвильового відношення, взаємопроникнення та взаємозберігання (в просторі і часі) енергії, руху, маси та антимаси на основі матеріалізації і дематеріалізації в мікро- і макроструктурах Всесвіту [11, с. 51–52].

Історичний досвід генезису людської цивілізації показує, що запровадження прогресивних технологій має, так би мовити, «дві сторони медалі», з одного боку – це нові блага та можливості, з іншого – негативні явища, які нерідко супроводжуються злочинними проявами, як щодо індивідуума та соціальних груп, так і людства в цілому. Технічний прогрес зупинити неможливо, однак можливо й необхідно як протидію неправомірному використанню ІТ запровадити систему заходів щодо формування інформаційно-правової культури особистості та суспільства в цілому як сукупність знань, які поєднують аксіологічні та онтологічні філософські виміри правомірної діяльності та поведінки в інформаційному суспільстві. У цьому контексті слід відзначити важливу роль правової культури (це питання піднімалося і раніше) як похідного поняття від загальної культури. Незважаючи на окремі негативні наслідки розвитку новітніх ІТ, можна сподіватися на розвиток правової культури, а головне – на нове сучасне сприйняття її як комплексу світоглядних уявлень та професійних знань, що передбачає підвищення інтелектуального і духовного рівня особистості, її аналітичних здібностей. Сьогодні в юридичних колах і не тільки дуже

популярним стало обговорення необхідності розвитку правової культури та правосвідомості, рідше – загальної культури, а ще рідше – громадської та індивідуальної свідомості. Таким чином, вбачається, що розвиток правової культури хоча і є важливим чинником, однак далеко не основою державотворчих процесів сучасного українського суспільства. Як слушно зауважує професор О. Скакун, «правову культуру слід розглядати як невід’ємну частину загальної культури, що становить систему правових цінностей (форм, норм, приписів та інститутів), розумінь і настанов, які відображають у правовій формі стан свободи і соціальних цінностей людства, суспільства» [13, с. 191]. Схожої позиції дотримуються й деякі інші правознавці, які характеризують правову культуру як систему поглядів, оцінок, переконань, установок щодо важливості, необхідності, соціальної цінності юридичних прав та обов’язків, які формують позитивне ставлення до права, законності, правопорядку, забезпечують соціальну поведінку в правовій сфері, виступаючи методами правового регулювання суспільних відносин, заснованих на інтелектуально-психологічному ставленні до правопорядку [13, с. 21]. Із цим варто погодитися, оскільки виходячи з одного з основних постулатів онтології – «буття визначає свідомість», зміст поняття правої культури багато в чому залежить від ідеологічної складової суспільної правосвідомості, яка в свою чергу є похідною від технологічного, економічного, соціального, культурно-морального та інших напрямів розвитку соціуму. Йдеться, зокрема, про те, що правова культура повинна розглядатися, перш за все, в аспекті інформаційної культури, що пов’язано із загальною інформатизацією суспільства та подальшою розбудовою інформаційного суспільства. При цьому можна було б розглядати правову культуру юриста і правову культуру пересічного громадянина окремо, але враховуючи розвиток ІТ та їх вплив на різноманітні суспільні процеси, можна передбачити, що різниця між правовою культурою вищезгаданих категорій осіб буде дедалі зменшуватися, тому такий розподіл видається неперспективним. Підтвердженням цьому є всі існуючі правові електронні

системи, що, як правило, створюються інженерами, а не правниками. Правники, в свою чергу, щоб не залишитися осторонь, змушені все глибше вивчати та освоювати ІТ, прямо пов'язані з юриспруденцією чи не пов'язані взагалі. Отже, спостерігається певна конвергенція між спеціалістами-юристами і технічними спеціалістами в галузі інформаційних та комунікаційних технологій. Не випадково наприкінці минулого століття почала формуватися спеціальна галузь науки – правова інформатика, яка, з одного боку, є одним із напрямів інформатики, а з другого – прикладною юридичною наукою, що досліджує право і правову систему суспільства з інформаційних позицій [14, с. 74].

Слід також зауважити, що завдяки ІТ сьогодні в Україні стає можливим створення електронного уряду, електронної демократії, електронних правових баз даних та інших електронних систем, доступ до яких відкритий для всіх категорій громадян, незалежно від державних кордонів, національності, професії. Водночас, слід погодитися з В. Горлинським, який вважає, що реалії життєдіяльності людини з позиції феномена безпеки як об'єкта аксіологічної рефлексії свідчить про необхідність вироблення нової аксіологічної парадигми, яка відповідає новій організації публічного управління на підставі використання ІТ [15]. Відомий педагог і філософ Пауло Фереїре в своїй роботі «Формування критичної свідомості» правильно зазначає, що проблеми суспільства можуть бути вирішені тільки за умови формування в людей критичного ставлення до дійсності, розвитку в них уміння і здатності бути суб'єктами, а не об'єктами державотворчого та культурологічного процесу. Отже, тільки тоді, коли наші співвітчизники стануть суб'єктами, а не тільки об'єктами, коли в них сформується здатність критично усвідомлювати проблеми свого часу і, таким чином, активно втручатися у свою реальність, а не чекати постановки та вирішення проблем з боку фахівців і експертів, визначених державою, коли вони усвідомлять, що їм бракує саме правової культури, тільки тоді правова культура зможе бути позитивним фактором

розвитку державотворчих, правотворчих та правозастосовних процесів в українському суспільстві [16, с. 21].

Дійсно, викликом сучасної інформаційної епохи (епохи Постмодерну, або постіндустріалізму) є тотальна ревізія цінностей попередньої епохи (Модерну, індустріальної епохи). Цінності конституційних норм і Конституції в цілому пов'язані з Новим і Новітнім часом, які, іншими словами, називають класикою. Звичайно, в країнах розвинутої демократії цінність конституційних положень усвідомлювалася тоді, коли писалися перші конституційні акти чи конституції (починаючи з Magna Carta 1215 року). У таких країнах цінність конституційних норм є очевидною, зрозумілою, невід'ємною, достатньою. У сучасну епоху Постмодерну, яка проголошена як звільнення від «ідеалів-ідолів» минулих епох, які «гальмували процес самореалізації особистості» та абсолютизації особистості і протиставлення її соціуму, в політичній філософії зростає орієнтація на децентралізацію й анархізм. Постмодернізм відкидає вертикальні й ієрархічні зв'язки, замінюючи їх горизонтальними, заперечує традиційні ціннісні центри (людина, етнос, логос), зводить пізнання до набору тверджень, а буття людини – до віртуальності [17, с. 376–390]. За таких тенденцій змін у суспільній свідомості, у першу чергу в інтелектуальній еліті, традиційні цінності ревізуються, заперечуються, нівелюються. Стосується це й конституційних цінностей, які, власне, для означеної соціальної групи цінностями і не є. У суспільствах, де домінує постмодерн, все глибшим стає розмежування між інтелектуальною елітою і загалом, який, у свою чергу, тримається за рятівний психологічний круг утверджених (у тому числі конституційним шляхом) цінностей ліберально-демократичної організації соціуму. На це накладаються прогнозовані більше як три десятиліття тому Е. Хонтінгтоном «зіткнення цивілізації» та «мирна окупація» Європи вихідцями з Азії й Африки. Для останніх європейські конституційні цінності є порятунком від голоду, нужди, злиднів, дискримінації. Але використовуючи ці цінності для себе, мігранти не хочуть розуміти, що такі цінності розвивалися в результаті складного історичного процесу, є невід'ємною рисою

європейської культури та матеріально забезпечувалися працею не одного покоління європейців. У результаті зріє серйозна проблема вже не філософського змісту, а швидше міжетнічного та міжрасового.

Можна припустити, що проблема з цінностями, ціннісними орієнтаціями в сучасній Європі, в інституціональній структурі якої ми прагнемо увійти, набуває чіткого психологічного забарвлення. Соціальні, в т.ч. конституційні цінності, переломлюючись крізь призму індивідуальної життєдіяльності, все більше заповняють психологічну структуру особистості у формі особистісних цінностей, які є важливим джерелом мотивації поведінки. В кожній людині є своя специфічна ієрархія особистісних цінностей, що виступають ланкою, яка пов'язує духовний світ суспільства з духовним світом особистості, суспільне й індивідуальне буття. Система особистісних цінностей складається в результаті привласнення (засвоєння) індивідом суспільних цінностей, зафіксованих у предметах матеріальної і духовної культури. На рівні особистості цінності відображаються в свідомості як ціннісні орієнтації та служать регулятором поведінки і діяльності людини. Ціннісні орієнтації можуть розвинути в стійку систему спрямованості і потреб особистості, ієрархію життєвих цінностей, критерій диференціації явищ і об'єктів за ступенем їх значимості для людини. Період соціалізації людини пов'язаний з активним впливом соціальних ціннісних орієнтацій на самоусвідомлення, самовираження інтелектуальних, моральних, естетичних проявів особистості. Остання орієнтується на ті цінності, які найбільше актуальні для неї в даний час та в перспективі, відповідають її інтересам, цілям, досвіду. Тому сутність, природу цінності неможливо відшукати лише в об'єкті потреби особистості, яким є певне благо. Міра цінності – це міра суб'єктивних психологічних переживань. Отже цінність значною мірою є психологічною залежністю людини від речей і явищ зовнішнього світу, яка прагне задовольнити свої потреби. Природні потреби людини у рівності, справедливості, свободі, розвитку та вдосконаленні більшою чи меншою мірою стверджуються і захищаються в конституційних нормах, і тоді такі

норми стають ціннісними для людини. Закріплені конституційні положення у впливові на людину і соціум реалізуються через її політичну, економічну, соціальну, ідеологічну, економічну й інформаційну функції. Виділені в теорії конституціоналізму ці функції і особливо їх реалізація свідчать про те, що цей перелік неповний, якщо в ньому не виділена ціннісна функція. Власне, вона і виконує сьогодні головну роль в оцінці значимості й актуальності конституційних норм для людини. І незважаючи на всі вищезазначені особливості епохи Постмодерну, остання – лише свідчення кінця епохи Модерну, «кінця історії» (за Ф. Фукуямою) чи дійсного «присмерку Європи» (за Освальдом Шпенглером). В історії змінюються періоди, епохи, ери, але без людини і соціуму – вони лише абстракції. Людина завжди потребуватиме закріплення в соціальних, у тому числі конституційних, нормах того, що вона вважає цінним. Тому цінності, що закріплюються в Конституції, повинні мати не перехідний, тимчасовий, а стабільний і довготривалий характер. Додамо також, що коли йдеться про цінності в сучасних спільнотах, зокрема в українському суспільстві, сьогодні робиться орієнтація на західні (або європейські) цінності. Виникає питання: а чи є антипод такого роду цінностям, чи існують східні, азійські, африканські тощо цінності? Очевидно, що в такому ракурсі (географічному, регіональному) це питання не прийнято розглядати. За радянських часів комуністичним (соціалістичним) протиставляли західні цінності в сенсі капіталістичні, виходячи зі способу виробництва. Видається, що при розгляді поняття «цінності», зокрема «конституційні цінності», на філософському або світоглядному рівні політологічний чи регіональний підхід недоцільний.

Окремого дослідження заслуговує і психологічний аспект сприйняття новітніх конституційних цінностей, пов'язаний зі зміною таких соціалістичних цінностей, як безоплатна медицина та освіта на відповідні платні сервіси в європейському варіанті конституційних змін. Виникає питання: чи багато знайшлося та знайдеться громадян, які заохочують їх замінити, наприклад, на гендерну рівність або інші новели, зміст яких

неочевидно позитивний? Отже, склалася ситуація, коли сьогодні свідомо відбувається заміна понять в аксіологічному контексті, зокрема комуністичні цінності протиставляють західним замість логічного порівняння капіталістичних та комуністичних або східних і західних. Але цінності, закладені в Основний Закон будь-якої країни, *apriori* (теоретично) повинні передбачати орієнтацію на довічні, духовні цінності, а не на європейські, американські, капіталістичні, соціалістичні та інші, пов'язані з конкретною політичною ситуацією або геополітичними інтересами. На нашу думку, безперечним є примат духовних, загальнолюдських цінностей над ідеологічними установками. Відповідно, конституційні цінності повинні мати наднаціональний та аполітичний характер на зразок біблійських заповідей, що існували й існуватимуть незалежно від державного устрою та національних особливостей. У філософії і політології влада розуміється як здатність і можливість окремих груп людей, партій і громадських організацій (суб'єктів влади) здійснювати визначальний вплив на діяльність людей і людських спільнот, на життєдіяльність суспільства (об'єктів влади) за допомогою економічних, політичних, правових, ідеологічних, моральних та інших знарядь. Влада є неминучою і характерною ознакою суспільного життя, підсистемою соціального управління, необхідною для збалансування волі і дій людей з метою спрямування їх діяльності на розв'язання соціальних завдань [18, с. 137]. Влада має місце у всіх людських спільнотах і складних соціальних системах, як-то: сім'я, громада, етнічна група, нація, народність тощо. Вона здійснюється за допомогою волі, авторитету, права і примусу. Тут мається на увазі воля як невід'ємна частина індивідуальної і суспільної свідомості, дійове і регулююче начало, що покликане створювати зусилля і тримати його так довго, як це необхідно. Воля є духовним актом, завдяки якому підтверджується певна цінність, визнана такою, чи завдяки якому має місце прагнення до неї. Воля завжди має мати спрямованість на цінність, тому вона пов'язана з індивідуальною чи соціальною субординацією цінностей. Авторитетом є значення чи вплив, які можуть мати люди, речі, символи, що не

потребують постійного підтвердження цього значення чи доказування його на практиці. Залежно від того, про яку соціальну дійсність йдеться, можна говорити про авторитет релігійний, науковий, практичний тощо. Право є системою загальнообов'язкових соціальних норм, які охороняються силою державного примусу та забезпечують юридичну регламентацію суспільних відносин у масштабі всього суспільства. Воно є імперативом, що стоїть над державою і законом та захищає справедливий порядок держави як форми самоорганізації суспільства. Тобто право є сукупністю соціальних регуляторів, що можуть набути законодавчої форми або залишатися на рівні правосвідомості. Право нерозривно пов'язане з державою, бо саме держава перетворює волю домінуючої в суспільстві частини населення на закон. Вона забезпечує реалізацію правових приписів, застосовуючи в разі необхідності державний примус до правопорушників. У той же час, право визначає компетенцію державних органів, конструює механізм держави, визначає податки, необхідні для її утримання, закріплює взаємні права держави і громадянина тощо. У цьому контексті виникає слушне запитання, яке співвідношення таких суспільно-політичних явищ, як поширення негативної інформації та доносу, і яке ставлення до них з боку держави та інститутів громадянського суспільства? Доноси в цілому – явище негативне, але воно може мати позитивні наслідки. Незалежно від мети (*argi*o*ri* – негативної), у випадку позитивного результату донос можна розглядати як поширення суспільно-корисної інформації, яке не передбачає ніякої юридичної відповідальності. Але незалежно від результатів доносу, за конституційно закріпленим правом поширювати інформацію, такий метод був і залишається негативним, притаманним людям духовно та інтелектуально нерозвинутим.

Як зазначив Конституційний Суд України у Рішенні від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003, «частина 1 статті 7 Цивільного кодексу України встановлює, що громадянин або організація вправі вимагати до суду спростування відомостей, що не відповідають дійсності або викладені неправдиво, які порочать їх честь, гідність чи ділову репутацію або завдають

шкоди їх інтересам, якщо той, хто поширив такі відомості, не доведе, що вони відповідають дійсності». Водночас Суд наголосив на тому, що «відповідно до Конституції України, усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (стаття 40); кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (частина друга статті 55)» [19]. Питання практичної реалізації громадянами цих прав, продовжив Конституційний Суд України, регулюються, зокрема, Законом України «Про звернення громадян», який забезпечує їм можливість брати участь в управлінні державними і громадськими справами, впливати на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, відстоювати свої права і законні інтереси та поновлювати їх у разі порушення шляхом викладення в письмовій або усній формі пропозицій (зауважень), заяв (клопотань) і скарг. [19]. З огляду на викладене, Конституційний Суд України установив, що звернення громадян до правоохоронного органу, що містять певні відомості про недодержання законів посадовими або службовими особами, передаються чи повідомляються не з метою доведення таких відомостей до громадськості чи окремих громадян, а з метою їх перевірки уповноваженими на це законом іншими посадовими особами. Тому такі звернення, за змістом частини 1 статті 7 Цивільного кодексу, не можуть вважатися поширенням відомостей, які порочать честь, гідність чи ділову репутацію або завдають шкоди інтересам посадової чи службової особи правоохоронного органу [19]. Суд також послався на те, що проблеми, пов'язані з особливостями реалізації права громадян на свободу вираження поглядів і критику стосовно дій (бездіяльності) посадових та службових осіб, неодноразово були предметом розгляду Європейського суду з прав людини.

Застосовуючи положення статті 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод в рішеннях у справах «Нікула проти Фінляндії», «Яновський проти Польщі» та інших, ЄСПЛ підкреслює, що межі допустимої інформації щодо посадових та службових осіб можуть бути ширшими порівняно з межами такої ж інформації щодо звичайних громадян. Тому якщо посадові чи службові особи діють без правових підстав, то мають бути готовими до критичного реагування з боку суспільства [20]. Водночас Конституційний Суд України застерігає, що наявність у зверненнях до правоохоронного органу завідомо неправдивих відомостей тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством України [20].

Таким чином, слід диференціювати поняття «негативна інформація» та «донос», і на сучасному рівні розвитку суспільної моралі, загальної культури і свідомості останнє доцільно не забороняти, але й не заохочувати. Виховання та ідеологія в суспільстві повинні бути спрямовані на негативне ставлення до доносу як явища. Але законодавчо у правозастосовній та правоохоронній практиці треба передбачати таку можливість, враховуючи можливі позитивні наслідки, зокрема захист суспільних інтересів. Донос як метод поширення відомостей (інформації) є ознакою низького рівня культури та свідомості, веде до деградації особистості і падіння суспільної моралі, а заохочення доносу призводить до активізації прояву низьких інстинктів людини. Співвідношення між доносом і поширенням відомостей визначається фактично співвідношенням між нормами права та нормами моралі у суспільстві. Можливі альтернативні доносу методи – це відкритість у вирішенні суспільних і особистих проблем, ігнорування негативних явищ (коли припустити певну ілюзорність існуючого порядку), обструкція негативних індивідів тощо. Розвиток права йде у напрямі створення та переважання етичних норм і кодексів замість законодавчо закріплених норм поведінки. Чим вище рівень суспільної моралі, тим менше потреби у юриспруденції як такій. Отже, з розвитком духовності та відкритості суспільства, створенням

інформаційного суспільства, при переході людства на якісно новий рівень свідомості донос як явище повинен «відмерти природним шляхом». І це буде справжньою ознакою демократичного, відкритого і духовного суспільства, до якого ми обов'язково доростемо.

Таким чином, можна виділити два основних методи, що формують свідомість людини в сучасному суспільстві. Роздроблення (чи локалізація) інформації представляє собою домінуючий метод поширення інформації в Україні. При поширенні інформації по радіо і телебаченню не пов'язані між собою повідомлення вистрілюються в ефір подібно до автоматної черги, програми безперервно перериваються для рекламних пауз. Друковані засоби інформації представляють собою численні збірки матеріалу, розташовані майже навмання. При застосуванні новітніх інформаційних технологій, крім фрагментації, застосовується ще один метод. Потік незв'язної інформації прискорюється до такого ступеня, що це іноді викликає інформаційне перевантаження. При цьому обсяг корисної інформації не збільшується, а вся нікчемна інформація, як і величезна кількість рекламних заставок, заважає людині зосередитися та ефективно переробляти отриману інформацію. Посилення маніпулятивних можливостей інформаційної системи досягається також завдяки негайності передачі інформації. Той факт, що інформація не має постійної структури, також знижує можливість її розуміння. Швидкість передавання інформації при цьому навряд чи можна вважати перевагою. Заснована на конкуренції система мас-медіа перетворює інформацію на товар споживання, і вигода полягає у тому, щоб першим отримати і продати цей товар.

Аналізуючи методи, які використовують ЗМІ в Україні, можна стверджувати, що їх зміст і форма значною мірою спрямовані на маніпуляцію свідомістю сучасних українських громадян. Навмисно чи ненавмисно індивідуума приводять до стану інертності, що блокує його активні дії, а пасивність гарантує збереження статус-кво. В умовах ринкової економіки пасивність мас має як фізичний, так і інтелектуальний вимір, і обидва вони

мистецьки експлуатуються апаратом маніпуляції свідомістю. Найбільш впливовим засобом, що викликає стан пасивності індивідуума, є телебачення. Можна висловити припущення, що саме з метою зниження соціально-політичної активності населення (особливо домогосподарок та пенсіонерів – найбільш активних політичних категорій) крутяться нескінченні латиноамериканські серіали, для молоді – всілякі бойовики та розважальні передачі тощо. Наведені особливості впливу на масову свідомість пов'язані з проблемою більш високого порядку – філософсько-теоретичного, яка полягає у тому, що суспільство через посередництво своїх ЗМІ та інших засобів вносить у свідомість індивідів певний набір постулатів, вигідних конкретному суспільству, таким способом, що людина сприймає привнесені соціальні програми, суспільні догми за власну думку та керується запрограмованим набором так, якби це були особисті інтереси. У результаті розвитку і широкого використання сучасних мас-медіа в українському суспільстві серед значної частини виборців панують пасивність і недовіра до сучасних виборчих методів та механізмів, включаючи кінцевий результат виборів. Використання так званих чорних технологій у передвиборних кампаніях («боротьба компроматів») та прихід до влади тих кандидатів, які не мали об'єктивних особистісних підстав, а лише відповідну матеріальну й організаційну підтримку, є іноді логічним результатом маніпулювання свідомістю виборців та блокування їх активності.

3.3. Вплив викликів інформаційного суспільства на розвиток права й моралі в Україні **Сердюк 3.2.**

Інформаційна революція призводить до формування абсолютно нової парадигми морально-правової реальності, під впливом інформаційно-комунікативних технологій змінюються правові інститути суспільства, духовна сфера життєдіяльності індивіда і соціуму в цілому. Інформація є тією домінантною, яка визначає ресурс сучасної цивілізації. Людство, у своєму поступальному оволодінні новими інформаційними технологіями, протягом

останніх років подолало деяку переломну точку «переходу кількості в якість». Майбутнє наступило: ми живемо в інформаційному світі. У мережевому співтоваристві відбувається кардинальна перебудова форм спілкування, соціальних орієнтирів, засобів заробляння грошей. Н. В. Кушакова-Костицька відмічає позитивні сторони нової Інтернет реальності: «можливість комунікації незалежно від державних кордонів та часу; можливість отримання (частково безкоштовно) необхідної інформації; ведення бізнесу та фінансових операцій в режимі on-line; заповнення досугу (зокрема, користування електронними бібліотеками, сайтами знайомств, дистанційне навчання); телемедицина; юридичний та інший консалтинг тощо» [21]. Однак, темп і характер змін викликає не лише безоглядний оптимізм. Звісно, алармістські настрої виникають на кожному значному етапі прогресу, але ніколи раніше масштаб впливу на життя людей не був таким всеохоплюючим, як при інформаційній революції.

Актуальність проблеми формування інформаційного суспільства в Україні обумовлена тими змінами, що відбуваються в нашій державі під впливом телекомунікаційних технологій, зростанням кількості та якості інформації. Однією з пріоритетних цілей в цих умовах стає побудова відкритого інформаційного суспільства, в якому кожний громадянин мав би вільний доступ до інформації та знання, можливість створювати і накопичувати їх, користуватися і обмінюватися. Процес формування інформаційного суспільства в Україні в умовах реформування економіки, переходу від інформаційної закритості до презумпції відкритості інформації сам по собі достатньо складний. На думку професора В. В. Костицького в сучасному українському соціумі склалися певні передумови, які загострюють питання про нову роль держави у розвитку суспільства. Серед соціально-деформаційних чинників учений виділяє наступні: «проникнення насильства у засоби масової інформації та духовну культуру, а потім в сім'ю та побут; люмпенізація, сексизм та еротизація культури; «засмічення» Інтернет-мережі політичними провокаціями, насильством, порнографією і т.д. на фоні швидкої

інформатизації та комп'ютеризації життя і перетворення Інтернет у засіб економічної та політичної боротьби та інформаційних воєн; заміщення виховної функції освіти розширенням її інформативно-навчальної функції тощо» [22]. Інформаційно-комунікативні технології перетворюються на конститутивний інструмент впливу на суспільну свідомість і ставлять питання про необхідність правового регулювання інформаційного простору. Все це обумовлює необхідність філософської рефлексії як правових, так і моральних проблем інформаційної сфери сучасної України.

Серед найбільш назрілих проблем входження України в світовий інформаційний простір слід назвати наступні: забезпечення права на інформацію та вплив її на правову дійсність, захист духовного життя людини і суспільства в умовах неконтрольованого інформаційного потоку, захист індивідуальної та суспільної свідомості від маніпуляцій в мережевому середовищі, формування та розвиток правової культури в інформаційному суспільстві, інформаційне насильство та інформаційна безпека. Такий широкий спектр проблем, породжуваних інформаційною революцією можна пояснити тим, що вона не замикається межами технологічних нововведень і неминуче впливає на всі сфери життєдіяльності людини і суспільства. У цьому сенсі слушним представляється зауваження О. П. Дзьобаня: «Людська рефлексія в досягненні гармонії упирається у вічні питання: як і яким чином цього досягти. Відповіді на них знаходяться у площині систем людської діяльності, а не в матеріальних її носіях, у площині форм і способів перетворювальної життєдіяльності людини, а не в допоміжній ролі технічних засобів досягнення усвідомленої мети» [23, с.30].

Формування інформаційного суспільства в усіх країнах, Україна тут не є виключенням, супроводжується розширенням сфери правового регулювання. Спостерігається не тільки посилення регулятивної ролі права в управлінні науково-технічним прогресом, але й розвиток його обмежувальної функції, розширення охоронної підсистеми, спрямованої на зменшення його шкідливих наслідків [24, с.418]. Особливістю трансформаційних перетворень

в Україні є те, що процес побудови інформаційного суспільства співпадає зі стратегічною метою вступу до Євросоюзу. Тому процес інтернаціоналізації відбувається як у правовій, так і моральній сфері. Розширення правового регулювання в українському суспільстві супроводжується більш повним, глибоким і всебічним регламентуванням соціальних відносин, що потребує збільшення масиву нормативно-правового законодавства. Важлива роль у цьому процесі має належати моралі: закони й інші нормативно-правові акти «вбирають у себе моральні уявлення суспільства, що віддзеркалюють існуючі у відповідній культурі моральні критерії дозволеного і недозволеного» [25, с.22]. Цивілізаційні зміни, що відбуваються під впливом інформаційної революції, не можуть не відбиватися на моральному рівні як суспільства в цілому, так і окремого індивіда. Це не означає, що виникає якийсь принципово новий тип моралі, який усуває чи замінює собою попередні типи, мораль, скоріше, співіснує з ними. Зasadничим принципом моралі нового типу стає аксіологічний плюралізм, який детермінує ціннісний світ сучасної людини, перетворюючи його на відкриту, багаторівневу систему. Самі ціннісні орієнтири та стандарти стають хиткими і мінливими. В рамках аксіологічного плюралізму індивід втрачає визначеність у виборі орієнтирів своєї нормативної поведінки, йому складно обрати моральний еталон із величезної кількості різноманітних моральних стандартів на різних рівнях соціальних взаємодій, що тиражуються ЗМІ. Бінарний моральний світ з його чітким розрізненням добра і зла змінюється плюралістичним, в якому вже немає такої однозначної межі між добром і злом, гуманізмом і жорстокістю. Аксіологічний плюралізм обумовлює різноманітні моральні принципи і установки, які ситуативно проявляються у суперечливих вчинках, цей стан багатовимірної та суперечливої ціннісної парадигми представляє собою зміщення різноманітних аксіологічних орієнтирів і стандартів. Важливо, щоб стрижнем нової ціннісної парадигми стали загальнолюдські «вічні» цінності. Докорінні зміни засад суспільної моралі в нових соціальних реаліях призводить до того, що ставиться під сумнів її універсалістські претензії,

«право бути останньою інстанцією духовної легітимації цивілізаційних перетворень» [25, с.117]. Підґрунтям такої тенденції є звільнення різних сфер соціального життя з-під прямого диктату моральних норм, різке розширення етично нейтральної зони. Відбувається відокремлення моральних норм від їх світоглядних обґрунтувань (філософських, релігійних, політико-ідеологічних). Поступово формується розділення між мораллю та позитивним знанням. «Надмірна правова регламентація веде до вихолощення «морального стрижня» закону, втрати моральних орієнтирів у законодавстві. У моральному відчутті сучасного соціуму у третьому тисячолітті домінують страх, невідомість перед майбутнім, паніка, тривога» [25, с.117]. Такий моральний стан сучасного суспільства породжує необхідність прийняття кардинальних рішень, відносно яких триває дискурс, існують численні пропозиції щодо вирішення цієї проблеми: від «заперечення цивілізації до прагматично цинічного заперечення моралі» [25, с.117].

Серед українських науковців панує думка, що подолання існуючої кризи можливо через «підвищення духовності суспільного життя в Україні, активне використання гуманітарних досягнень людської думки та досвіду, громадянське виховання особистості» [26, с.419]. Новий інформаційний світ формує нові ціннісно-сміслові моделі, змінюючи таким чином базисні, аксіологічні засади життєдіяльності суспільства. Вищі цінності та ідеали поступаються місцем утилітарним, прагматичним цінностям, що не може не вплинути на формування суспільної свідомості. Ціннісно-нормативні орієнтації є тим важливим чинником, що обумовлює мотивацію дій, вони можуть спонукувати як соціальні, так і антисоціальні дії. Розповсюдження через ЗМІ та комп'ютерні мережі деструктивної, неправдивої інформації, культ насильства, жорстокості, порнографії призводять до деградації суспільної моралі, «погіршують морально-психологічний стан громадськості і в підсумку руйнують національну безпеку України» [27, с.341]. Деструктивний вплив фільмів з елементами насильства полягає у значних масштабах їх трансляції та масовому сприйнятті молодіжною аудиторією.

Існує думка, що має місце певна кореляція між схильністю підлітків до перегляду «агресивної» телепродукції та агресивною поведінкою у реальному житті [28, с.51]. Це стосується також телевізійної реклами, в якій сцени агресії та насильства іноді подаються в ігровій формі. Зростання агресії спостерігається у різних сферах: оточуюче середовище (вандалізм), соціальний світ слабих (діти, люди похилого віку), жорстокість до близьких, батьків. Все це свідчить про загальну дегуманізацію суспільства. Безконтрольний показ насильства і жорстокості формує особливу кримінальну субкультуру, заручниками якої стають неповнолітні. В останні роки в Україні почастишали випадки, коли неповнолітні влаштовують реаліті-шоу зі сценами насильства і знущання над своїми однолітками, знімають все це на відео і розповсюджують його в Інтернеті. Через ЗМІ у свідомість населення входить кримінальний жаргон, радіостанції цілодобово транслиують блатний шансон, в Інтернеті відкриті різні кримінальні сайти, випуски новин перетворилися на кримінальну хроніку, безкінечні постановочні телевізійні суди змушують телеглядачів відчувати себе в якомусь криміналізованому просторі. Криміналізація населення є формою аномії – щезає сама можливість розрізнення соціально позитивної та соціально негативної поведінки. Злочинний соціальний світ опиняється на авансцені суспільного буття, впливаючи на всі його сфери. Прагнучи прибутків, «українська сучасна медіа-промисловість створює той інформаційний продукт, який дасть цей прибуток, пропагуючи стандарти поведінки, що несумісні з ціннісними орієнтаціями нашого суспільства, зокрема, культ сили та жорстокості» [29, с.33]. Зазвичай такий підхід пояснюють тим, що прибуток телеканалів залежить від рейтингу програми. Цей показник не є об'єктивним показником суспільної думки, він лише відслідковує факт реального звернення до екрану, що часто має випадковий характер. Основною метою стає отримання максимального прибутку, а отже, максимізація рейтингу будь-якими засобами. Найпростіше це зробити «демонстрацією забороненого, граючи на інстинктах, сильних емоціях і глибинних потребах» [30]. Відверта й нав'язлива пропаганда

«красивого життя», його нових стандартів віддзеркалюється на життєвих цінностях, планах, шляхах досягнення успіху й самореалізації особистості, її моральних орієнтаціях і настроях.

Названа проблема не є специфічною лише для України: глобальне інформаційне суспільство одночасно є суспільством споживання в усьому світу. Ті цінності, які раніше мали моральний вимір, сьогодні переводяться у грошовий еквівалент, «моральні норми замінюються матеріальними оцінками, повага до людських якостей витісняється поклонінням перед обсягом гаманця, а відданість ідеалам – відданістю багатству й владі грошей» [30]. Нав'язуються нові стандарти поведінки і відносин між людьми. Існуюча ситуація дає підстави стверджувати про неухильний процес примітивізації ціннісних орієнтацій в сучасному соціумі, який, на думку В.Мовчан, цілеспрямовано «утверджується у формі свободи від моральних цінностей і визначається спрямуванням людини на зняття будь-яких моральних заборон, вироблених культурою: у міжособистісних стосунках, в ставленні людини до природи, тому числі до власної природи. Ця інформація руйнівна деструктивністю змісту та антигуманним спрямуванням: вона пропагує людські вади як норму ставлення людини до себе та інших» [31, с.8]. Низькопробні розважальні кінофільми, нав'язування споживацького образу життя сприяють девальвації моральних і загальнолюдських цінностей, культурних національних традицій. Людяність і доброта, доброчесність і сумління починають сприйматися як щось зайве, те, що вже не є основою життя, а навпаки, заважає його успішності. Непомітно відбувається трансформація поглядів, думок, установок, відносин, мотивів поведінки, стереотипів. Деформація ціннісно-нормативних орієнтацій призводить до негативних соціальних наслідків: зростання криміногенності, розриву спадкоємності в українській культурній традиції, втраті національної ідентичності, соціальної ущербності. У цих умовах збільшується загроза безпеки сучасного суспільства, люмпенізація більшої частини його населення. Викривлення ціннісно-нормативних орієнтацій проникає у масову свідомість, впливає на формування специфічних

установок, орієнтацій, настроїв, внаслідок чого девальвуються духовні цінності. Зміна ціннісної системи сучасного українського суспільства характеризується масовим розповсюдженням делінквентних соціокультурних практик і участю в них у тій чи іншій мірі більшості населення країни: змінюються мотиви, установки, загальновизнані норми. Відбувається переоцінка сенсу дій, що проявляється у масовізації порушення моральних та правових норм. Індикатором є зміна цінностей і закріплення нових соціальних норм.

Таким чином, очевидною є криза суспільства, ураженого користолюбством одних і прагненням до елементарного виживання інших. Складність проблеми полягає у тому, що ідеологія культу грошей стала майже загальнодержавною, у зв'язку з чим виникає проблема зіставлення споживацьких цілей із завданням формування єдиної консолідованої нації. В цій руйнівній ерозії моралі ЗМІ відіграють вирішальну роль, нав'язуючи нові стандарти поведінки й відносин між людьми. Залежність ЗМІ від фінансових та політичних груп сприяє їх перетворенню на інструмент маніпуляції суспільної свідомості в інтересах певних політичних кіл. Створюється новий специфічний інформаційний світ, в якому нові ціннісно-сміслові моделі здатні змінити всю аксіологічну парадигму соціуму. Витиснення вищих цінностей утилітарними, технократичними неминуче віддзеркалюється на розвитку національної свідомості. Не можемо не погодитися з зауваженням Л. М. Герасіної: «Якщо на телеекранах або в комп'ютерних мережах активно поширюються неправдива інформація і так званий компромат внаслідок застосування «брудних» політичних технологій (в Інтернеті для цього навіть створюються спеціалізовані веб-сайти), свідомо помилкові новини або наклеп, нагнітання паніки за допомогою «економічних прогнозів», постійно демонструється насильство, жорстокість, порнографія, йде реклама алкоголю та тютюну, спонукання до самогубства, образ, принижування представників інших культур та віросповідань і т. п., то цілком очевидно, що навколишній світ починає сприйматися як такий, де саме це відіграє головну роль, а

людяність, доброта, повага, любов до ближнього – це ті фактори, які швидше шкодять у житті, ніж стають його основою» [29, с.32]. Низькопробні розважальні кінофільми, бойовики, що штовхають на сумнівні подвиги, нав'язлива й інколи аморальна реклама підривають духовне й інтелектуальне здоров'я нації, сприяють девальвації моральних і загальнолюдських гуманістичних цінностей, культурних національних традицій. Деякі ЗМІ іноді доходять до інформаційного садизму, коли окремі журналісти майже з захватом детально описують знущання над жертвою злочинців, її страждання і смерть. Одних людей, вразливих і ранимих, така інформація пригнічує, зменшуючи поріг психічної травматизації. Інших же привчає до сприйняття смерті, насильства, жорстокості, сприяючи формуванню цинізму і байдужості по відношенню до нещастя інших.

Втрата морально-етичних засад спонукує державу і громадянське суспільство шукати засоби і методи певної регламентації інформаційного простору, абсолютна не контрольованість якого негативно впливає і на суспільно-політичну ситуацію в країні в цілому, і на правопорядок зокрема. Державні заходи в сфері захисту суспільної моралі є надзвичайно важливими та необхідними, вони мають поєднувати заходи заохочувального та заборонного характеру. Однак практичне втілення ідеї захисту суспільної моралі на державному рівні завжди є складною та невдячною справою. На відміну від тоталітарних держав, в яких будь-яке відхилення від загальноприйнятих стандартів сприймається як злочин, демократичне суспільство ґрунтується на аксіологічному та моральному плюралізмі. Складність втручання держави у регулювання суспільної моралі полягає у тому, що будь-яке узаконення норми моралі перетворює її у норму права і забезпечує їй підтримку механізму державного примусу. Тому державне регулювання суспільної моралі повинно проводитися вкрай обережно і ґрунтуватися на чітких критеріях. Державний контроль та регуляція національного інформаційного простору потребує вдосконалення відповідної законодавчої бази та правозастосувальної практики.

Правові основи захисту суспільства від руйнівної дії аморальної продукції встановлює Закон України «Про захист суспільної моралі» [32]. Закон визначає наступні основні напрями державного регулювання обігу тієї інформаційної продукції, що впливає на суспільну мораль:

- формування єдиної комплексної системи захисту моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти та культури;

- недопущення пропаганди в електронних та інших засобах масової інформації культу насильства, жорстокості, поширення порнографії;

- впровадження експертної оцінки відео-, аудіо-, друкованої інформації та інформації на електронних носіях, розроблення механізмів і методик віднесення її до такої, що завдає шкоди суспільній моралі;

- підтримка національної культури, мистецтва, кінематографії, книговидавництва, поліпшення системи пропаганди кращих зразків світової літератури, культури та мистецтва;

- заборона демонстрації неліцензійної аудіо-, відеопродукції на всіх національних телерадіокомпаніях;

- встановлення контролю за обігом продукції, що становить загрозу суспільній моралі;

- приєднання до міжнародних договорів з питання захисту суспільної моралі.

Термін «суспільна мораль» в Законі визначається як «система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість». Таке визначення є суто філософським, до того ж на всьому протязі розвитку філософії визначення моралі завжди було і залишається дискусійним. Однак навіть якщо прийняти таке визначення, залишається проблема: все що завгодно можна підвести під цю категорію в залежності від суб'єктивної позиції того, хто буде інтерпретувати цей закон. Тому закон має визначати критерії, за якими буде

можливо відокремити правомірну поведінку від протиправної. Однак положення чинного Закону не дають цієї можливості: наприклад, визначення понять «продукція, що завдає шкоди суспільній моралі», «неповага до національних та релігійних святинь», «моніторинг у сфері захисту суспільної моралі», «порнографія», «вживання нецензурних лайливих і брутальних слів» тощо, не дають чітких критеріїв, за якими можна було б визнати художні твори, висловлювання чи дії як такі, що представляють загрозу суспільній моралі. Не зрозуміло й те, що саме мається на увазі під традиційними і духовними цінностями, адже цінності постійно розвиваються і змінюються. Більш того, те, що раніше вважалося аморальним і неприпустимим, сьогодні може вважатися прийнятим і навпаки. Враховуючи складність і суперечливість правового регулювання суспільної моралі, законодавство, яке регулює цю сферу життєдіяльності суспільства, повинно бути чітким і передбачуваним, щоб Україну не звинуватили в порушенні Європейської Конвенції з прав людини. Також до недоліків Закону можна віднести наступне: правові норми не охоплюють увесь спектр тієї інформаційної продукції, що може негативно вплинути на суспільну мораль (увага законодавця зосередилася лише на продукції сексуального, еротичного та порнографічного характеру); наведені в Законі визначення можна трактувати по-різному, терміни нечіткі і неоднозначні; у багатьох термінів взагалі відсутнє визначення; ряд положень мають суперечливий характер та не узгоджуються з іншими нормами чинного законодавства; питання щодо розповсюдження протиправної інформації взагалі Законом не розглядається. Ще одна проблема пов'язана з тим, що Закон встановлює правові засади захисту суспільства від продукції, яка негативно впливає на суспільну мораль, але поза дією Закону залишаються засоби просування такої продукції. Тобто, якщо негативний вплив на суспільну мораль відсутній, то цей закон не можна застосовувати, незалежно від того як ця продукція рекламується. Реклама продукції еротичного та сексуального характеру строго регламентується, а еротико-сексуальні на межі порнографії або агресивні засоби просування «нормальної»

продукції – ні. Тому пропонуємо розширити сферу застосування закону «Про захист суспільної моралі» не тільки на самі об'єкти регулювання, але й на засоби, виклавши преамбулу у наступній редакції: «Цей Закон встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль та засобів просування продукції, якщо вони суперечать моральним принципам». Ряд українських експертів критикуючи Закон «Про захист суспільної моралі», відмічають, що він не відповідає Конституції України, зокрема Ст.15, яка забороняє введення цензури, суперечить стандартам Європейської Конвенції з прав людини [33]. Ті норми, що містяться в Законі не дають чітких рекомендацій, а навпаки, створюють підґрунтя для свавільного втручання в здійснення права на свободу самовираження.

Професор Гентського університету (Бельгія) Д. Вооргоф у своєму експертному аналізі чинного закону, виконаному на замовлення Ради Європи, виділяє три основні претензії до вказаного закону: нечіткість положень закону; занадто широка сфера його дії; процедури ліцензування та різні форми попередньої заборони можуть вважатися порушенням Ст. 10 Європейської Конвенції з прав людини [34]. Контроль за виконанням Закону був покладений на всі існуючі контрольні органи, крім того, відповідно до частин першої та третьої статті 17 Закону був створений ще один спеціальний орган контролю – Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі. У 2015 р. Верховною Радою був прийнятий закон «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» [35], який передбачав ліквідацію Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі. Громадський контроль за додержанням вимог законодавства у цій сфері згідно закону покладається на творчі спілки, у зв'язку з чим Міністерством культури України у січні 2017 р. прийняло рішення створити Експертну раду з питань захисту суспільної моралі, до якої мають увійти представники творчих спілок. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Національної поліції» додав до

переліку органів державної влади, які діють у сфері захисту суспільної моралі, Національну поліцію [36].

Прагнення урегулювати питання, пов'язані з суспільною мораллю через певні обмеження, у тому числі на рівні законів, існують в багатьох країнах світу. Так, у більшості країн значна увага приділяється правовому регулюванню телебачення. В США регулювання і контроль за телебаченням покладений на державну організацію – Федеральну комісію зв'язку (ФКС), яка, виходячи із суспільних інтересів, регулює телебачення і радіо. На американському телебаченні заборонено показ непристойностей, існують правила, що обмежують ненормативну лексику на TV та радіо. На сайті ФКС наведені визначення термінів «неподобство» (obscene) та «непристойність» (indicent), при цьому відмічається, що неподобний зміст не захищається Першою поправкою, а його критерії визначені Верховним судом США [37]. Цей закон також критикують за відсутність чітких визначень термінів (наприклад, термінів «неподобство» і «непристойність»), що відкриває можливість для свавілля. Конгрес США наділив ФКС повноваженнями карати порушників штрафами, позбавленням ліцензії, а якщо на порушника поданий позов і в федеральному суді визнана його вина, то до всіх інших покарань може бути додано тюремне ув'язнення терміном до двох років. Під час президентства Джорджа Буша був прийнятий закон, який посилює покарання за непристойності на радіо та телебаченні: сума штрафу збільшена у десять разів. А в період адміністрації Б. Клінтона була розроблена правова програма по захисту дітей у ЗМІ. Таким чином, США є не тільки найкрупнішим виробником телевізійної продукції, але й країною з найсуворішим законодавством у галузі дотримання етичних норм, внутрішній телевізійний ефір якої підлягає надзвичайно жорсткій цензурі.

Взагалі в демократичних західних державах існує доволі жорстка моральна цензура, мета якої захистити населення від аморальності та деградації. Заборона на поширення інформації, яка може зашкодити суспільній моралі, міститься і в ряді інших законодавчих актів: в Законах

України «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про рекламу». Так, Закон України «Про телебачення і радіомовлення» забороняє «в інформаційних та інших телерадіопрограмах систематичного цілеспрямованого безпідставного загострення уваги на війні, насильстві і жорстокості, розпалюванні расової, національної та релігійної ворожнечі або позитивного їх подання (трактування), а також забезпечує ідеологічний і політичний плюралізм у сфері аудіовізуальних засобів масової інформації»(Ст. 4) [38].

Отже, на рівні законодавства питання заборони пропаганди насильства, дегуманізації на телеканалах України достатньо врегульоване, але порушення зазначених норм стали повсякденною практикою, що не може не впливати негативно на суспільну мораль. Недостатній контроль з боку держави за дотриманням інформаційного законодавства призводить до руйнування моралі та правової свідомості української нації.

Виважена державна політика в сфері захисту суспільної моралі в інформаційному середовищі, має містити, на наш погляд, наступні заходи:

- розроблення механізму взаємодії держави з громадськістю для контролю над дотриманням чинного законодавства у діяльності ЗМІ;
- введення обов'язкового кодування з метою обмеження вільного доступу до тих програм, які можуть завдати шкоди неповнолітнім або показ їх у встановлений часовий інтервал у разі неможливості такого кодування;
- розроблення Кодексу кіберетики, в який поряд із загальнолюдськими етичними принципами та нормами необхідно включити принципи, розроблені в комп'ютерній етиці: *privacy* (таємниця приватного життя) – право людини на автономію та свободу у приватному житті, право на захист від вторгнення в нього органів держави та інших людей; *accuracy* (точність) – дотримання норм, пов'язаних із точним виконанням інструкцій з експлуатації систем та обробки інформації, чесним і соціально-відповідальним відношенням до своїх обов'язків; *property* (приватна власність) – дотримання права власності на

інформацію та норм авторського права; accessibility (доступність) – право громадян на інформацію, її доступність у будь-який час і у будь-якому місці;

- широкий суспільний дискурс актуальних питань комп'ютерної етики, норм мережевої етики (нетікету), проведення конференцій, семінарів, участь у міжнародних програмах відповідної спрямованості;

- опрацювання і введення в освітній процес закладів загальної середньої освіти рекомендацій щодо безпечного використання дітьми та підлітками Інтернету (освітні заходи у цій сфері повинні охоплювати як неповнолітніх, так і батьків, учителів) з метою інформування щодо можливих аморальних та протиправних наслідків неконтрольованого використання інформації та комунікаційних технологій, попередження кіберзлочинів, виховання відповідальної онлайн-поведінки; для збереження зв'язку між етичною поведінкою в реальному житті та віртуальному середовищі, засадничими принципами такої освітньої програми мають стати принципи традиційної етики;

- введення в закладах вищої освіти спеціальних курсів з комп'ютерної етики та прийняття ЗВО Кодексів комп'ютерної етики;

- розроблення етичного Кодексу, який регулюватиме питання суспільної моралі серед суб'єктів, діяльність яких пов'язана з обігом продукції сексуального чи еротичного характеру;

- створення незалежного громадського органу з питань захисту суспільної моралі, діяльність якого буде здійснюватися на громадських засадах;

- систематичне проведення виховних заходів у закладах освіти з метою пропаганди моральних цінностей;

- підтримка національної культури, мистецтва, книговидання, культурних та етичних традицій;

- здійснення моніторингу та контролю у сфері захисту суспільної моралі, аналіз процесів і тенденцій у цій сфері.

У «Національній програмі правової освіти населення», прийнятої у 2001 р., не враховується роль ЗМІ в процесі формування правової культури, що є

явною прогалиною в державній політиці, оскільки ЗМІ є не тільки посередником у неофіційному спілкуванні між державою та населенням, а й в умовах інформаційного суспільства безпосередньо впливають на суспільну свідомість. У тій політичній ситуації, що склалася сьогодні в Україні, правова складова інформаційного контенту стає не просто просвітницьким проектом, а фактором збереження самої державності. Н.В. Кушакова-Костицька визначає перспективні напрями формування правової культури: створення оплачуваних та безкоштовних правових баз даних; видання електронних правових журналів; створення електронних правових бібліотек; проведення інтернет-конференцій з актуальних проблем правознавства; створення та популяризація віртуальних книжкових магазинів, які спеціалізуються на правовій літературі [39, с.110- 111].

Серед правових проблем, безпосередньо пов'язаних з розбудовою інформаційного суспільства в Україні, і які потребують комплексного опрацювання, фахівці виділяють наступні: відсутність системності на загальнодержавному рівні, фрагментарний характер вирішення проблем; неузгодженість понятійно-категоріального апарату; відсутність спеціального законодавчого регулювання діяльності, пов'язаної з використанням глобальних інформаційних мереж; неузгодженість нормотворчого процесу в інформаційній сфері з нормами міжнародного інформаційного права і положеннями правових актів Європейського Союзу; недостатня урегульованість питань забезпечення інформаційної безпеки, протидії правопорушенням та юридичної відповідальності в інформаційній сфері [40, с.5].

Так, закон України «Про інформацію» передбачає створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації. Крім регулювання названих відносин, Закон має запобігти негативному впливу недоброякісної інформації (недостовірної, такої, що ганьбить честь, гідність особи, ділову репутацію та ін.) на життєво важливі інтереси особи, суспільства і держави [41]. Але недостатній контроль з боку

держави за дотриманням законів України ЗМІ, окремими особами, що займаються підприємницькою діяльністю в інформаційній сфері призводить до поширення деструктивної інформації, у результаті чого руйнуються моральні цінності [42, с.124].

Деструктивна інформація – це така інформаційна продукція, яка «негативно діє на суспільство і окремих осіб, вміщує явну брехню або злочинне замовчування, з метою ввести в оману, поширює інформацію, що містить погрози переслідування, розправи, вбивства, не просто відображає конфлікти, але й створює їх, впливає на процес їх розвитку, а також викривлення об'єктивної інформації, що спричиняє появу кризових ситуацій у державі, нагнітання страху і напруги в суспільстві» [29, с.31]. Зростання у математичній прогресії деструктивної інформації, на думку В.Мовчан, загрожує глобальною війною проти свідомості людини: «Потік інформації, що найчастіше не має ні науково-пізнавальної, ні моральної чи естетичної цінності, набуває все очевидніше загрозливих масштабів внаслідок фальші змісту і відверто аморального його спрямування» [31, с.8]. Ситуацію, що виникає з неконтрольованим розвитком інформаційно-комунікативних технологій, вчений називає інформаційною війною проти людини: її розуму, почуттів, ціннісних уявлень, моральних переконань. Орієнтиром у вирішенні цієї проблеми може стати міжнародний досвід: законодавство багатьох європейських країн встановлює кримінальну відповідальність за розповсюдження серед неповнолітніх інформації аморального характеру. У більшості країн ЄС існує жорсткий контроль з боку держави того сегменту діяльності ЗМІ, який може негативно вплинути на моральне здоров'я неповнолітніх. При цьому обмеження ЗМІ не розглядаються як прояв цензури чи обмеження інформації. Деструктивний вплив ЗМІ на формування правової культури проявляється і в тому, що часом у ЗМІ обговорюються невдалі законопроекти, які не були прийняті: «Тим самим формується уява про низьку якість законодавчої бази і невисоку кваліфікацію законодавців. На радіо і телебаченні спостерігається негативний аспект звернення до випусків новин і

аналітичних передач, що полягає у вибірковості подання правової інформації; «скандальні», непопулярні закони, як правило, отримують в ЗМІ найбільшу огласку» [43, с.221]. Існуючий стан речей актуалізує потребу у посиленні захисту українських громадян, у першу чергу дітей і молоді, від негативного впливу ЗМІ на процес формування моральної та правової культури. Засоби правової і моральної пропаганди мають поширювати соціально-позитивну інформацію та нейтралізувати негативний вплив деструктивної.

На думку В. Д. Водніка, основними напрямками державного регулювання обігу інформаційної продукції, що впливає на суспільну мораль мають стати: «формування єдиної комплексної системи забезпечення захисту моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти і культури; недопущення пропаганди в електронних та інших засобах масової інформації культу насильства, жорстокості, поширення порнографії; впровадження експертної оцінки відео-, аудіо-, друкованої інформації та інформації на електронних носіях; розроблення механізмів і методик віднесення її до такої, що завдає шкоди суспільній моралі; підтримка національної культури, мистецтва, кінематографії, книговидання, поліпшення системи пропаганди кращих зразків світової літератури, культури та мистецтва; заборона демонстрації неліцензійної аудіо-, відеопродукції на всіх національних телерадіокомпаніях; встановлення контролю за обігом продукції, що становить загрозу суспільній моралі; приєднання до міжнародних договорів з питання захисту суспільної моралі» [44, с.126-127]. Значення соціально-позитивної інформації у профілактиці протиправної та аморальної поведінки важко переоцінити, але сама по собі ця інформація не усуває причин соціальної девіації, вона лише спрямовує поведінку індивідів у бажаному напрямі, попереджає про ймовірні наслідки і надає можливість особі не стати жертвою асоціальних дій.

В Україні відчувається необхідність як у захисті духовних цінностей, так і у чітко розроблених законах, що стануть на заваді не лише антисоціальної поведінки, але й тим чинникам, що її обумовлюють. Система інформаційного

законодавства в Україні досить розгалужена, але в значній мірі вона залишається фрагментарною, несистематизованою, суперечливою. Правові норми, що регулюють інформаційний простір, розпорошені по різних законах та підзаконним нормативним актам, що ускладнює їх практичне використання. З правової точки зору неврегульованою залишається діяльність Інтернет-видань, немає належного захисту національних інформаційних ресурсів, відсутня системна превентивна діяльність органів влади щодо забезпечення гарантій інформаційної безпеки особистості й суспільства. В ЗМІ, особливо це стосується Інтернет-ресурсів, широкого розповсюдження отримують публікації, в яких принижується національна гідність, символіка, містяться заклики до насильницької зміни конституційного ладу, територіальної цілісності. Тому нагальною задачею для України є розроблення належного правового забезпечення захисту суспільної моралі, приведення законодавства у відповідність до викликів сучасності, вироблення дієвих механізмів захисту власного інформаційно-культурного простору від зовнішньої експансії, переорієнтація ЗМІ на формування розвиненої національної свідомості та державно-політичної ідентичності, збереження культурно-історичної самобутності.

Формування сучасної моделі інформаційного суспільства в Україні повинно стати одним із державних пріоритетів як фундаментальна передумова повноцінної інтеграції у європейські та загальносвітові процеси, економічної незалежності, національної самобутності, гармонійного духовного розвитку людини та суспільства, розвою правової держави та демократії. Цілеспрямована робота в плані подальшого удосконалення правового регулювання інформаційних відносин, на наш погляд, має відбуватися за наступними напрямками:

- розширення права громадян на звернення до органів влади за допомогою сучасних ІКТ систем;
- подальше спрощення адміністративних послуг в контексті впровадження концепції е-урядування;

- унормування діяльності з поширення інформації в мережі Інтернет, що потребує розроблення та прийняття закону «Про засоби масової інформації в мережі Інтернет», в якому необхідно передбачити визначення правового статусу та принципи діяльності Інтернет-ЗМІ;

- вдосконалення правових вимог щодо дотримання етичних стандартів в ЗМІ та інших засобах телекомунікації;

- формування правових умов для забезпечення плюралізму, прозорості та неупередженості діяльності ЗМІ;

- визначення прав та обов'язків вітчизняних і зарубіжних суб'єктів інформаційних відносин в національному сегменті Інтернет;

- посилення відповідальності за незаконне розміщення та використання об'єктів авторського та суміжних прав у мережі Інтернет;

- узгодження термінології в інформаційному законодавстві;

- розроблення та ухвалення Інформаційного Кодексу України;

- підвищення за допомогою ІКТ доступності права для населення;

- розроблення правової бази щодо захисту приватної інформації.

Процес розбудови інформаційного суспільства в Україні супроводжується кардинальними змінами правової системи, переоцінкою моральних цінностей. В умовах розвитку новітніх телекомунікаційних технологій зростає необхідність у більш ефективних законодавчих регламентаціях соціальних відносин, пов'язаних з моральними критеріями дозволеного і недозволеного.

Питання до розділу 3

1. Як відбувається процес розвитку інформаційного суспільства?
2. Що таке інформаційний простір?
3. Які тенденції становлення й розвитку інформаційного суспільства?
4. Як взаємопов'язані право та мораль в інформаційному суспільстві?
5. Як диференціювати поняття «негативна інформація» та «донос»?

6. Які основні методи формують свідомість людини в сучасному суспільстві?
7. Як відбувається формування колективної та індивідуальної правосвідомості в інформаційну еру?
8. Визначте проблеми входження України в світовий інформаційний простір.
9. Що таке суспільна мораль та які заходи державної політики в сфері захисту суспільної моралі?
10. Як виклики інформаційного суспільства впливають на розвиток права й моралі в Україні?

Завдання для самостійної роботи

1. Поясніть вислів: «часові межі етапів еволюції інформаційного суспільства індивідуальні для різних країн»
2. Проаналізуйте процес становлення інформаційного простору.
3. Доведіть, що якість інформації впливає на становлення та розвиток інформаційного суспільства.
4. Обґрунтуйте, чому в інформаційному суспільстві відбувається зрушення базових цінностей.
5. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що методи, які використовують ЗМІ в Україні спрямовані на маніпуляцію свідомістю сучасних українських громадян?
6. Поясніть, як цивілізаційні зміни, що відбуваються під впливом інформаційної революції, відбиваються на моральному рівні суспільства та окремого індивіда
7. Визначте заходи подолання кризи моральності у інформаційному суспільстві.
8. Сформулюйте державні заходи в сфері захисту суспільної моралі в епоху інформаційних змін.
9. Проаналізуйте Закон України «Про захист суспільної моралі»
10. Проаналізуйте процес розбудови інформаційного суспільства в Україні

Література

1. Колісник В. П. Становлення сучасного інформаційного суспільства та поширення спотвореної інформації. Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі : зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 жовтня 2012 р.) Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 17-21.
2. Гринченко Т. А. Этические и правовые аспекты контроля содержимого Интернета. Математичні машини і системи. 2010. №2. С.178-192.
3. Моисеев Н. Н. Информационное общество: возможности и реальность. Полис (Политические исследования). 1993. №3. URL: <http://www.civisbook.ru/files/File/1993-3-2-Moiseev.pdf>
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования: пер. с англ. М.: Academia, 1999. 956 с.
5. Ткалич В. Е. Формы воздействия информационного пространства на общество // Основні напрямки реформування ОВС в умовах розбудови демократичної держави: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (14-15 жовтня 2004 р.). Одеса, 2004. Ч. 1. С. 195-197.
6. Rayward W. B. Information Revolutions, the Information Society, and the Future of the History of Information Science // Article in Library Trends, 2014. Vol. 10. P. 681-713. DOI: 10.1353/lib.2014.0001.
7. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. М.: Логос, 2000. 304 с.
8. Айзексон У. Инноватори. Як група хакерів, геніїв та гіків здійснила цифрову революцію: пер. з англ. К.: Наш формат, 2017. 488 с.
9. Винер Р. Человек управляющий. СПб: Питер, 2001. 288 с.
10. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере // Философские мысли натуралиста. М.: Наука, 1988. С. 50–510.
11. Баранов А. А., Брыжко В. М., Базанов Ю. К. Права человека и защита персональных данных. К.: Госкомсвязи и информатизации Украины, 2000. 280 с.

12. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник. Х.: Эспада, 2005. 840 с.
13. Аграновская Е. В. Правовая культура и обеспечение прав личности. М.: Юридическая литература, 1974. 126 с.
14. Венгеров А. Б. Категория «информация» в понятийном аппарате юридической науки // Советское государство и право. 1977. № 10. С. 70-78
15. Горлинський В. В. Феномен безпеки як об'єкт аксіологічної рефлексії. URL: https://www.filosof.com.ua/Jornel /M_40/Gorlynsky .htm.
16. Ферейре П. Формування критичної свідомості; пер. з англ. О. Дем'янчука. К.: Юніверс, 2003. С. 19-36.
17. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, конституції: підручник. К.: Книга, 2005. 528 с.
18. Політологія / за ред. О. І. Семківа; 2-ге вид., із зм. Львів: Світ, 1994. 589 с.
19. Рішення Конституційного Суду України від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003 у справі про поширення відомостей // Офіційний вісник України. 2003. № 17. С. 138. Ст. 790.
20. Резолюція № 1843 (2011) «Захист конфіденційності персональних даних в інтернет і онлайн засобах масової інформації» / Рада Європи. Парламентська Асамблея // Свобода висловлювань і приватність. 2012. № 1. С. 29-33.
21. Кушакова-Костицька Н. В. Інтернет-реальність: «за» і «проти» (соціально-психологічні аспекти). Перший усеукраїнський конгрес із соціальної психології (УКСП – 2010) «Соціально-психологічна наука третього тисячоліття: досвід, виклики, перспективи» (м. Київ, 18-20 жовтня 2010 р.). URL: http://ispp.org.ua/podiy_14_s_20.htm
22. Костицький В. В. Партнерство правової держави і суспільства в умовах глобалізації. Соціологія права. 2011. №1. URL: <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/partnerstvo.pdf>
23. Дзьобань О. П. Проблеми становлення філософії інформаційного права. Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі:

зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами між нар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 жовтн. 2016 р.) – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С.28-31.

24. Хримли И. А. Мораль и право в современном измерении. Управління проектами, системний аналіз і логістика. 2012. Вип. 9. С.417-421. (Технічна серія).

25. Гусейнов А. А. Философия. Мораль. Политика: Сборник статей. М.: Академкнига, 2002. 304 с.

26. Хримли И. А. Мораль и право в современном измерении. Управління проектами, системний аналіз і логістика. 2012. Вип. 9. С.417-421. (Технічна серія).

27. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221365>

28. Дубов Д. В., Ожеван М. А., Гнатюк С. Л. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості. Аналітична доповідь. 213 К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2010. 64 с. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/dubov_infsus-31058.pdf

29. Герасіна Л. М., Сахань О. М. Деструктивна інформація як чинник конфліктності та соціальної напруженості в сучасному українському суспільстві. Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі: зб. наук. ст. та тез наук. доповід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (м.Харків, 26 жовтн. 2012 р.). Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 31-36.

30. Безверха Т. В. Розвиток державної політики у сфері захисту суспільної моралі в Україні. Публічне адміністрування: теорія та практика. Електронний збірник наукових праць. 2011. Вип. 2 (6). URL: <http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02%286%29/11btvsmu.pdf>

31. Мовчан В. Етичні виміри інформаційного процесу: світоглядний аспект. Філософія і наука за умов формування інформаційного суспільства: морально-етичні та світоглядні проблеми : тези Всеукраїнської наукової конференції

«XXII читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського» (Львів, 9-11 лютого 2010 р.) Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2010. С.7-10

32. Про захист суспільної моралі Закон України : Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>

33. Яворський В. Щодо конституційності закону про захист суспільної моралі. Всеукраїнська експертна мережа. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=82241

34. Вооргоф Д. Огляд та аналіз Закону України «Про захист суспільної моралі». URL: <http://ru.telekritika.ua/2011-11-02/66912>

35. Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» : Закон України від 10.02.2015 №173-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/173-19>

36. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Національної поліції. Закон України від 10 листопада 2015 року № 766-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/766-19>

37. Obscene, Indecent and Profane Broadcasts. Federal Communications Commission. URL: <https://www.fcc.gov/consumers/guides/obscene-indecent-andprofane-broadcasts>

38. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>

39. Кушакова Н. В. Вплив інформаційних технологій на правову культуру: українські реалії. Правова культура – основа державотворення в Україні: зб. наук. праць / за ред. М. В. Костицького, М. М. Ібрагімова. Ірпень: Нац. акад. ДПС, 2005. Вип.1. С.108-118.

40. Пилипчук В. Г. Системні правові проблеми формування. Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі: зб. наук. ст. та тез наук. доповід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 26 жовтн. 2012 р.). Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 3-7.

41. Про інформацію : Закон України від 02.10. 1992. №2657-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
42. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи. Юридичний журнал. 2009. №5. С. 122-134.
43. Клімова Г. П. Роль засобів масово інформації та Інтернету у формуванні правової культури українських громадян. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2010. №3. С.217-224.
44. Воднік В. Д. Роль засобів масової інформації у профілактиці соціальних відхилень в умовах побудови громадянського суспільства в Україні. Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі: 209 зб. наук. ст. та тез наук. доповід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (м.Харків, 26 жовтн. 2012 р.). Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 125-128.

РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

4.1. Вплив міжнародних інституцій на формування інформаційного суспільства Кушакова 4.1.4.2

Ідея інформаційного суспільства формувалася під впливом концепції покращення умов життєдіяльності індивідуума, гармонізації його взаємовідносин із соціумом, що апіорі передбачає моральність, культуру поведінки та повагу до загальнолюдських цінностей. Зокрема, Д. Белл, визнаючи, що знання та інформація стають стратегічними ресурсами й агентами трансформації постіндустріального суспільства, сформулював концепцію поліаспектного соціального організму, який складається з економіки, соціального життя, культури, політики та розвивається за особливими, тільки йому властивими законами [1, с. 82]. Проте, першопочатково орієнтоване на принципи гуманізму, моральності та культури поведінки інформаційне суспільство на практиці стикнулося з проблемою антисоціальної поведінки його суб'єктів, яка сьогодні вже починає домінувати. Основними причинами цього явища є наступні:

- наявність конфлікту між ідеологічною спрямованістю концепції інформаційного суспільства та прагматичним характером дій значної частини його реалізаторів. Йдеться про те, що крім частини елітарного (інтелектуального) прошарку інформаційного суспільства, його досягненнями користуються також особи та групи осіб, рівень інтелекту та правовосвідомості яких не відповідають вимогам часу. Обізнаність в інформатиці та інших сучасних галузях знань сама по собі не робить людину елітарною, оскільки ознаками елітарності, насамперед, є висока духовність, благородство, вишуканість, внутрішня потреба бути корисним людям. Натомість, певним категоріям Інтернет-користувачів, зокрема хакерам притаманне зверхнє ставлення до оточуючих людей (через так звану цифрову нерівність), що може сприяти скоєнню таких злочинів, як злам системи захисту та розповсюдження в Інтернеті конфіденційних відомостей, запускання у мережу вірусів тощо. До того ж, імпонує вдавана безкарність

таких діянь, оскільки вирахувати та вистежити джерело хакерської атаки дуже важко;

- першопочаткова орієнтація технології віртуальної реальності на військові потреби. Як зазначав у цьому контексті французький філософ Поль Вірільо, сутність сучасної війни – інформація. Війна з тривіальних сутичок озброєних людей спочатку трансформувалась у холодну, а потім у війну знань та інформації і прагне стати віртуальною кібернетичною війною. Війна у Перській затоці, згідно з Вірільо, – зразок бойових дій, які завдяки засобам масової інформації відбувалися не в локальному місці – Кувейті, а в усьому світі – у глобальному просторі. Засоби масової інформації у цій ситуації функціонують як елемент військово-промислового комплексу [1, с. 168]. Згідно з автором проекту Конвенції про заборону використання кібервійни в Інтернеті, професором міжнародного права О. Мережком, кібервійна – це використання Інтернету й пов'язаних із ним технологічних та інформаційних засобів однією державою з метою заподіяння шкоди військовій, технологічній, економічній, політичній та інформаційній безпеці і суверенітету іншої держави [2].

Отже, основними факторами, які стали перешкодою на шляху трансформації інформаційного суспільства у суспільство знань, є недостатній рівень правової культури значної частини користувачів ІТ та традиційне для людства використання досягнень науки і техніки не за їх прямим призначенням, а у військових цілях.

Не можна стверджувати, що міжнародна спільнота відсторонено споглядає на деградацію ідеї інформаційного суспільства як засобу поліпшення умов життя та діяльності людини. Глобалізаційні процеси, які відбуваються в інформаційній сфері, супроводжуються бурхливим розвитком засобів транскордонної передачі інформації, що у свою чергу породжує необхідність правового регулювання правил інформаційного обміну не тільки в межах окремої держави, а й у міжнародному транснаціональному масштабі шляхом формування спеціальної галузі міжнародного права – інформаційного

міжнародного права всесвітнього інформаційного суспільства. Формами запровадження основних принципів та стандартів цього права прийнято вважати міжнародні договори, багатосторонні конвенції, акти ООН та регіональних організацій тощо. Ідеологічне змістовне наповнення цих актів міжнародного права у галузі інформаційних відносин формується з урахуванням необхідності захисту загальноновизнаних людських цінностей (аксіологічний вимір), впливу на політичні, економічні, соціальні та інші важливі чинники життєдіяльності соціуму (онтологічний вимір), поваги до державного суверенітету, менталітету, культурних традицій, моральних приписів, релігійних уподобань та інших відмінностей населення країн-членів міжнародного співтовариства (принцип субсидіарності).

Таким чином, до джерел міжнародного інформаційного права слід, насамперед, віднести загальні принципи права, які беруть свій початок у постулатах римського права (справедливість, рівність у правах та перед законом, повага взаємних інтересів тощо). Значення загальних принципів права для розвитку міжнародного інформаційного права полягає, перш за все, в заповненні прогалин в актах міжнародного правового регулювання, що, зокрема, є показовим у практиці міжнародних судових і квазісудових органів, наприклад у застосуванні в практиці міжнародного кримінального суду і міжнародних трибуналів у справах, що стосуються поширення забороненої інформації – підбурювання до геноциду [3, с. 11]. При цьому, як слушно зауважив відомий вітчизняний фахівець у галузі міжнародного права професор І. Лукашук, акти міжнародних міжурядових організацій здебільшого не мають юридично обов'язкової сили, тобто носять характер «м'якого» права. Водночас акти «м'якого» права істотно впливають на формування і розвиток міжнародного інформаційного права, оскільки застосовуються для регулювання двох різних видів нормативних явищ. До першого виду належать норми міжнародного права, які не встановлюють чітких прав і обов'язків, а дають лише загальну установку, якої держави зобов'язані дотримуватися. Другий вид норм «м'якого» права – приписи, які містяться в політико-

правових документах (резолюціях) міжнародних організацій, деклараціях і спільних заявах, які не мають обов'язкового характеру, однак через своє високе політичне і моральне значення та загальне визнання дотримуються державами [4, с. 161].

Водночас, слід погодитися з професором Ю. Колосовим, який зазначає, що «навіть інформація, яка поширюється державою серед свого населення, іноді може впливати на міжнародні відносини і внаслідок цього не завжди є суто внутрішньою справою цієї держави. Оскільки за своєю природою масова інформація неминуче втручається у сферу міждержавних відносин, було б виправдано закріпити в міжнародному праві принцип, згідно з яким міжнародну відповідальність за всю національну діяльність в галузі масової інформації... несуть держави» [5, с. 101]. Це свідчить про наявність суто прагматичних методів вирішення багатьох питань в інформаційній сфері. Вони за своєю суттю можуть прокладати шлях до легітимного вирішення проблем, але можуть виявлятися і як методи, які формують звички і вкорінюються як нелегальні і не сумісні із загальними принципами законності та правопорядку.

Як зазначалося, джерелами міжнародного інформаційного права є загальновизнані міжнародні договори та конвенції. Ці акти міжнародного права можна умовно поділити на певні групи.

До першої групи слід віднести акти міжнародного права загального характеру:

1. Статут Організації об'єднаних націй, статтею 13 якого до обов'язків Генеральної Асамблеї ООН віднесено організацію дослідження і надання рекомендацій з метою: сприяння міжнародному співробітництву в політичній галузі і заохочення прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації; сприяння міжнародному співробітництву в галузі економічної, соціальної культури, освіти, охорони здоров'я і сприяння здійсненню прав людини та основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії [6].

2. Загальна декларація прав людини 1948 року, згідно зі статтею 19 якої: «кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів» [7].

3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року, у частинах 1 та 2 статті 19 якого визначено, що кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів та на вільне вираження свого погляду, що включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір. Водночас частина 3 цієї статті Пакту містить застереження, згідно з якими користування цими правами накладає особливі обов'язки й особливу відповідальність. Отже, воно може бути пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними: «а) для поважання прав і репутації інших осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення» [8].

4. Міжнародна конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 року, відповідно до якої Високі Договірні Сторони взаємно зобов'язуються забезпечити, особливо під час кризових ситуацій, щоб станції, що розташовані на їх територіях, передавали таку інформацію про міжнародні відносини, правильність якої була б перевірена особами, відповідальними за передачу цієї інформації, всіма способами в межах їх повноважень (ст. 4); кожна з Високих Договірних Сторін зобов'язується надавати в розпорядження інших Високих Договірних Сторін, на їхнє прохання, будь-які відомості, які могли б, на її думку, полегшити поширення різними службами радіомовлення матеріалів, що мають на меті сприяти кращому ознайомленню з цивілізацією й умовами життя її країни, а також з найважливішими аспектами розвитку її відносин з іншими народами і її внеском у справу миру (ст. 5) [9].

5. Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй 2000 року, в якій країни-члени ООН заявили про сповнення рішучості, зокрема, щодо вжиття заходів для того, щоб усі могли користуватися благами нових технологій, особливо інформаційних і комунікаційних [10].

До другої групи актів міжнародного права належать ті, що визначають засади інформаційного міжнародного права стосовно певних категорій фізичних осіб:

1. Конвенція ООН про права дитини 1989 року, відповідно до статті 13 якої «дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від кордонів, в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини» (ч. 1); «здійснення цього права може зазнавати деяких обмежень, проте ними можуть бути тільки ті обмеження, які передбачені законом і необхідні: а) для поваги прав і репутації інших осіб; або б) для охорони державної безпеки, громадського порядку (*ordre public*) або здоров'я чи моральності населення» (ч. 2). Згідно зі статтею 17 цієї Конвенції держави-учасниці зобов'язані забезпечувати доступ дитини до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких, що спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини. З цієї метою держави-учасниці сприяють: «а) засобам масової інформації у поширенні інформації і матеріалів, корисних для дитини в соціальному і культурному відношеннях; б) міжнародному співробітництву в галузі підготовки, обміну та поширення такої інформації і матеріалів із різних культурних, національних і міжнародних джерел; с) виданню і розповсюдженню дитячої літератури; d) засобам масової інформації щодо приділення особливої уваги мовним потребам дитини, яка належить до якої-небудь групи меншин або до корінного населення; е) розробці належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю» [11].

2. Конвенція ООН про права інвалідів 2006 року, відповідно до статті 9 якої держави-учасниці беруть на себе зобов'язання вживати належних заходів для забезпечення інвалідам доступу нарівні з іншими до інформації та зв'язку, включаючи ІКТ та системи, а також до інших об'єктів і послуг, що надаються населенню, як у міських, так і в сільських районах. Ці заходи, які включають виявлення й усунення перешкод і бар'єрів, повинні поширюватися, зокрема:

- а) на будівлі, дороги, транспорт та інші внутрішні і зовнішні об'єкти, включаючи школи, житлові будинки, медичні установи та робочі місця;
- б) на інформаційні, комунікаційні та інші служби, включаючи електронні й екстрені служби (ч. 1).

Держави-учасниці також зобов'язані вживати належних заходів для того, щоб:

- а) розробляти мінімальні стандарти й керівні орієнтири, що передбачають доступність об'єктів і послуг, відкритих або таких, що надаються населенню, вводити їх у дію та стежити за їх дотриманням;
- б) забезпечувати, щоб приватні підприємства, які пропонують об'єкти й послуги, відкриті або такі, що надаються населенню, урахували всі аспекти доступності для осіб з інвалідністю;
- в) організовувати для всіх залучених сторін інструктаж з проблем доступності, з якими стикаються особи з інвалідністю;
- г) оснащувати будинки та інші об'єкти, відкриті для населення, знаками, виконаними абеткою Брайля у формі, яка є легкою для читання і зрозумілою;
- д) надавати різні види послуг помічників і посередників, зокрема провідників, читців і професійних сурдоперекладачів, для полегшення доступу до будинків та інших об'єктів, відкритих для населення;
- е) розвивати інші належні форми надання особам з інвалідністю допомоги та підтримки, що забезпечують їм доступ до інформації;
- ж) заохочувати доступ осіб з інвалідністю до нових ІКТ і систем, зокрема Інтернету;
- з) заохочувати проектування, розробку, виробництво й поширення первісно доступних ІКТ і систем так, щоб доступність таких технологій і систем досягалася за мінімальних витрат [12].

3. Декларація щодо захисту журналістів у ситуаціях конфлікту та напруженості, в якій Комітет міністрів ЄС звернувся до всіх держав і, зокрема,

до всіх держав-членів Ради Європи, з проханням визнати, що право людини і суспільства бути поінформованими про всі питання суспільного життя і мати можливість оцінювати дії влади і залучених сторін набуває особливого значення в умовах конфліктів і тиску (ст. 2). Комітет міністрів ЄС також знову офіційно підтвердив, що всім журналістам, які працюють в умовах конфліктів і тиску, без обмежень надано право на повний захист, що забезпечується застосовним міжнародним гуманітарним правом, Європейською конвенцією з прав людини та іншими міжнародними засобами захисту прав людини (ст. 3) [13].

Третю групу актів міжнародного права становлять ті, якими регулюються правовідносини в інформаційній сфері на регіональному рівні:

1. Конвенція Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, статтею 10 якої визначено, що: «кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств» (ч. 1); «здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» (ч. 2) [14].

2. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва у Європі 1975 року, у частині IV глави II «Інформація» якого, зокрема, зазначено, що держави-учасниці, усвідомлюючи потребу у все більш широкому знанні і розумінні різних аспектів життя, відзначаючи внесок цього процесу в зростання довіри між народами, бажаючи розвитку взаєморозуміння і

подальшого поліпшення відносин між ними, докладаючи зусиль з метою прогресу в цій галузі, відзначаючи важливе значення поширення інформації і кращого ознайомлення з такою інформацією, підкреслюючи істотну і впливову роль друку, радіо, телебачення, кіно і телеграфних агентств і журналістів, що працюють у цих галузях, ставлять собі за мету полегшувати більш вільне поширення всіх форм інформації, заохочувати співпрацю в галузі інформації та обмін інформацією з іншими країнами і покращувати умови, в яких журналісти з однієї держави-учасниці здійснюють свою професійну діяльність в іншій державі-учасниці, і висловлюють свій намір, зокрема: а) поліпшення поширення, доступу та обміну інформацією в таких формах інформаційного обміну: усна інформація (сприяння поширенню усної інформації шляхом заохочення лекцій і лекційних поїздок провідних діячів і фахівців з інших держав-учасниць, а також обміну думками на зразок круглого столу, семінарів, симпозіумів, літніх курсів, конгресів та інших двосторонніх і багатосторонніх зустрічей); друкована інформація (сприяння поліпшенню умов поширення на їх території газет і друкованих засобів, періодичних і неперіодичних, з інших держав-учасниць); кіно-, радіо- і телевізійна інформація (сприяння покращенню розповсюдження кіно-, радіо- і телевізійної інформації) [15].

3. Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 року, у статті 11 якої проголошено право особистості на свободу вираження своєї думки і свободу інформації, яка полягає у тому, що «кожна людина має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без будь-якого втручання з боку органів державної влади і незалежно від державних кордонів (ч. 1) та дотримання свободи і плюралізму засобів масової інформації (ч. 2) [16].

Четверта група складається з актів міжнародного права з питань протидії кіберзлочинності, до яких, зокрема, належать:

1. Настанова Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинів, пов'язаних із застосуванням комп'ютерів, і боротьби з ними (1994 р.), у якій,

зокрема, зазначено, що сучасний підхід полягає у визнанні того факту, що кіберзлочинність є не тільки технічним юридичним терміном, а скоріше зведеним терміном для вказівки на всі діяння, вчинені проти комп'ютерних даних або систем чи за допомогою їх використання. В рамках інших підходів основна увага приділяється злочинам проти комп'ютерної інформації або використання інформаційних ресурсів з незаконною метою. Дії, які зазвичай відносять до категорії «кіберзлочинність», включають такі діяння, за яких об'єктом злочину є комп'ютерні дані або системи, а також діяння, за яких використання комп'ютерних або інформаційних систем є невід'ємною частиною способу вчинення злочину. Приклади перших включають злочини проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем, такі як отримання незаконного доступу до комп'ютерних даних або систем (іноді іменовані основними кіберзлочинами). Приклади останніх включають використання комп'ютерних даних або систем для шахрайства, розкрадання чи заподіяння шкоди іншим особам і злочини, пов'язані з використанням комп'ютерів та інтернет-контенту, включаючи пропаганду ненависті, дитячу порнографію, злочини з використанням особистих даних і продаж заборонених товарів у режимі онлайн [17, с. 12].

2. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 55/63 від 4 грудня 2000 року, в якій Асамблея відзначила зусилля організацій щодо попередження злочинного використання ІТ, а також важливість, зокрема, заходів щодо боротьби з таким використанням ІТ: а) держави повинні забезпечити, щоб їхні законодавство і практика не залишали можливості тим, хто зловживає ІТ, ховатися де б то не було; б) співробітництво правоохоронних органів у розслідуванні випадків транскордонного злочинного використання ІТ і судові переслідування у зв'язку з цим мають координуватися усіма відповідними державами; с) держави повинні обмінюватися інформацією про проблеми, з якими вони стикаються в боротьбі зі злочинним використанням ІТ; d) співробітники правоохоронних органів повинні бути навчені й оснащені для боротьби зі злочинним використанням ІТ; е) правові системи повинні

захищати конфіденційність, цілісність і доступність даних та комп'ютерних систем від несанкціонованого втручання і передбачати покарання за зловживання, що здійснюються у злочинних цілях; f) правові системи повинні забезпечувати збереження електронних даних, що причетні до розслідування конкретних злочинів, і швидкий доступ до них; g) режими взаємної допомоги повинні забезпечувати своєчасне розслідування випадків злочинного використання ІТ і своєчасний збір доказів та обмін ними в подібних випадках; h) громадськість повинна бути поінформована про необхідність попередження злочинного використання ІТ і боротьби з ним; i) наскільки це практично можливо, ІТ повинні розроблятися таким чином, щоб сприяти попередженню і виявленню випадків злочинного використання, відстеження злочинців і збору доказів; j) боротьба зі злочинним використанням ІТ вимагає вироблення рішень, що враховують як необхідність захисту особистих свобод і приватного життя, так і збереження в урядів можливості боротися з подібним явищем [18].

3. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 56/121 від 19 грудня 2001 року «Протидія кримінальному зловживанню інформаційними технологіями», в якій Асамблея закликає держави-члени при розробці національних законів, політики і практики в справі боротьби зі злочинним використанням ІТ належним чином враховувати роботу і досягнення Комісії з попередження злочинності та кримінального правосуддя й інших міжнародних і регіональних організацій.

4. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 67/27 від 3 грудня 2012 року, в якій держави-члени закликані і далі сприяти розгляду на багатосторонньому рівні існуючих та потенційних загроз у сфері інформаційної безпеки, а також ймовірних шляхів розгляду загроз у цій сфері за необхідності зберегти вільний потік інформації. Асамблея вважає, що цілям таких стратегій відповідало б продовження вивчення відповідних міжнародних концепцій, які були б спрямовані на зміцнення безпеки глобальних інформаційних і телекомунікаційних систем; просить усі держави-члени інформувати Генерального Секретаря про свою точку зору і про оцінки з таких питань: а)

загальна оцінка проблем інформаційної безпеки; b) зусилля, що вживаються на національному рівні для зміцнення інформаційної безпеки та сприяння міжнародному співробітництву в цій галузі; c) можливі заходи, які могли би бути вжиті міжнародним співтовариством для зміцнення інформаційної безпеки на глобальному рівні [19].

5. Рекомендації Комітету міністрів ЄС № (89)9 від 13 вересня 1989 року, які містять перелік правопорушень, рекомендований країнам-учасникам ЄС для розробки єдиної карної стратегії, пов'язаної з комп'ютерними злочинами, та у яких йдеться про необхідність досягнення міжнародного консенсусу з питань криміналізації деяких злочинів, пов'язаних з комп'ютерами. Перелік комп'ютерних злочинів було поділено на дві категорії – «мінімальні», тобто протиправні діяння, які в обов'язковому порядку мають бути заборонені міжнародним законодавством і підлягають переслідуванню в судовому порядку, і «факультативні», тобто діяння, щодо яких ступінь протиправності кожна держава визначає на свій розсуд [20].

6. Європейська конвенція про кіберзлочинність (2001 р.), у якій положення зазначених Рекомендацій знайшли свій розвиток і конкретизацію. Так, згідно з Конвенцією до протиправних дій віднесено:

- незаконний доступ до комп'ютерної системи (ст. 2);
- нелегальне перехоплення технічними передачами комп'ютерних даних, які не призначені для публічного користування (ст. 3);
- навмисне пошкодження, знищення, погіршення, зміну або приховування комп'ютерної інформації без права на це (ст. 4);
- навмисне серйозне перешкоджання функціонуванню комп'ютерної системи шляхом введення, передачі, пошкодження, знищення, погіршення, заміни або приховування комп'ютерних даних (ст. 5);
- виготовлення, продаж, придбання для використання пристроїв, включаючи комп'ютерні програми, створених або адаптованих з метою вчинення протиправних дій (ст. 6);

- введення, зміну, знищення або приховування комп'ютерних даних, що призводить до створення недійсних даних з метою обману або подібної нечесної поведінки (ст. 7);
- навмисне вчинення дій, що призводять до втрати майна іншої особи (ст. 8) [21].

7. Декларація з принципів кіберстабільності і кібермиру 2009 року, в якій Всесвітня федерація вчених закликала всі уряди забезпечити гарантовану міжнародним правом вільну передачу інформації та ідей, обмеження якого повинні вводитися тільки у вигляді необхідного заходу і супроводжуватися процесами, що дозволяють провести правову експертизу. На думку вчених, усі країни повинні працювати разом для створення загального кодексу поведінки в кіберпросторі та узгодженої всесвітньої правової інфраструктури, включаючи процесуальні норми щодо сприяння та співробітництва в галузі розслідувань, що діють у рамках конфіденційності і прав людини. Уряди, постачальники послуг і користувачі повинні підтримувати міжнародну діяльність із забезпечення правопорядку в галузі кіберзлочинів. Вони також повинні працювати над тим, щоб гарантувати те, що кіберпростір не використовуватиметься будь-яким способом, який може призвести до експлуатації користувачів, особливо юних і беззахисних, за допомогою насильства й ущемлення прав. Уряди, наголошується у Декларації, повинні брати активну участь у програмах Організації Об'єднаних Націй щодо забезпечення глобальної кібербезпеки і кібермиру та для уникнення використання кіберпростору в конфліктах [22].

До п'ятої групи належать акти міжнародного права, якими визначаються принципи використання ІКТ у законотворчій діяльності органів державної влади. Наприклад, серед Рекомендацій для демократичних легіслатур одними з найважливіших у роботі парламентів визначаються: публічність голосування (2.6), доступ до дебатів (2.5), публікація записів парламентських процедур (2.7), можливість громадськості робити внесок у законодавчий процес (6.3.1), а також швидке надання інформації громадськості, незалежно від сутності та

значущості питань, що розглядаються парламентом (6.3.2) [23, с. 23]. Особливо наголошується, що парламент має бути відкритим для громадськості та медіа, а пресі має бути гарантований прийнятний рівень доступу для висвітлення усіх парламентських процедур (9.1.2), а також важливість просування самим парламентом інформованості громадськості та розуміння нею роботи законодавчої гілки влади [830, с. 23]. У цьому аспекті слід зазначити, що на важливості гласності парламентів, яка прямо пов'язана з довірою суспільства та є наріжним принципом усіх подальших парламентських процедур, ще у ХІХ ст. наголошував англійський філософ Дж. Бентам. На його думку, «перевага гласності в тому, що вона гарантує довіру народу і його згоду на законодавчі заходи. Навіть найкращий законопроект, складений у таємниці, викликає більше підозри, ніж найгірший, прийнятий за наявності відкритого обговорення» [24, с. 42].

Шосту групу актів міжнародного права в галузі застосування сучасних ІТ становлять рекомендації щодо розвитку електронного управління та електронного судочинства:

1. Так, у ЄС розроблено Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2009)1 державам-учасникам Ради Європи щодо електронної демократії, де підкреслено роль інформаційного суспільства у розвитку електронної демократії в державах-учасниках на місцевому, регіональному, державному, міжнародному і наддержавному рівнях. Зокрема, згідно з принципом 38 «Електронне правосуддя» Рекомендацій держави повинні заохочувати застосування електронної форми скарг, заяв, позовів, звернень, отримання відповідної інформації з інтернет-ресурсів про суди та юридичні процедури і сплату судових видатків через інтернет-банкінг. Завдяки наявності повної та якісної юридичної інформації, наголошується у Рекомендаціях, громадяни зможуть свідомо та ефективно реалізовувати свої права і користуватися гарантіями, які надає судова система [25].

2. Згідно з Регламентом Європейського суду з прав людини: «Суд може надати представникам влади держави-відповідача або (після комунікації

скарги) заявнику можливість направляти зауваження та інші документи в електронній формі. У такому випадку практична інструкція, що стосується письмових зауважень, повинна застосовуватися в поєднанні з практичною інструкцією, що стосується подачі з використанням електронної передачі даних» [26].

3. Слід також звернути увагу на низку актів у галузі електронного судочинства, ухвалених Кабінетом міністрів ЄС, серед яких слід виокремити такі: Рекомендація № R(95)11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно відбору, обробки, подання та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах (від 11 вересня 1995 р.); Рекомендація Rec(2001)2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо рентабельності розробки і зміни конструкції судових та юридичних інформаційних систем (від 28 лютого 2011 р.); Рекомендація Rec(2001)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання судових та інших юридичних послуг громадянам з використанням новітніх технологій (від 28 лютого 2011 р.); Рекомендація Rec(2003)14 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про можливість взаємодії інформаційних систем у сфері правосуддя» (від 9 вересня 2003 р.); Рекомендація Rec(2003)15 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про архівування електронних документів у правовій сфері» (від 9 вересня 2003 р.) тощо [27, с. 67].

Існує ще низка міжнародних документів у галузі правового регулювання права на інформацію, які потребують усебічного дослідження вітчизняними вченими, зокрема правниками. Безперечно, подальше вивчення історичного досвіду регулювання права на інформацію, ратифікація міжнародних угод у галузі інформації, імплементація відповідних міжнародних норм у вітчизняне законодавство сприятимуть процесу інтеграції України у світове співтовариство в інформаційну еру. Певною віхою в історії національного інформаційного законодавства могла б стати Програма інтеграції України до ЄС.

4.2. Правове і законодавче забезпечення інформаційного суспільства в зарубіжних країнах Кушакова 3.1,3.3., 4.3.-4.4.

Аналіз ситуації щодо інформаційного суспільства в різних регіонах світу показує, що так званий західний світ має свої особливості формування і розвитку інформаційного суспільства з урахуванням як національного, так і наднаціонального розуміння його цілей, завдань і можливостей трансформації. Серед провідних західних країн, насамперед, виділяються США та деякі європейські країни, на прикладі яких доцільно розглянути зазначені особливості. Беззаперечним світовим лідером у розвитку новітніх технологій та економічного розвитку сьогодні є Сполучені Штати Америки, які не тільки з економічної, але й з ідеологічної точки зору зацікавлені в розвитку інформаційного суспільства, що викликає необхідність його філософсько-правового обґрунтування.

Даніель Белл у своїй книзі «Прихід постіндустріального суспільства» [28, с. 195] сформулював філософську концепцію, згідно з якою основною віссю інформаційного суспільства будуть теоретичні знання, і попереджав, що послуги, засновані на цих знаннях, будуть трансформуватися в центральну структуру нової економіки і суспільства, орієнтованого на інформацію, де ідеології в кінцевому підсумку стануть зайвими. Тобто цінності економічної та політичної свободи, демократії, індивідуалізму, прав людини, що виникли як відповідь на певний історичний виклик та становлять аксіологічну сторону інформаційного суспільства, можуть поступово відійти на задній план, поступившись іншим формам взаємовідносин індивіда із соціумом.

Основними чинниками сучасного американського інформаційного суспільства є цифрові інформаційні та комунікаційні технології, які привели до інформаційного вибуху та глибоко змінюють усі аспекти соціальної організації, включаючи економіку, освіту, здоров'я тощо. Людей, які мають засоби для участі в такому форматі суспільства, іноді називають цифровими громадянами, визначеними К. Моссбергером як «ті, хто регулярно й ефективно використовує Інтернет як одну з ознак настання нової історичної

формації на шляху генезису людської цивілізації» [29, с. 811]. У цілому інформаційне суспільство в США слід охарактеризувати як складне поєднання аксіологічних (загальнолюдських) цінностей та онтологічних вимірів (економіка і господарська діяльність). Так, США взяли курс на побудову «інформаційної магістралі» як технологічного засобу, який дозволяє кожному знайти необхідну інформацію. Інформаційна магістраль представлена сукупністю всіх технологій, пов'язаних із продукуванням, обробкою, зберіганням і розповсюдженням інформації, включаючи телебачення, комп'ютерні мережі, супутникове мовлення, комерційні он-лайн компанії.

Основними конституційними положеннями, що регулюють право на інформацію в США, є Перша поправка до Конституції і Закон «Про інформацію» (5 U.S. Code, ст. 522), а також такі закони, як «Про уряд» (5 U.S. Code, ст.ст. 551–553, 556–558, 2901–2903, 3341, 3343), «Про розвідку» (50 U.S. Code, ст. 421), закони штатів про наклеп та приватне життя, «покриваючі» закони штатів про захист конфіденційних джерел інформації тощо. При цьому найважливішою серед цих законодавчих актів, безумовно, є Перша поправка до Конституції США: «Конгрес не схвалить будь-якого закону... якщо він обмежує свободу слова або преси та право людей на мирні збори чи звернення із заявою до уряду для розгляду скарг» [30, с. 26], застосування положень якої як способу захисту свободи інформації щодо кожної з урядових структур, починаючи від Конгресу і закінчуючи місцевими органами влади, гарантує Чотирнадцята поправка до цієї Конституції.

У США в контексті розвитку права на інформацію найважливішою серед конституційних положень стала Перша поправка до Конституції (1791 р.), згідно з якою конгрес не має права схвалювати будь-який закон, що обмежує свободу слова або преси, а також право людей на мирні збори чи звернення до уряду. Чотирнадцята поправка, додана до Конституції США у 1868 р., коментувала застосування цього захисту свободи щодо кожної з урядових структур, починаючи від Конгресу і закінчуючи місцевими органами влади. Перша поправка надала американцям право на інформацію, що мала

спонукати на самостійне мислення під час виборів громадських посадових осіб. На той час (1791 р.) не існували радіо, телебачення та комп'ютерних мереж, але вироблена тоді концепція вільної преси використовується нині для всіх видів комунікації [31, с. 131]. Для свободи спілкування у США знайдено також конституційне підґрунтя в межах положень про вільне самовираження – це правило випливає з принципів, захищених Першою поправкою. У 1966 році Конгрес США ухвалив Закон «Про свободу інформації» [5], що відкрив перед репортерами нові канали отримання інформації про діяльність уряду. За цим Законом вони мають доступ до урядових записів – не лише публічних, але й тих, що відкривають операції уряду.

Слід зазначити, що в одному важливому аспекті Перша поправка до Конституції США трактується дещо вужче, ніж закладений у неї зміст: уряд повинен кожного разу надавати вагомі докази, що введення будь-якого обмеження свободи слова необхідне для досягнення виключно важливої мети (наприклад, захист національної безпеки). Інакше Перша поправка трактується значно ширше, ніж це випливає з її тексту, вона захищає ЗМІ від будь-яких зазіхань з боку держави, а коли йдеться про приватні звинувачення преси в наклепі, то й тут остання може розраховувати на захист, гарантований Першою поправкою [32, с. 106-109]. Особливістю розуміння цього права, закріпленого конституційно, на відміну від вітчизняного тлумачення права на інформацію, вважається те, що право на інформацію безпосередньо пов'язують зі свободою самовираження, розглядають його як складову частину самовираження [33, с. 231-232]. На відміну від вітчизняного розуміння структури права на інформацію, тобто права збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію, в США ця структура розглядається в контексті права на самовираження.

Під поняттям «вільне самовираження» в американському праві розуміють ряд особистих прав, до яких належать: право на вільний обмін інформацією з будь-якого приводу; право на отримання інформації від інших осіб; право запитувати та отримувати інформацію з усіх без винятку джерел;

право спілкуватися та об'єднуватися з іншими особами; право не відповідати на запитання; право кожного мати свої особисті переконання чи вірування [34]. Підкреслимо, американці вважають, що кожне з цих прав впливає з гарантії права на самовираження, а в тій чи іншій ситуації воно визнається та захищається у вигляді самостійного права, гарантованого загальним принципом свободи самовираження [34]. У цілому можна зробити висновок, що право на інформацію в американському праві розглядається як частина права на самовираження і має такі складові, як отримання і передача інформації з будь-яких джерел (що повністю корелює зі ст. 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, за якою кожен має право на свободу самовираження, що включає свободу дотримуватися своїх думок, отримувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання з боку державних органів і незалежно від державних кордонів).

Закон США 1996 року «Про телекомунікації» окреслив політику країни в цій галузі у XXI ст., хоча і не скасував Закон «Про зв'язок» 1934 року (на відміну від України). Питання ліцензування телекомунікаційних послуг та подібні не розглядаються в Законі «Про телекомунікації». Це зумовлено зовсім іншим рівнем проблем у сфері ІТ, які вирішує для себе американське суспільство сьогодні. Цим Законом:

- скасовується система регулювання державою монополій у сфері надання послуг місцевого телефонного зв'язку;
- поступово будуть скасовані обмеження для місцевих телефонних компаній щодо надання послуг міжміського та міжнародного зв'язку;
- дозволяється конкуренція щодо надання теле- та відеопослуг; раніше такі послуги монопольно (у зоні своєї діяльності) надавали кабельні компанії;
- послаблюються обмеження на володіння телерадіомовними компаніями (зараз можна володіти необмеженою кількістю телевізійних станцій за умови, що їх сумарна потенційна аудиторія не перевищує 35% сімей у США);

– розглядається один з аспектів власності на мовні станції: обмеженням щодо іноземної власності є заборона видавати ліцензії іноземцям, а також корпораціям, що більш ніж на 20% належать іноземним громадянам;

– визначається, що порушенням є свідоме розповсюдження серед неповнолітніх непристойних матеріалів по Інтернету [35].

Закони, які приймає американський Конгрес, стосуються конкретних проблем (прецедентів), що виникають у процесі активного використання ІТ, зокрема Інтернету, а також спрямовані на захист права на інформацію чи можливих його обмежень у зв'язку з виявленням негативного впливу на інших членів суспільства чи суспільство в цілому. Це такі закони як «Про свободу Інтернет», «Про безкоштовний національний доступ в Інтернет», «Про нагляд за безпекою онлайнових комунікацій», «Про безпечні школи в Інтернет», «Про електронну демократію», «Про захист та запобігання злочинам у галузі електронної комерції» та ін.

Особливої уваги заслуговує ініціатива NGI (New Generation of Internet – Нова генерація Інтернет), запропонована Адміністрацією Біла Клінтона ще у 1996 році, яка забезпечила фінансування академічних, державних та промислових досліджень для розробки експериментальних мережевих програмних продуктів, інформаційних послуг та інфраструктури. Необхідно підкреслити, що в цьому проекті акцент робився на провідній ролі держави в організації наукових досліджень та створенні нових технологій для Інтернет II. При цьому Федеральна комісія США зі зв'язку свідомо відмовилася від регулювання надання онлайнових послуг за правилами, поширеними на телефонні компанії, і офіційно проводила політику максимального уникнення державних обмежень та спостережень за діями в Інтернеті, бо це начебто суперечить інтересам суспільства [36, с. 87].

Особливу роль у розвитку міжнародної інформаційної політики відіграла програма «Глобальна інформаційна інфраструктура» (GII), яка була представлена Альбертом Гором у 1994 році, що передбачала п'ять головних пунктів: приватне інвестування, конкуренцію, гнучке регулювання, відкритий

доступ та універсальні послуги. ГП пропонувала єдиний погляд і політичну програму, які б визначали роль інформаційних та комунікативних технологій як засобу досягнення глобалізації суспільства. США на державно-правовому та суспільному рівні цілеспрямовано проводять політику сприяння розвитку новітніх ІТ, розуміючи, що це єдиний правильний шлях до національного добробуту, зокрема, та майбутнє світового співтовариства в цілому.

У 1976 році Конгрес США прийняв Закон «Про висвітлення діяльності уряду», який розширив права громадян на одержання інформації про діяльність адміністративних органів. Крім зазначених законів, до цього законодавства слід віднести також Закони «Про свободу інформації» 1967 року, «Про висвітлення діяльності уряду» 1974 року, «Про охорону особистих таємниць» 1974 року, «Про таємницю» 1974 року, «Про право на фінансову таємницю» 1978 року, «Про удосконалення інформаційної безпеки» 1997 року, «Про доступ до інформації про діяльність ЦРУ» 1984 року, «Про комп'ютерне шахрайство та зловживання» 1986 року тощо.

Слід також зазначити, що у законотворчій діяльності Конгресу США мали місце спроби визначити Інтернет як певну віртуальну субстанцію, на яку нібито не поширюються гарантії на свободу слова, конфіденційність кореспонденції.

Отже, основні принципи формування інформаційного законодавства США полягають у такому:

1) гарантування громадянам та інститутам громадянського суспільства права на свободу інформації (зокрема у ЗМІ), публічність судових процесів, охорону інтелектуальної власності, вільний доступ до урядової інформації, за винятком дев'яти випадків, коли записи захищені від розголошення, або трьох спеціальних винятків для правоохоронних органів.

2) безперешкодне надання усім охочим отримати відомості з будь-якого федерального відомства, у тому числі з персональними даними, зібраними про них владою, якщо вони не входять до зазначених законом винятків («On the

Protection of Personal Secrets» – Закон «Про охорону особистої таємниці» 1974 року).

У Великій Британії не існує уніфікованого законодавства, яке безпосередньо стосується права на інформацію. Питання захисту цього права вирішуються в рамках загального законодавства, немає і закону про інформацію – прийняття рішень урядом не обов'язково офіційно оприлюднювати.

Закон «Про неповагу до суду» 1981 року (ст.ст. 2, 5, 11, 14; Додаток 1, параграфи 4, 5, 12, 13), Кримінально-процесуальний закон 1988 року (ст. 159), Закони «Про дифамацію» 1952 року (ст.ст. 4, 7), «Про зміни законодавства про наклеп» 1888 року (ст. 8), «Про брутальні публікації» 1959 року (ст.ст. 1, 3, 4), «Про державну таємницю» 1989 року (ст.ст. 1–5(3), 10(1)), «Про докази» 1984 року (Додаток 1), «Про громадський порядок» 1986 року (ст.ст. 18, 19), «Про захист даних» 1984 року, «Про захист даних» 1998 року (яким аналогічний Закон 1984 року було приведено у відповідність до вимог Директиви про захист інформації, прийнятої Європейським Союзом), «Про телебачення» 1996 року, «Про телекомунікації» 1984 року та інші мають неабияку важливість для регулювання права на інформацію, але вони не є складовою частиною якогось кодексу, що стосується винятково інформаційних відносин. Водночас, слід зазначити, що останнім часом в інформаційному законодавстві Великої Британії намітилася тенденція щодо підвищення рівня законодавчого врегулювання питань, пов'язаних із захистом права на інформацію.

Так, у Законі «Про свободу інформації» 2000 року, яким було внесено деякі зміни до Закону «Про захист даних» 1988 року, зокрема, наголошено на важливості забезпечення публічного доступу до інформації, що знаходиться в розпорядженні державних органів. Він надає тлумачення поняття «право на інформацію», яке визначається як право будь-якої особи, що подає запит на інформацію до державного органу:

а) бути поінформованим у письмовій формі державним органом, чи містить він інформацію, зазначену у запиті;

б) якщо так, то ця інформація має бути передана йому [37].

Характерними особливостями законодавства Великої Британії щодо регулювання інформаційної сфери є також запровадження реальних механізмів саморегулювання цих відносин завдяки створенню певних громадських інституцій. Такими є:

- Рада у справах преси, створена 1953 року для усунення заборонного характеру законодавчого контролю за пресою;
- Комісія щодо скарг на пресу, створена 1991 року для проведення арбітражу на основі встановлених стандартів правдивості, захисту приватного життя та джерел інформації;
- Інформаційний комітет з оборони, призначення якого – вказувати мас-медіа на теми, громадське обговорення яких може завдати реальної шкоди суспільству; діяльність прес-омбудсменів.

У цілому, сучасна національна інформаційна політика щодо регулювання права на інформацію формується в контексті активної участі у створенні глобальної системи міжнародних відносин і побудови інформаційного співтовариства. Мета інформаційної стратегії Великої Британії – удосконалення умов конкуренції на інформаційному ринку, підвищення ефективності інформаційних послуг і впровадження ІТ у державне управління. Основні завдання британського уряду в цій сфері передбачають:

- реалізацію проекту побудови британської інформаційної супермагістралі;
- створення умов для інформаційного бізнесу і підприємництва; розвиток інформаційних мереж шляхом їх безпосереднього використання.

Треба підкреслити, що характерною рисою сучасної Великої Британії є її провідне місце щодо збирання і збереження приватної інформації про своїх громадян, а також система контролю за потоками даних в інформаційних мережах. Уряд Великої Британії ввів систему контролю (документ «Interception of Communication in the UK»), яка передбачає, що інтернет-

провайдер повинен надавати уряду одну телефонну лінію на кожні п'ятсот ліній, якими він володіє, таким чином надаючи можливість прослуховувати урядові приватні комунікації. Водночас, слід зазначити, що у Великій Британії утворено Офіс інформаційного комісара (ICO) для захисту прав на інформацію в громадських інтересах, сприяння відкритості з боку державних органів і конфіденційності даних для окремих осіб. Цей офіс є незалежним державним органом, який підзвітний безпосередньо парламенту і фінансується Департаментом із цифрових технологій, культури, засобів масової інформації та спорту (DCMS). До його повноважень віднесено контроль за дотриманням приписів Положення про конфіденційність в електронних комунікаціях (Директива ЄС) 2003 року, Законів «Про свободу інформації» 2000 року та «Про захист даних» 2018 року, а також Положення про екологічну інформацію 2004 року в Англії, Уельсі і Північній Ірландії та обмеженою мірою в Шотландії [38].

В Австралії окремі питання в галузі інформаційних відносин у суспільстві регулюються такими нормативно-правовими актами, як Антидискримінаційний закон 1977 року (ст. 20С), Федеральний закон «Про авторське право» (ст. 201), Кримінальний кодекс 1899 року (ст.ст. 365–689), Закони «Про злочини» 1914 року (ст.ст. 24А, 24D, 79), «Про наклеп» 1974 року (ст. 15), «Про торгівлю» 1974 року, «Про свободу інформації» 1982 року (ст. 24), «Про приватне життя» 1988 року (чч. III, IV), «Про служби мовлення» 1992 року (ст.ст. 59–61), «Про телерадіомовлення» 1996 року, «Про телекомунікації» 1997 року, «Про послуги онлайн» (в редакції 1999 року), «Про підприємства» 2001 року, «Про внесення змін до Закону «Про авторське право» 1968 року» 2006 року тощо. Функції контролю за дотриманням приписів інформаційного законодавства, регулювання інформаційного обміну та координації діяльності інтернет-провайдерів, а також захисту конфіденційної та таємної інформації віднесено до компетенції Асоціації інтернет-індустрії, що діє за власним кодексом.

У політико-правовій доктрині Австралії під електронним урядом розуміється комплексне перетворення системи виконавчих органів державної влади, що включає в себе чотири елементи: електронну демократію, електронні послуги, електронний менеджмент і електронне державне управління. При цьому електронна демократія розглядається як використання цифрових мереж урядом, завдяки чому уряд має можливість отримати думку громадян із різних питань. Надання електронних послуг має на увазі використання електронних технологій для надання публічних послуг. Електронний менеджмент означає діяльність з розподілу урядом фінансових ресурсів, здійснювану за допомогою цифрових технологій. Нарешті, електронне державне управління позначає використання цифрової підтримки для здійснення державної політики, а також для контролю і нагляду за її реалізацією [39, с. 8].

Правовідносини у галузі інформаційної діяльності у Канаді регулюються на основі конституційних положень щодо права на інформацію, зафіксованих у Канадській хартії прав і свобод 1982 року (ст. 2), Кримінальному кодексі (ст.ст. 10, 163–169, 296, 318, 319), а також Законах «Про наклеп» 1978 року (ст. 11), «Про державну таємницю» 1981 року (ст.ст. 4, 14), «Про доступ до інформації» 1985 року (ст. 74), «Про приватне життя» 1985 року тощо. Крім того, в Канаді розроблено план дій, до якого залучено понад 30 державних органів. Він передбачає реалізувати перехід до інформаційного суспільства та економіки знань за допомогою Канадської інформаційної магістралі, основним завданням якої є координація інформаційної діяльності держави, приватного сектора і громадських організацій

Інтерес представляє і досвід самоуправління учасників канадського інтернет-простору. Асоціація канадських провайдерів інтернет-послуг розробила свій Кодекс поведінки в Інтернеті. Мета цього Кодексу – допомогти членам Асоціації та орієнтувати їх у процесі діяльності на дотримання правових норм і стандартів, на коректні взаємини один з одним і

користувачами, на непоширення незаконної інформації. Слід також відзначити те, що політико-правова доктрина Канади в галузі інформаційної діяльності спрямована на широке запровадження електронного урядування, яке визначається не лише як засіб використання інформаційно-комунікаційних технологій, у тому числі Інтернету, для надання публічних послуг, а й як основа формування інформаційного суспільства.

Мета інформаційної політики Франції – розвиток інформаційних магістралей, електронного ринку і банківської сфери, лібералізація комунікацій, реформування інформаційного законодавства, стимулювання наукових досліджень у галузі, створення систем безпеки інформації і запобігання комп'ютерним злочинам. Високий технологічний потенціал країни, зокрема власні космічна індустрія, електронне виробництво, програмне забезпечення, значний спектр інформаційних послуг і політика обмеження для закордонних компаній (8% участі у французькому інформаційному середовищі, обов'язковий переклад французькою мовою аудіо-, відео-, кінопродукції, монополія держави у застосуванні інформаційно-комп'ютерних технологій і телекомунікаційних мереж), не сприяє лідерству країни в європейському регіоні [40, с. 300].

Французька Республіка XXI ст. обов'язково буде цифровою – йдеться у Законі «Про цифрову республіку» від 7 жовтня 2016 року, який покликаний сприяти відкриттю і поширенню інформації та знань, забезпечити відкритість інформаційного простору, полегшити громадянам доступ до цифрових технологій, за умови поваги до права на конфіденційність користувачів Інтернету.

Що стосується розвитку інформаційного суспільства у азійських країнах, то зокрема у Японії, то інформаційне суспільство визначалося як таке, в якому процес комп'ютеризації дасть людям доступ до надійних джерел інформації, позбавить їх від рутинної роботи, забезпечить високий рівень автоматизації виробництва. При цьому зміниться і саме виробництво – продукт його стане більш інформаційно ємним, що означає збільшення частки

інновацій, дизайну і маркетингу в його вартості; «... виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального буде рушійною силою освіти і розвитку суспільства», як вважав один із їх авторів Й. Масуда [41, с. 29].

Професор Ю. Хаяші вважав, що сутність інформаційного суспільства полягає в тому, що людська цивілізація після аграрної та індустріальної стадії розвитку вступає в нову – інформаційну, де інформація вважається найбільш цінним ресурсом, а її доступність є найбільш важливою в цій ідеології [42].

Державна політика Японії була зорієнтована на теоретичне формування концепції інформаційного суспільства. Увага теоретиків доктрини інформаційного суспільства, в основному, була зосереджена на настанні перехідного періоду для країни, коли вже потрібно переносити акценти державного регулювання з підтримки сфери важкої промисловості на інтелектуальну сферу та удосконалення інформаційно-телекомунікаційної індустрії [43, с. 9]. При цьому, через свою специфіку, ця індустрія Японії перебуває в постійному та інтенсивному розвитку, прагнучи пропонувати все більш і більш досконалі технології передачі, поширення та обміну інформацією у суспільстві. Тому, в свою чергу, реалізація державної політики у сфері розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій для підняття економічного зростання країни для Японії продовжує бути однією з її основних цілей [44, с. 126].

Японський уряд прийняв низку документів, якими була сформована правова база з питань стратегії розвитку інформаційних технологій в умовах інформаційної революції. Основний план реалізації японської стратегії передбачав такі напрями, як активізацію електронної торгівлі, комп'ютеризацію публічного сектора, розвиток інформаційної грамотності, створення інфраструктури робочих мереж тощо. Цей документ супроводжувався поясненням ключових позицій плану дій, а також розробкою плану захисту інформаційних систем від хакерів та інших кібернетичних загроз.

Так, у межах реалізації політики «інформаційної революції» були ухвалені закони: «Про доступ до інформації, що знаходиться у веденні адміністративних органів влади» (1999 р.), «Про перехоплення комунікаційних повідомлень» (2000 р.), «Про формування передового інформаційного і телекомунікаційного мережевого суспільства» (2000 р.), «Про електронний підпис та сертифікації» (2000 р.), «Про забезпечення розвитку технологій конвергенції для комунікацій та телерадіомовлення» (2001 р.), «Про обмеження відповідальності провайдерів телекомунікаційних послуг і права вимоги розкриття ідентифікаційної інформації відправника» (2001 р.), «Про захист персональних даних» (2003 р.), Статут прес-клубів Японії (2002 р.), Кодекс журналістики (2000 р.) та низка інших правових актів. У липні 2000 року в структурі Кабінету Міністрів була створена Рада з розвитку в галузі ІТ (IT-Strategy Council).

Рада прийняла план «Цілі Ради з розвитку інформаційних технологій», основна мета якого сформульована так: «надати можливість усім без винятків отримувати вигоди від ІТ-революції і вживати заходів, які сприятимуть розвитку Японії як конкурентоспроможної країни, побудованої за розвиненою інформаційною інфраструктурою». Як наголошувалося у плані, для його реалізації необхідно прискореними темпами розвивати апаратні засоби та навички роботи з програмним забезпеченням, а також контент для просування революції в галузі ІТ. Стимулюванню зростання трансакцій і дій на основі ІТ повинно сприяти запровадження електронного уряду і сприяння розвитку електронної торгівлі за допомогою дерегулювання та нових правил. Кінцевою метою плану було визначено трансформацію Японії з інформаційного суспільства у «суспільство, що створює знання» [45].

Наступним кроком до суспільства знань стало утвердження Радою з розвитку ІТ при уряді Японії Стратегії інформаційно-технологічного розвитку країни – 2, яка мала на меті розвиток інформаційного і телекомунікаційного мережевого суспільства. Її основою стало запровадження універсальної інформаційної послуги, спрямованої на забезпечення повсюдного доступу

населення до ІТ (програма U-Japan Policy, або Суспільство з повсюдними мережами зв'язку), що передбачало стовідсоткове охоплення населення високошвидкісним доступом до Інтернету та запровадження передових ІКТ у всіх галузях життєдіяльності соціуму [46, с. 7].

Водночас Японія, розвиваючи та впроваджуючи новітні ІТ, як і більшість інших індустріальних країн, зіткнулася з так би мовити «зворотною стороною медалі», а саме лавиною злочинів, скоєних із використанням ІКТ. На протидію цим негативним соціальним явищам було вжито низку заходів законодавчого та організаційного характеру. Зокрема, прийнято Закони «Про несанкціонований комп'ютерний доступ» (1999 р.) та «Про контроль використання інформації і комунікаційних технологій для збереження документів у приватному секторі» (2005 р.). Крім цього, була утворена Рада з керівництва реалізацією Закону «Про обмеження відповідальності провайдерів Інтернету», за ініціативи якої було ухвалено засновані на приписах цього Закону «Керівництво про дифамацію» (2004 р.) та «Керівництво для торгівлі» (2005 р.).

Японія стала прикладом для наслідування щодо країн регіону Східної і Південно-Східної Азії. Такі країни, як Південна Корея, Тайвань, Сінгапур та особливий адміністративний район Китайської Народної Республіки – Гонконг, використовуючи досвід Японії вважаються епіцентром східно-азіатського індустріального та інформаційного розвитку. Натомість, Індія вибрала третю модель – проміжний шлях, який за розмахом і глибиною ближче до латиноамериканської моделі, а за швидкістю проведення – до азіатської.

Головним капіталом на шляху ринково орієнтованого економічного зростання і на шляху до глобального інформаційного суспільства Індія вважає свої людські ресурси. Вона має третій за величиною (після США і Японії) науково-технічний потенціал у світі і хорошу законодавчу систему. Особливості ідеології побудови цього суспільства в Індії – обережність і поступовість, опора на національні культурні коріння.

За загальними законами інформаційної цивілізації, безумовно, розвивається й китайська модель інформаційного суспільства, але вона має свою унікальну національну специфіку, яка потребує уважного вивчення та аналізу. Як свідчить Чен Жуїн, віце-директор медіа-школи Північно-західного університету (м. Ланчжоу): «В КНР багато робиться для розвитку інформаційного суспільства. Забезпечується подача сигналу для мобільного зв'язку, вдосконалюються технології 2G, 3G, 4G. У процесі наукової розробки перебуває технологія 5G. В Інтернеті уряд формулює свої правила, через що люди не так вільно можуть отримувати інформацію. У сільських районах створюються умови, щоб люди отримували інформацію так само, як і в місті» [47].

Інформаційна політика Європейського Союзу сьогодення започаткована у середині 80-х років XX ст., коли було закладено два основних політичних напрями стратегії інформаційного суспільства в ЄС: діяльність у сфері наукових досліджень і розвитку інформаційно-комунікативних технологій, ініційована в 1984 році програмою «ESPRIT» з IT і продовжена у 1986 році спеціалізованими тематичними прикладними програмами на транспорті, в охороні здоров'я та дистанційному навчанні, а також програмою «RACE» з питань передових телекомунікаційних технологій [48, с. 167].

Уже в 1997 році Єврокомісія зазначала, що інформаційним суспільством слід вважати:

1. Суспільство нового типу, що формується внаслідок глобальної соціальної революції та породжується вибуховим розвитком і конвергенцією інформаційних і комунікаційних технологій.

2. Суспільство знань, тобто суспільство, в якому головною умовою добробуту кожної людини і кожної держави стає знання, що здобуває завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню працювати з нею.

3. Глобальне суспільство, в якому обмін інформацією не матиме ані часових, ані просторових, ані політичних меж; яке, з одного боку, сприяє

взаємопроникненню культур, а з другого – відкриває кожному суспільству нові можливості для самоідентифікації [49, с. 49–50].

Слід зауважити, що в багатьох сучасних міжнародних документах офіційно вживається термін «інформаційне суспільство», зміст якого розкривається у документах Ради Європи, наприклад у Політичній декларації, прийнятій на 5-й конференції Комітету міністрів Ради Європи з інформаційної політики 11–12 грудня 1997 року у м. Салоніки (Греція). Інформаційне суспільство, згідно з цим документом, буде значною, провідною силою економічних, соціальних та технологічних змін та значною мірою впливатиме на функціонування суспільства взагалі і на відносини між індивідами, групами та країнами на міжнародному рівні, надаючи підвищені можливості для комунікації та обміну інформацією, зокрема, на міжнародному рівні, через глобалізацію інформаційних мереж, послуг для широкого загалу [50, с. 290].

Можна зазначити, що інформаційне суспільство характеризується насамперед тим, що головна роль у ньому належатиме інформаційній діяльності, а інформація стане найвищою цінністю, оскільки до того визначальними були діяльність у сфері сільського господарства, а потім – в індустріальній.

Європейська політика в інформаційній галузі, зокрема, та у галузі правової політики в цілому все більше орієнтується на саморегулювання, що в свою чергу повинно здійснюватися на фоні зростаючого рівня самосвідомості та цивілізованості ЄС. У цьому випадку передбачається сприяння на міжнародному рівні саморегулюванню постачальників і операторів нових комунікаційних та інформаційних послуг з метою впровадження відповідальності для забезпечення прав людини, прав меншин, демократичних цінностей, прав мас-медіа. Прикладом такого саморегулювального механізму можуть бути етичні кодекси операторів інформаційних послуг (інтернет-провайдерів), яких вони повинні дотримуватися при наданні відповідних послуг користувачам мережі Інтернет. Щодо регулятивних дій в інформаційній галузі, передбачається розробка норм

і принципів з метою захисту прав людини та демократичних цінностей у рамках співробітництва з Радою ЄС та сприяння транскордонному співробітництву між національними законодавчими органами, що регулюють сектори телерадіомовлення, комунікаційні та інформаційні послуги. Показово, що у документах Ради Європи право на інформацію часто розглядається в контексті саме культурних прав людини.

Одним зі специфічних способів побудови інформаційного суспільства, яким відрізняється Західна Європа, є значний вплив макроекономічної політики країн, спрямованої на досягнення певного балансу між повним контролем з боку держави і законами ринку, іншими словами, поєднання урядових і ринкових сил з урахуванням того, що роль кожної з них може змінюватися залежно від ситуації, яка склалася. Характерним для європейських країн є пошук балансу між ринковою та соціальною орієнтаціями. У рамках інформаційного забезпечення національної безпеки, захисту особистої інформації здійснюється боротьба з кіберзлочинністю, оскільки це особливо актуальна проблема для країн Європи, що обумовлено високим рівнем комп'ютерної оснащеності різних сфер життєдіяльності суспільства [51, с. 109]. Найбільш поширена класифікація кіберзлочинів на сьогодні ґрунтується на Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність, що була відкрита для підписання у листопаді 2001 року та ратифікована Україною у вересні 2005 року [21].

Тому серед локальних інформаційних цивілізацій сьогодні можна назвати такі: найбільш розвинута інформаційна цивілізація – США; менш розвинута – країни Західної Європи, Азія (Індія, Китай та ін.); недостатньо розвинута – Африка, Латинська Америка, Східна Європа.

Межа XX і XXI ст. ознаменувалася переходом світової цивілізації від індустріального до інформаційного суспільства. У 1993 році Комісія Європейського Союзу офіційно проголосила поступ Європи до інформаційного суспільства – суспільства, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою

інформаційних технологій та технологій зв'язку [52, с. 8–9]. Проте варто говорити про невідповідність населення, соціальних інститутів та великої частки ділового світу до нових технологій, що найбільш очевидно в країнах Східної і Центральної Європи. Поширилися невігластво і невпевненість, невміння поставити засоби інформації та інформаційні служби в центр програми реформ, що загрожує підірвати здатність галузі скористатися потенційними благами конвергенції засобів інформації у мультимедійному середовищі існування. Трьома китами інформаційної революції є телефон, телевізор і комп'ютер. Вони стали двигуном змін, водночас, слід погодитися з Л. Семагіною, яка зауважує, що розвитку технологій інформаційного суспільства властива нерівномірність впровадження сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем, що є основою появи нового виду соціальної нерівності – інформаційної [53, с. 345].

Цікавим є питання про започаткування та розвиток інформаційного суспільства в європейських країнах так званої «народної демократії» або «соціалістичного табору», які рішуче запроваджують ІТ в управлінській, соціальній, освітянській та інших сферах життєдіяльності соціуму.

Так, у грудні 2008 року уряд Республіки Польща ухвалив Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Польщі до 2013 року. Як зазначено в преамбулі, «задня швидкого і зрівноваженого суспільного росту, ефектом якого є покращання умов життя громадян». Ухвалена стратегія враховує пріоритети європейської політики у сфері інформаційного суспільства, які впливають з передумов Лісабонської стратегії та ініціатив «Europe – інформаційне суспільство для всіх» і її продовження – «2010 – європейське інформаційне суспільство для росту і працевлаштування» [54]. Зазначена стратегія ґрунтується на ключових документах: «Стратегія розвитку країни 2009–2015», «Національні стратегічні межі 2007–2013», «Стратегічний план управління». За ініціативи Фонду з розвитку інформаційного суспільства «Освіта зараз» (Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego – Teraz Edukacja) [55] було підготовлено навчальні освітні портали Edustyle.pl та

Edunews.pl, мета яких – створення цифрового навчального середовища. У рамках програми «Цифрова школа» (Cyfrowa szkola) (Dz. U. Nr 72, Poz. 411) [56], що окреслила початок всепольської програми з інформатизації середніх шкіл. Було розроблено цифрові освітні ресурси на порталі Scholaris (2090 нових ресурсів, що охоплюють 75% навчального плану з основних шкільних предметів); підготовлено та впроваджено 12 електронних підручників, доступних для вільного користування на відкритій платформі; 18 освітніх навчальних телепрограм для шкіл на польському телебаченні, доступних для перегляду онлайн на освітньому порталі каналу TVP (Telewizja Polska). Розпочався інтенсивний процес створення і впровадження електронних підручників для учнів та вчителів початкових шкіл, гімназій і ліцеїв [57, с. 124].

Засади урядової політики в галузі інформаційного суспільства Чеської Республіки викладено у таких документах: Державна інформаційна політика – шлях до інформаційного суспільства (1998 р.), Головні засади державної телекомунікаційної політики (1998 р.) та План дій Урядової Ради з національної інформаційної політики (2000 р.), що відповідають директивам і рішенням ЄС та зовнішньо-політичним стратегіям нової об'єднаної Європи. Розвитку інформаційного суспільства, впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери життя, підготовці відповідних кадрів сприяли також Закон «Про вільний доступ до інформації», Національна програма широкосмугового доступу, Національна стратегія інформаційної безпеки Чеської Республіки, основу яких складали положення Плану дій ЄС «Електронна Європа». Після утворення в березні 2007 року координуючого, експертного і консультативного органу для прийняття рішень в цьому плані – Ради уряду з питань інформаційного суспільства, який очолив прем'єр-міністр, у Чехії реалізується правова і технічна ініціатива під егідою уряду, пошти та Міністерства внутрішніх справ, мета якої – створити базу для надання державних послуг в електронній формі в усіх сферах життєдіяльності, дати людям можливість отримати всі необхідні документи в одному місці – із

земельних, комерційних, торговельних, юридичних та інших питань. Введення в інформаційному середовищі інструментів електронної юстиції (e-justice) дає результати у вигляді забезпечення справедливого і чесного судочинства, що полегшує перевірку і широкий суспільний контроль, дає скорочення бюджетних витрат [58, с. 204].

Значну увагу в Чехії приділяють підвищенню рівня медійної грамотності населення. Так, Міністерство освіти опрацювало Стратегію цифрової освіти до 2020 року і запровадило як предмет до шкільної програми «медіа-грамотність» як складову основної програми навчання і тематичних навчальних програм для середніх шкіл. Міністерство також опрацювало кілька програм, які мають навчити школярів орієнтуватися в інформаційному морі, а також навчити їх самостійно шукати достовірні джерела. Представники чеського уряду та інститутів громадянського суспільства вважають, що тільки медійно грамотна людина здатна осмислювати та аналізувати одержану інформацію, відділити «дезу» і «фейк» від правдивих фактів [59].

Урядова політика Угорщини реалізується Державним комітетом з інформаційних технологій і телекомунікацій, діяльність якого спрямована на створення національних баз даних та реєстрів (стандартів) інформаційних систем. Політичні засади такої політики представлено у меморандумах «Відповідь Угорщини на виклики інформаційного суспільства» (1997 р.) та «Шлях до інформаційного суспільства» (2000 р.), сутність яких – підтримка європейських стратегій політичного та економічного розвитку у напрямі інтеграції до ЄС [60]. Питання створення сучасного інформаційного суспільства, розвитку телекомунікацій, широкого використання ІКТ стоять в Угорщині на одному з перших місць у стратегічному плані розвитку економіки і суспільства. Умови розвитку інформаційного суспільства визначаються рядом законодавчих актів, рішень уряду, діяльністю різних громадських структур, які об'єднують приватні фірми і державні організації в межах Національної інформаційної програми розвитку інфраструктури, завдання якої полягає у формуванні і здійсненні національної стратегії інформатизації,

координації поштового, телекомунікаційного, електричного зв'язку, теле-, радіомережі і комп'ютерних засобів обслуговування, що належать установам, організаціям, підприємствам та приватному сектору.

Регулювання електронної торгівлі, застосування електронного підпису, державних закупівель із використанням ІКТ здійснюється федеральними законами і постановами уряду, зокрема:

- Закон С-VII 2001 року «Про послуги електронної торгівлі, а також окремі питання, що стосуються електронних послуг, пов'язаних з інформатизацією суспільства» спрямований на створення умов для поступального розвитку угорської економіки, підвищення її міжнародної конкурентоспроможності за допомогою збільшення ролі електронних послуг в інформатизації суспільства, а також захисту прав споживачів у сфері електронної торгівлі відповідно до гармонізованої з ЄС правової бази;

- Закон XXXV 2001 року «Про електронний підпис», прийнятий з метою створення завершеного електронного оригіналу, а також правової бази для передачі даних у комерційній сфері, економічній та інших галузях інформаційного суспільства і розрізняє три типи електронних підписів: простий (ім'я, надруковане в кінці тексту); з підвищеним захистом (індивідуальне цифрове ім'я користувача (логін) із застосуванням посвідченого асиметричного, порівняно високої надійності) коду); з кваліфікованою безпекою (його сила відповідає підпису, зробленому в присутності свідків і нотаріуса або юриста);

- постанова Уряду 2146/2000 (VI.30) «Про концепцію системи електронної державної закупівлі та необхідні розпорядження, пов'язані з початком її функціонування», положення якої визначають: основні положення концепції системи електронної державної закупівлі; завдання, пов'язані з початком функціонування системи електронної державної закупівлі; терміни введення системи електронної державної закупівлі.

Питання використання телекомунікаційного та інших видів зв'язку визначаються федеральними законами:

- Закон LXXII 1992 року «Про телекомунікаційний зв'язок», який регулює питання, пов'язані з методами й умовами надання телекомунікаційних послуг, визначає права і зобов'язання тих, хто надає телекомунікаційні послуги, вимоги, що ставляться до проектування, впровадження та функціонування телекомунікаційної мережі, умови для використання телекомунікаційних пристроїв і обладнання, вимоги щодо захисту телекомунікаційного зв'язку та обов'язки держави щодо телекомунікацій.

- Закон XL 2001 року «Про комунікаційні послуги», прийнятий для подальшого розвитку інфраструктури інформаційного суспільства, в інтересах забезпечення споживачів надійними, якісними і прийнятними за цінами комунікаційними послугами, з метою розвитку ринку зв'язку, його захисту, забезпечення конкуренції [61].

У Республіці Болгарія, починаючи з 2000 року, значні зусилля Ради міністрів були спрямовані на розробку та реалізацію Стратегії розвитку електронного уряду, головною метою якої було визначено «організацію і підтримку на вищому рівні влади довгострокового процесу впровадження електронного уряду». Стратегічні цілі розвитку електронного уряду в Болгарії можна розділити на три напрями, що відображають соціально-економічну політику держави і особливості нових ІКТ, їх роль в економічному розвитку країни: – надання громадянам і бізнесу якісного, економічно ефективного та простого доступу до державних послуг; – розширення технічних можливостей громадян і бізнесу щодо участі в управлінні країною; – створення організаційного, комунікаційного та інформаційного середовища для ефективної роботи державних установ відповідно до принципів, норм і досвіду ЄС [62, с. 25].

У 2009–2011 роках спеціально утворена Рада з адміністративної реформи Болгарії визначила якісне адміністративне обслуговування та електронний уряд пріоритетами адміністративної реформи на період 2009–2013 років та ухвалила Концепцію Єдиної ланки контакту і Загальну стратегію

електронного управління в Болгарії 2010–2015 рр. Стратегія представляє бачення урядом стану електронного управління в Болгарії та його розвитку на наступне п'ятиріччя, враховує попередній досвід роботи, положення Декларації міністрів, відповідальних за реалізацію політики електронного уряду в Європейському Союзі (Мальмо, 2009 р.) та положення Програми уряду європейського розвитку Болгарії на 2009–2013 роки. Цілями електронного управління в Республіці Болгарія було визначено:

- всеохоплюючі та якісні адміністративні послуги, узгоджені з запитами споживачів;
- відкрите та прозоре управління з широким використанням можливостей нових технологій (участь громадян в управлінських процесах, доступ до публічної інформації, звітність про виконання політики та діяльність адміністрацій, створення й удосконалення системи проведення електронного голосування);
- ефективне, результативне та стабільне управління з використанням сучасних інформаційних технологій [62, с. 24-29].

Розвиток електронного управління згідно зі стратегією повинен ґрунтуватися на таких принципах:

1. Орієнтація на споживача, що полягає у вивченні споживача послуг, створенні зручних для нього умов отримання послуги, забезпеченні рівних умов доступу до послуг для всіх споживачів, стимулюванні громадян та бізнесу до використання можливостей електронного уряду, забезпеченні публічності і прозорості в діяльності адміністрацій, впровадженні інновацій.
2. Партнерство та співробітництво, що передбачає партнерство з бізнесом та громадянами, політичне лідерство і координацію співпраці між адміністраціями, партнерство в рамках ЄС.
3. Архітектура, зорієнтована на послуги, що передбачає досягнення технологічної нейтральності електронного уряду від конкретних платформ, технологій та фірм; максимальне використання наявних технологій та знань; розробку і застосування референтних моделей електронного управління;

повну оцифровку даних; оперативну сумісність (семантичну, технологічну та організаційну на базі міжнародних стандартів); впровадження випробуваних європейських технологій; забезпечення захисту даних тощо [63, с. 84].

Національна урядова комісія з інформатики Румунії започаткувала свою діяльність у 2000 році з прийняття Плану створення національної інформаційної інфраструктури як основи інформатизації державного управління (центральных та муніципальных органів влади); розвитку інформаційної індустрії. Згідно з цим планом, зокрема, планувалося до 2005 року завершити інформатизацію Румунії і досягти рівня інформаційного розвитку суспільства, необхідного для інтеграції в європейське інформаційне співтовариство. Починаючи з 2009 року, цими питаннями у Румунії опікується Міністерство зв'язку та інформаційного суспільства, яке є спеціалізованим органом центрального публічного управління в галузі зв'язку та інформаційних технологій, що діють з метою реалізації політики румунського уряду в цій галузі, до завдань якого належить створення передумов сталого переходу до інформаційного суспільства в Румунії.

Діяльність Міністерства ґрунтується на таких принципах:

- визначення терміну «інформаційне суспільство» як такого, в якому доступ, придбання, зберігання, оброблення, передавання, розподіл і використання знань та інформації відіграють вирішальну роль;
- розуміння того, що інформаційне суспільство вимагає змін у всіх галузях: адмініструванні (електронний уряд), бізнесі (електронна комерція), освіті (дистанційне навчання), культурі (мультимедійні центри та віртуальні бібліотеки) тощо. В основі цих змін лежить використання Інтернету, який впливає на спосіб життя людей, на їх сферу діяльності, методи дослідження, спілкування між людьми і навіть на проведення дозвілля;
- визнання важливими чинниками для переходу до інформаційного суспільства ефективною комунікаційною інфраструктурою та комп'ютеризацією освітньої діяльності.

Структурними підрозділами Міністерства зв'язку та інформатизації є: Національний інститут зв'язку досліджень і досліджень; Національний інститут досліджень і розробок з інформатики; Агентство з обслуговування інформаційного суспільства; Національна компанія радіозв'язку – Радіоком; група управління проектом «Економіка знань».

Питаннями сфери інформаційних технологій у Словаччині займається Департамент з питань інформаційного суспільства при Міністерстві освіти, який у співпраці з іншими органами підготував документ «Політика інформаційного суспільства» (Резолюція Уряду № 522/2001 від 13.06.2001), у якому задекларовано те, що розвиток інформаційного суспільства є одним з основних пріоритетів урядової політики. На базі цієї резолюції Міністерство освіти працює над підготовкою документа «Стратегія інформаційного суспільства в Словаччині», у який включено пропозиції щодо створення Агентства інформаційного суспільства (AIC) як координуючого органу інформаційно-технологічної галузі країни. Таку можливість також активно розглядає і уряд країни в перспективі подальшої трансформації цього агентства у Міністерство інформаційного суспільства Словаччини [63, с. 88–89].

Сербія, зазначає М. Дєдков, у глобальному рейтингу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій 2015 року займає 51 місце (таке ж, як і в 2010 році) в першій третині списку. Вона відстає від Росії (45 місце), але випереджає такі країни, як Аргентина (52 місце), Казахстан (58), Бразилія (61), Україна (79), Китай (82), Південна Африка (88). Якщо порівнювати Сербію з країнами, куди наші співвітчизники охоче їдуть на постійне місце проживання, щоб працювати через Інтернет на основі фрілансу, то її позиції теж виглядають непогано. Нижче в списку виявляються популярні Кіпр (53 місце), Чорногорія (65), Туреччина (69), Таїланд (74), так що в цьому сенсі Сербія виглядає цілком конкурентоспроможною [64]. Якщо брати Балкани в цілому, то і тут Сербія в рейтингу виглядає непогано, програючи Греції (39 місце), Хорватії (42) і Болгарії (50), але випереджаючи Румунію (59), Македонію (60), Чорногорію

(65), Боснію і Герцеговину (77) й Албанію (94). Інша справа – Європа в цілому. Серед 40 європейських країн Сербія займає 33 місце, нижче усіх членів ЄС, за винятком Румунії. Найбільш болючим місцем залишається слабкий розвиток широкосмугового доступу до мережі Інтернет – ним володіють всього 15,57% жителів країни [64].

Серйозність наміру щодо побудови інформаційного суспільства в Словенії було повторно проголошено в січні 2001 року шляхом створення Міністерства інформаційного суспільства. Міністерство активно співпрацює з урядовим органом з питань інформатизації, а також з іншими урядовими органами та міністерствами. На загальнодержавному рівні це Міністерство розробило Національний план розвитку на 2001–2006 роки, а також Національну програму інформаційного суспільства [63, с. 90]. Як вбачається з викладеного матеріалу, уряди та громадськість колишніх країн так званої народної демократії Центральної Європи, докладають значних зусиль щодо входження до загального європейського інформаційного співтовариства.

Незважаючи на особливості державної політики з цих питань, у кожній із цих країн водночас існують і певні закономірності щодо засобів реалізації цих завдань, до яких слід віднести:

- по-перше, створення спеціальних урядових комісій (рад) з питань запровадження ІТ та формування інформаційного суспільства;
- по-друге, ухвалення стратегічних планів реалізації заходів щодо удосконалення інформаційної діяльності державних та приватних установ; – по-третє, утворення спеціалізованих органів державної влади з питань інформаційного суспільства;
- по-четверте, формування законодавчої бази щодо врегулювання взаємовідносин у галузі інформації, ІТ та інформаційного суспільства;
- по-п’яте, удосконалення матеріально-технічної бази інформаційної діяльності сучасними комунікаційними та комп’ютерними засобами;
- по-шосте, підвищення рівня знань населення країни в галузі інформаційної діяльності та комп’ютерних технологій.

4.3. Розвиток інформаційного суспільства в країнах пострадянського простору Кушакова 3.3., 4.5.

Розглядаючи питання, пов'язані з формуванням інформаційного суспільства у деяких інших країнах – колишніх республіках СРСР, важливо враховувати наявність істотних відмінностей їх організаційних укладів та економічного, технологічного, інноваційного й інформаційного секторів від країн Західної Європи, США та Японії в умовах ринку.

Процес формування інформаційного суспільства у суверенних державах – колишніх союзних республіках – не може обмежуватися суто технологічними заходами. Придбання та застосування сучасних комунікаційних систем та комп'ютерної техніки – лише один аспект проблеми, не менш важливим фактором є ідеологічна спрямованість державної політики у цій галузі, яка повинна ґрунтуватися на засадах поваги до загальнолюдських цінностей, з урахуванням моральності, праворозуміння, звичаїв, традицій та менталітету нації. Лише за таких умов регіональне інформаційне суспільство може стати частиною європейського та світового інформаційного співтовариства. Іншими словами, не менш важливими атрибутами інформаційного суспільства, ніж техніка і технології, є його ідеологічна спрямованість, зумовлена кінцевою метою його створення.

Основи законодавчого врегулювання правовідносин в інформаційній сфері Естонії визначаються такими правовими актами:

- закон про збереження, відкритість і закритість даних. Його суть у тому, що, з одного боку, моє право знати, що держава знає про мене, і змінювати свої дані, з іншого – обмежений доступ інших до моїх даних за принципом: «need to know bases» (мої дані доступні тим держорганам, у яких є відповідні на те підстави);
- закон про бази даних, згідно з яким персональні дані вводяться один раз в базу населення і звідти вже «підживлюють» усі інші бази, які не дублюються, а контактують між собою;

- закон про ідентифікацію, відповідно до якого людина при народженні отримує особистий код, який буде все життя її ідентифікатором, навіть якщо

ім'я буде змінюватися. На цьому заснована й обов'язкова з 15 років VD-карта: з одного боку – посвідчення особи, з іншого – можливість робити все, починаючи з голосування на виборах та цифрового підпису;

– закон про цифровий підпис, який прирівнює цифровий підпис (зроблений за допомогою VD-карти або мобільного VD) до підпису від руки, який зобов'язані приймати всі держоргани та підприємства. Як вважає експерт, електронне урядування допоможе істотно зменшити корупцію, адже мінімізує потребу і можливість спілкування чиновника і громадянина, а комп'ютеру неможливо дати хабар. Також документообіг, цифровий підпис та інші функції істотно економлять час і підвищують ефективність. А все це створює прозорість, забезпечує економію грошей, часу і вибудовує довіру. Але для його впровадження потрібні час і чітке бажання [65].

Взаємовідносини, які виникають в інформаційному просторі Латвійської Республіки, врегульовано Законом від 17 листопада 2004 року «Про послуги інформаційного суспільства», прийнятим з метою забезпечення вільного обороту послуг інформаційного суспільства в державах європейського економічного простору. Його дія поширюється на надання послуг інформаційного суспільства, за винятком сфер, регламентованих нормативними актами про лотереї та азартні ігри, в яких передбачено грошовий виграш, і про охорону особистих даних (ст. 2). Закон гарантує свободу надання послуг інформаційного суспільства, яка полягає у тому, що особа, зареєстрована в будь-якій із держав європейського економічного простору і яка відповідає вимогам нормативних актів координованої сфери відповідної держави, має право на вільне надання послуг інформаційного суспільства в координованій сфері у Латвії (ст. 3). Закон встановлює, що до послуг інформаційного суспільства належать надання інформації та комерційне повідомлення, визначає відповідальність і обов'язки особи, яка надає посередницьку послугу, відносить функцію нагляду за оборотом послуг інформаційного суспільства до компетенції Центру захисту прав споживачів

та інших установ з нагляду і контролю та містить інформативні посилання на директиви Європейського Союзу 2000/31/ЄК і 98/48/ЄК [66].

Характерною ознакою литовського суспільства наприкінці ХХ ст. була недостатня довіра до можливостей інформаційного суспільства. Розуміючи це, уряд Литовської Республіки у своїй стратегії прагнув досягнення такого стану справ, за якого рівень компетентності всіх членів суспільства відповідав би вимогам такого суспільства. З цією метою в Литві послідовно розроблялися та реалізовувалися проекти наближення до населення точок доступу до Інтернету, що мало сприяти його залученню до активного громадського життя. Зокрема, це проект альянсу підтримки бізнесу для розвитку інформаційного товариства «Вікно в майбутнє», завдяки якому в країні успішно розвивається єдина мережа публічних інтернетних центрів. Уряд інтенсивно реалізує проект «Установа точок публічного доступу до Інтернету в сільських населених пунктах», який фінансуватиметься за програмою PHARE 2003 «Соціально-економічна взаємодія». Таким чином, зменшується розрив у використанні цифрових технологій між міськими населеними пунктами і селищами. Створена мережа публічних точок доступу до Інтернету також широко використовується для навчання населення в закладах освіти [67, с. 2].

Уряд Литви затвердив концепцію і стратегічний план розвитку електронного управління як важливої складової інформаційного суспільства. Планом передбачено основні роботи державних установ у ході здійснення цілей, завдань і пріоритетів, сформульованих у литовській національній концепції розвитку інформаційного суспільства, що можна досягти тільки за допомогою широкого використання ІТ [68, с. 6].

Щодо Республіки Білорусь, то Конституція 1994 року гарантувала її громадянам право на отримання, зберігання та поширення повної, достовірної і своєчасної інформації про діяльність державних органів, громадських об'єднань про політичне, економічне, культурне та міжнародне життя, стан навколишнього середовища (ст. 34). Однак, за наслідками проведеного у листопаді 1996 року референдуму, це положення Конституції було змінено. У

поправці до цієї Конституції йдеться про таке: «Користування інформацією може бути обмежено законодавством з метою захисту честі, гідності, приватного і сімейного життя осіб та повного здійснення ними своїх прав». Із цього приводу не зайве зазначити, що стаття 23 Конституції Республіки Білорусь та стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ратифікованого Білоруссю у 1973 році, дозволяють обмежити право на інформацію тільки у випадках, чітко окреслених законом.

Право на інформацію закріплюється також у статті 21 Закону Республіки Білорусь «Про інформацію», яка передбачає, що фізичні і юридичні особи, які мають документовану інформацію стосовно інших фізичних і юридичних осіб, повинні забезпечити останнім можливість ознайомлення з інформацією, яка стосується їх безпосередньо чи їхніх законних інтересів. У цьому разі фізичні та юридичні особи мають такі права:

- доступу до документованої інформації, яка стосується їх самих;
- на отримання всіх інших деталей, які гарантують повноту і достовірність інформації;
- на отримання даних про особу, яка збирала та використовувала інформацію, а також ознайомитися з метою її дій.

Відмова у наданні доступу до інформації для фізичних і юридичних осіб може бути оскаржена в судовому порядку.

Також реалізація права на інформацію в Білорусі регламентується Законами «Про зв'язок», «Про друковані та інші засоби масової інформації», «Про інформатизацію». Так, наприклад, Закон Республіки Білорусь «Про друк та інші засоби масової інформації» надає громадянам країни право безперешкодно шукати, отримувати, використовувати та поширювати інформацію за допомогою друкованих та інших ЗМІ, вільно виражати через них свої думки, погляди і переконання (ст. 3).

Починаючи з 2010 року, розвиток інформаційного суспільства є одним з основних факторів забезпечення конкурентоспроможності та інноваційного розвитку національної економіки Республіки Білорусь, вдосконалення

системи державного управління, підвищення зрілості громадянського суспільства. З метою забезпечення сталого розвитку інформаційного суспільства, вдосконалення державної інформаційної політики та регулювання ринку телекомунікаційних послуг у 2011 році в Республіці Білорусь була утворена Рада з розвитку інформаційного суспільства при Президентові Республіки Білорусь, до повноважень якої віднесено:

- здійснення функції оператора міжвідомчих інформаційних систем, кореневого та інших центрів – постачальника державних електронних послуг організаціям і громадянам з використанням міжвідомчих інформаційних систем, у тому числі на платній основі;

- розробку і розвиток на договірних умовах інформаційних систем і ресурсів, призначених для надання електронних послуг;

- експлуатацію і розвиток міжвідомчих інформаційних систем;

- участь у формуванні та розвитку державної системи надання електронних послуг організаціям і громадянам, системи електронних державних закупівель товарів (робіт, послуг);

- надання електронних послуг державним органам, іншим організаціям і громадянам на платній і безоплатній основі.

- забезпечення створення, функціонування і розвитку системи міжвідомчої інформаційної взаємодії державних органів і організацій [69].

За ініціативою Ради постановою Ради Міністрів Республіки Білорусь від 23 березня 2016 року № 235 затверджено Державну програму розвитку цифрової економіки та інформаційного суспільства на 2016–2020 роки, реалізація якої спрямована на досягнення одного з пріоритетів соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь – ефективних інвестицій і прискореного розвитку інноваційних секторів економіки. Передбачено виконання робіт на базі сучасної інформаційно-комунікаційної інфраструктури, спрямованих на надання державних послуг і здійснення адміністративних процедур в електронному вигляді, підвищення їх доступності, а також стимулювання експорту послуг у сфері ІКТ,

внутрішнього попиту реального сектора економіки, сфери послуг, соціальної сфери, сфери державного управління на якісні ІТ-послуги. Міжвідомча взаємодія при функціонуванні державних інформаційних систем буде здійснюватися з використанням інфраструктури міжвідомчих інформаційних систем, перелік яких наведено в додатку до Указу Президента Республіки Білорусь від 8 листопада 2011 року № 515 «Про деякі питання розвитку інформаційного суспільства в Республіці Білорусь».

На рівні програмних документів такий пріоритет розвитку інфраструктури інформаційного суспільства закріплено і в Національній стратегії сталого соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на період до 2030 року, схваленій Президією Ради Міністрів Республіки Білорусь 10 лютого 2015 року, згідно з якою до основних факторів, що сприяють розвитку інформатизації в Республіці Білорусь, належать: стійка й ефективна політична система; досить високий рівень валового внутрішнього продукту на душу населення; визнання інформатизації як одного з національних пріоритетів сталого розвитку і вдосконалення правового регулювання її процесів; розвинена власна інформаційна індустрія, яка стимулюється державою; високий освітній рівень населення.

У Конституції Республіки Молдова, що була прийнята у 1994 році, право на інформацію закріплено у статті 34 «Право на інформацію», за якою кожен має необмежене право доступу до будь-якої інформації щодо громадських справ. Державні органи повинні відповідно до своєї компетенції забезпечувати достовірне інформування громадян про громадські справи та з питань приватного характеру. При цьому реалізація права на інформацію не повинна завдавати збитків чи шкоди, що пов'язані із захистом громадян чи національною безпекою. Цензура на ЗМІ не допускається. Стаття 37 гарантує право на отримання достовірної інформації про стан навколишнього середовища [70].

Право вільного доступу до інформації закріплено в Законі Республіки Молдова «Про друк» 1994 року, де свобода преси розуміється як

фундаментальне право, захищене Конституцією цієї країни. Крім того, питання свободи інформації регулюються Законом Республіки Молдова «Про радіо і телебачення» 1995 року, згідно з яким право на вільне вираження своїх думок та поглядів, на поширення інформації по радіо і телебаченню, а також отримання достовірної інформації є конституційним громадянським правом, що охороняється законом. Відповідно до цього Закону особи, які відповідають за програми теле- і радіостанцій, мають такі права, як вільний вибір і вільний доступ до інформації, що необхідна для створення інформаційних та розважальних програм, право продукувати аудіо- і відеозапис, полегшений доступ до органів місцевого самоуправління тощо.

У Молдові також прийнято Закон «Про інформатику» (2000 р.), який визначає терміни «дані», «публічні дані», «персональні дані» та інші в інформаційній галузі. Варто зазначити, що термін «дані» за змістом вживається в цьому Законі як синонім термінів «інформація» та «відомості» (винятком є хіба що усна інформація; для порівняння: в українському законодавстві інформація – відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи іншим способом). Інформацією особливої категорії за цим Законом, яка не може бути предметом зберігання та обробки у базах даних, є персональні дані про расову та етнічну належність людини, про її політичні погляди, релігійні та інші переконання, дані про здоров'я, інтимне життя, а також відомості про судимість. Також не підлягає зберігання та обробці секретна і конфіденційна інформація. Інформація, яка становить публічний інтерес, за винятком персональної, секретної та конфіденційної, може зберігатися та оброблятися без обмежень чи моральних і матеріальних обов'язків з боку її власників у рамках діяльності останніх (ст. 15). Стаття 22 цього Закону надає право юридичним і фізичним особам мати доступ до публічних даних, а також до методики визначення показників, які застосовуються при нагромадженні та обробці публічної інформації, а статтею 23 визначено, що не може обмежуватися доступ до даних, які:

а) встановлюють правовий статус юридичних осіб, права, свободи і обов'язки фізичних осіб, порядок реалізації цих прав і свобод;

б) вміщують інформацію про надзвичайні екологічні, метеорологічні, санітарно-епідеміологічні ситуації та іншу інформацію, отримання якої необхідно для забезпечення діяльності виробничих об'єктів і безпеки громадян;

в) є джерелом нагромадження в інформаційних системах знань зі сфер освіти, охорони здоров'я, науки, культури і юриспруденції.

На особливу увагу заслуговує стаття 13 цього Закону, згідно з якою «на території Республіки Молдова передавання даних здійснюється без якихнебудь обмежень для її учасників». Як підсумок, принагідно зауважити, що Закон Республіки Молдова «Про інформатику» охоплює питання, які розглядаються і Законами України «Про інформацію», «Про електронні документи та електронний документообіг» і деякими іншими, однак є більш сучасним і точним.

Конституція Республіки Вірменія 1995 року надає право кожному на свободу думки і слова, совісті і переконань (ст.ст. 23 і 24). Свобода слова передбачає, що кожен має право на свободу пошуку, отримання і поширення відомостей через будь-які засоби інформації, незалежно від державних кордонів.

Окремі аспекти права на інформацію регулюються також Законом Республіки Вірменія «Про телекомунікації» 1998 року, стаття 17 якого визначає, що діяльність у галузі телекомунікації, за винятком мереж державного управління, національної безпеки, відомчої та внутрішньовиробничої мережі, підлягає ліцензуванню. При цьому поняття «телекомунікація» (ст. 3) розуміється як «передавання та прийом звуку, знаку, сигналу, письмового тексту, зображення по провідній, кабельній, оптичній, магнітній, радіо- та інших електромагнітних системах». Усі ці технічні засоби телекомунікації підлягають сертифікації. Питання ліцензування телекомунікаційних послуг (ст. 24 Закону Республіки Вірменія «Про

телекомунікації») було предметом розгляду в Конституційному Суді Вірменії у 1999 році, який своїм рішенням фактично закріпив виключні права за компанією «АрменТела» щодо надання послуг високочастотного передавання мережами телекомунікації (у тому числі на кабельне телебачення).

Із прийняттям 30 листопада 2011 року Законів Республіки Вірменія «Про ідентифікаційні карти» і «Про паспорт громадянина Республіки Вірменія», які вступили в силу з 1 червня 2012 року, було створено передумови для розробки системи електронних паспортів, що містять біометричні параметри. З 1 червня 2012 року в підрозділах паспортно-візового управління поліції Республіки Вірменія при уряді Республіки Вірменія здійснено введення такої системи в експлуатацію.

Основою формування інформаційного суспільства в Республіці Грузія, на думку О. Прохоренко, є розвиток комп'ютерних, інформаційних і телекомунікаційних технологій, а масова комунікація набуває глобального характеру, на рух інформаційних потоків уже істотно не впливають державні кордони, а спроби обмежити вільне поширення інформації лише шкодить тій стороні, яка прагне здійснити такі обмеження [71, с. 256]. На сьогодні в Грузії існує до 70-ти теле-, радіокомпаній, до 200 друкованих ЗМІ. Телебачення все ж залишається основним джерелом отримання інформації. Друковані ЗМІ пропонують більш широкий спектр думок, однак їх вплив слабкий, відбувається поступова заміна друкованих ЗМІ онлайн медіа-засобами». Виходячи з цього, основними завданнями інформаційного суспільства в Грузії вбачаються:

- створення глобального інформаційного простору;
- збільшення питомої ваги ІКТ, продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті країни;
- поява якісно нових комунікацій та ефективної інформаційної взаємодії людей на засадах зростаючого доступу до національних і світових інформаційних ресурсів, подолання інформаційної нерівності (бідності),

прогресуюче задоволення людських потреб в інформаційних продуктах і послугах [71, с. 357–358].

Особливу увагу уряд Грузії приділяє підвищенню рівня комп'ютерної грамотності населення. Концепція інформаційного суспільства в Казахстані, зазначає професор С. Барлибаєва, ґрунтується на загальновизнаному у суспільстві розумінні мети і завдань розвитку країни, визначає конкретні шляхи їх досягнення, а загальнонаціональна інформаційна політика слугує об'єднавчим ідейним стрижнем для країни, в якій поступово формуються засади такого суспільства. Першочерговим кроком у цьому напрямі стало прийняття Стратегії індустріально-інноваційного розвитку республіки на 2003–2015 роки. В її рамках розпочато формування парків ядерних технологій, біотехнологій і трьох регіональних технологічних парків. Створено вісім венчурних фондів, у тому числі три міжнародних, які вже почали розглядати інноваційні проекти. Ключовим напрямом майбутнього етапу розвитку республіки стане створення ряду високотехнологічних виробництв у пріоритетних галузях країни.

Докорінно реформується телекомунікаційний ринок у напрямі задоволення все зростаючого попиту населення на інформаційні послуги у Казахстані . Триває реалізація проекту національної акціонерної компанії «Казахтелеком» зі створення національної інформаційної супермагістралі, яка охопить цифровими потоками всі обласні центри та великі міста Казахстану і забезпечить транзит міжнародних інформаційних потоків [72, с. 54–55]. Казахстан першим серед Центральноазіатських держав у СНД розпочав розвиток системи суспільного мовлення за прогресивною технологією з використанням цифрового телебачення, мультимедійної супутникової системи передачі телевізійного сигналу, створенням безпосереднього телемовлення, що зумовлено загальносвітовими тенденціями в рамках угоди «Женева – 2006» щодо впровадження цифрового мовлення [72, с. 54–55]. Уряд Казахстану розробив та реалізовує програму «Інформаційний Казахстан – 2020», основні завдання якої полягають у забезпеченні ефективності системи

державного управління, доступності інноваційної та інформаційно-комунікаційної інфраструктури, створенні інформаційного середовища для соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, а також розвитку вітчизняного інформаційного простору. Планується, що в результаті реалізації цієї програми республіка повинна досягти таких ключових показників:

- Казахстан у рейтингу Doing Business Всесвітнього банку в 2020 році повинен бути в списку перших 35-ти країн;
- індекс електронного уряду (за методикою ООН) у 2020 році повинен знаходитися в числі перших 25-ти країн;
- доступність інформаційно-комунікаційної інфраструктури в домогосподарствах Республіки Казахстан – 100%;
- кількість користувачів мережі Інтернет в 2020 році – 75%;
- охоплення ефірним цифровим телерадіомовленням населення Казахстану – 95%;
- частка секторів ІКТ у валовому внутрішньому продукті країни – 4%;
- частка організацій охорони здоров'я, підключених до єдиної мережі охорони здоров'я, – 100%;
- частка науково-освітніх установ, підключених до єдиної національної науково-освітньої мережі, – 100%;
- рівень комп'ютерної грамотності – 80%;
- частка електронних засобів масової інформації до загальної кількості зареєстрованих у Казахстані ЗМІ – 100%;
- частка обороту казахстанських інтернет-магазинів у загальному обороті товарів та послуг, оплачуваних електронно, – 40%;
- частка державних послуг, що надаються в електронному форматі, – 50%;
- частка наданих електронних державних послуг стосовно загальної кількості послуг, отриманих у традиційному вигляді, – 80% [73].

Єдиним існуючим документом, у якому розвиток інформаційного суспільства розглядається як один із напрямів державної політики

Азербайджанської Республіки, є проект державної Концепції розвитку «Азербайджан – 2020: погляд на майбутнє», розміщений на сайті Президента Азербайджанської Республіки І. Алієва. У цьому документі завдання щодо забезпечення переходу до інформаційного суспільства наводиться як один із глобальних викликів майбутнього:

- формування економічної моделі, заснованої на ефективному державному регулюванні і зрілих ринкових відносинах;
- удосконалення структури економіки, розвиток нафтового сектору;
- підтримка наукового потенціалу та інноваційної діяльності;
- удосконалення інфраструктури транспорту, транзиту і логістики, збалансований розвиток регіонів;
- розвиток ІКТ і забезпечення переходу до інформаційного суспільства;
- розвиток людського потенціалу та створення ефективної системи соціального захисту [74].

Слід звернути увагу на те, що в проекті державної концепції значною мірою робиться акцент на оновленні освіти, в тому числі в контексті входження в європейський освітній простір, як основи для ефективного розвитку інформаційного суспільства. Розвиток інформаційної складової, поряд з ініціативами щодо модернізації системи освіти, передбачає реалізацію відповідних заходів із розвитку космічної промисловості.

Згідно зі статтею 31 Конституції Киргизької Республіки:

- кожен має право на свободу думки;
- кожен має право на свободу вираження своєї думки, свободу слова і друку;
- ніхто не може бути примушений до вираження своєї думки або відмови від неї;
- забороняється пропаганда національної, етнічної, расової, релігійної ненависті, гендерної та іншої соціальної переваги, що закликає до дискримінації, ворожнечі або насильства;

– кожному гарантується доступ до інформації, що знаходиться у веденні державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Порядок надання інформації визначається Законом Киргизької Республіки «Про інформатизацію», який регулює основні правові, економічні та організаційні відносини, необхідні для розвитку процесу інформатизації в країні. Його метою є створення сприятливих умов для задоволення інформаційних потреб громадян, установ, організацій і органів державного управління на основі формування сучасної інформаційної інфраструктури, її інтеграції в міжнародні інформаційні мережі та системи. Закон встановлює умови захисту законних інтересів і прав держави, юридичних і фізичних осіб при здійсненні діяльності щодо створення, накопичення, зберігання, передачі та розповсюдження інформації засобами сучасних ІТ. Зокрема, встановлено, що юридичні та фізичні особи, органи державної влади та місцевого самоврядування, громадські об'єднання мають рівні права на доступ до державних інформаційних ресурсів, не зобов'язані обґрунтовувати перед власником цих ресурсів необхідність отримання запитуваної ними інформації, за винятком інформації з обмеженим доступом. Громадяни й організації (фізичні та юридичні особи) також мають право на безкоштовний доступ до документованої інформації про них, на уточнення цієї інформації з метою забезпечення її повноти та достовірності, мають право знати, хто і з якою метою використовував або використовує цю інформацію. Державні органи та інші власники інформаційних ресурсів зобов'язані надавати інформацію про приватних осіб на вимогу осіб, яких вона стосується, якщо ці дані не є інформацією з обмеженим доступом [75]. У подальшому шляхи розвитку інформаційного суспільства в Киргизькій Республіці визначатимуться ефективністю реалізації Національної стратегії «Інформаційно-комунікаційні технології для розвитку Киргизької Республіки», затвердженої Указом Президента Киргизької Республіки від 10 березня 2002 року № 54 в рамках реалізації загальнонаціональної стратегії «Комплексна основа розвитку Киргизької Республіки до 2010 року». Цей документ є повноцінною стратегією

розвитку інформаційного суспільства та враховує аспекти розвитку інформаційного суспільства як один із напрямів побудови електронної економіки, метою якої, зокрема, було: сприяння побудові інформаційного суспільства в Киргизькій Республіці; формування ефективного, прозорого і підзвітного державного управління з використанням ІКТ; створення єдиного інформаційного простору й умов для розвитку всіх регіонів Киргизстану із забезпеченням усім громадянам рівноправного доступу до інформації [76].

Значну увагу в республіці приділяють запровадженню систем електронного урядування. Зокрема, у 2017 році було прийнято спеціальний Закон «Про електронне урядування», згідно з яким під електронним управлінням у Киргизькій Республіці розуміється діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, організацій і громадян щодо прийняття юридично значущих рішень і вчинення юридично значущих дій з використанням електронних документів та іншої інформації в електронній формі (ч. 2 ст. 1). Цей Закон застосовується до відносин з надання державних і муніципальних послуг в електронній формі, використання державної інфраструктури електронного урядування, здійснення електронного урядування в інших галузях (ч. 3 ст. 1) [77].

Законодавче регулювання питань, пов'язаних із функціонуванням інформаційного суспільства в Узбекистані, складається з низки Законів, серед яких слід відзначити такі: «Про електронний документообіг» від 29 квітня 2004 року, «Про електронну комерцію» від 29 квітня 2004 року, «Про електронно-цифровий підпис» від 11 грудня 2003 року, «Про інформатизацію» від 11 грудня 2003 року.

Останні ініціативи у сфері ІКТ знайшли також своє відображення в постанові Президента Республіки Узбекистан І. Карімова «Про заходи щодо подальшого впровадження та розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій» від 21 березня 2012 року. У цьому правовому акті представлено шляхи розвитку комп'ютеризації та ІКТ у країні на найближчу перспективу на шляху до формування національного інформаційного

суспільства. Зокрема, основними завданнями подальшого впровадження та розвитку ІКТ визначено:

- забезпечення формування Національної інформаційної системи на основі поетапної інтеграції інформаційних систем державних органів, а також юридичних і фізичних осіб;
- створення інформаційних систем автоматизації діяльності державних органів, що дозволяють підвищити оперативність і якість виконання ними своїх функцій;
- розширення переліку і поліпшення якості інтерактивних державних послуг, що надаються державними органами суб'єктам підприємництва та населенню, забезпечення широкого доступу до відповідних інформаційних ресурсів, у тому числі в сільській місцевості;
- удосконалення системи регулювання у сфері ІКТ з урахуванням стану розвитку інформаційних ресурсів, технологій і систем, у тому числі систем забезпечення інформаційної безпеки;
- забезпечення інформаційної безпеки Національної інформаційної системи, захисту її інформаційних систем і ресурсів [78].

Слід також відзначити, що з метою консолідації зусиль державного та приватного сектора для прискореного розвитку ІКТ у країні створено Асоціацію підприємств і організацій ІТ, членами якої стали десятки провідних компаній ІТ-ринку Узбекистану. Також створено центр компетенції з електронного урядування, який на безоплатній основі забезпечує компаніям-партнерам умови для просування їх товарів і послуг у галузі електронного управління, здійснює наукові дослідження, проводить роз'яснювальну роботу з розповсюдження ідей становлення інформаційного суспільства [79].

Шляхи розвитку інформаційного суспільства у Республіці Таджикистан з метою інтеграції у світове інформаційне співтовариство визначає Державна стратегія «Інформаційно-комунікаційні технології для розвитку Республіки Таджикистан», затверджена Указом Президента Республіки Таджикистан від 5 листопада 2003 року № 1174. Викладені у Стратегії завдання та заходи їх

реалізації знайшли своє відображення у низці нормативно-правових актів, якими урегульовано діяльність організаційних, економічних і фінансових механізмів її реалізації, зокрема:

- Постанова Уряду Республіки Таджикистан від 30 червня 2004 року № 290 «Про Програму забезпечення інформаційної безпеки Республіки Таджикистан»;

- Указ Президента Республіки Таджикистан від 7 листопада 2003 року № 1175 «Про концепцію інформаційної безпеки Республіки Таджикистан»; – Порядок єдиних вимог для сайтів і локально-обчислювальних мереж державних органів управління (Постанова Уряду Республіки Таджикистан від 1 квітня 2011 року № 166);

- Державна програма розвитку і впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у Республіці Таджикистан на 2014–2017 роки (Постанова Уряду Республіки Таджикистан від 3 липня 2014 року № 428) тощо.

Особливу увагу уряд країни приділяє запровадженню електронного управління. Так, згідно з Концепцією формування електронного уряду, в Республіці Таджикистан (2012–2020 рр.), затвердженою Постановою Уряду Республіки Таджикистан від 30 грудня 2011 року № 643, основними цілями формування електронного уряду в Республіці Таджикистан визначено:

- підвищення ефективності діяльності виконавчих органів державної влади й управління за рахунок широкого використання ІКТ;

- підвищення якості та доступності послуг громадянам і організаціям громадських послуг;

- спрощення процедур і скорочення термінів надання громадських послуг, а також зниження адміністративних витрат, пов'язаних із наданням цих послуг;

- підвищення доступності інформації про діяльність виконавчих органів державної влади;

– формування єдиної системи інформаційного обміну, використовуючи електронні інформаційні ресурси і постійний зв'язок із системою й обмеженою мережею обліку всіх користувачів;

– економічне стимулювання використання Інтернету та сучасних ІТ [80].

Загальне керівництво реалізацією Державної стратегії здійснює Рада з інформаційно-комунікаційних технологій при Президентові Республіки Таджикистан, яку очолює Президент Республіки Таджикистан. Слід зазначити, що державна стратегія стала важливим фактором підйому національної економіки, зростання ділової та інтелектуальної активності суспільства, підвищення авторитету країни в міжнародному співтоваристві. Серед реалізованих у Стратегії заходів – вирішення проблеми «цифрової нерівності» як всередині країни, так і на просторі Центральної Азії і СНД як основи для інтеграції країни в глобальне інформаційне співтовариство [79].

Таким чином, першочергові завдання, пов'язані з функціонуванням інформаційного суспільства у пострадянських країнах, передбачають:

- 1) збалансування економічних та політичних напрямів розвитку інформаційного суспільства з його культурно-освітніми та морально-етичними факторами;
- 2) домінування презумпції доступності, відкритості та своєчасності інформації;
- 3) ефективну реалізацію захисту права на доступ до інформації та персональних даних, в тому числі в судовому порядку;
- 4) дотримання морально-етичних норм поведінки в інформаційному суспільстві;
- 5) розроблення дієвого механізму відповідальності за порушення законодавства, яким врегульовано правовідносини у галузі інформаційного суспільства.

Питання до розділу 4

1. Які основні проблеми формування інформаційного суспільства?

2. Назвіть джерела міжнародного інформаційного права.
3. Які акти міжнародного права регулюють питання протидії кіберзлочинності?
4. Назвіть акти міжнародного права, якими визначаються принципи використання ІКТ у законотворчій діяльності органів державної влади.
5. Які основні принципи формування інформаційного законодавства США та Великобританії?
6. Як формується європейська політика в інформаційній галузі європейських країн (Франції, Польщі, Чеської Республіки, Угорщини Болгарії)?
7. Зазначте закономірності реалізації державної політики щодо побудови інформаційного суспільства у європейській країнах.
8. Як відбувається процес формування інформаційного суспільства у країнах Балтії?
9. Як особливості формування інформаційного суспільства у Грузії та Вірменії.
10. Які особливості формування інформаційного суспільства у пострадянських країнах?

Завдання для самостійної роботи

1. Чи погоджуєтесь Ви з думкою І. Лукашука про те, що акти міжнародних міжурядових організацій здебільшого не мають юридично обов'язкової сили, тобто носять характер «м'якого» права. Поясніть свою думку.
2. Проаналізуйте акти міжнародного права, якими регулюються правовідносини в інформаційній сфері на регіональному рівні.
3. Проаналізуйте акти міжнародного права, які визначають засади інформаційного міжнародного права щодо певних категорій фізичних осіб.
4. Проаналізуйте акти у галузі електронного судочинства, ухвалених Кабінетом міністрів ЄС
5. Визначте особливості правового і законодавчого забезпечення інформаційного суспільства в США.

6. Визначте особливості розвитку інформаційного суспільства у азійських країнах.
7. Порівняйте інформаційну політику країн Західної Європи.
8. Охарактеризуйте та порівняйте інформаційне законодавство Республіки Білорусь та Республіки Молдова.
9. Порівняйте процес формування інформаційного законодавства у Киргизській Республіці Узбекистані, Таджикистані.
10. Сформулюйте пропозиції щодо удосконалення інформаційної політики Казахстану та Азербайджану.

Література

1. Новейший философский словарь; 3-е изд., исправл. Мн.: Книжн. Дом, 2003. 1280 с
2. Мережко О. Проблеми кібервійни та кібербезпеки в міжнародному праві. URL: <http://www.jus-tinian.com.ua/article.php?id=3233>.
3. Києвець О. В. Загальні принципи права у практиці міжнародного кримінального суду та міжнародних трибуналів // Право і безпека. №2 (39). 2011. С. 11-14.
4. Лукашук И. И. Международное «мягкое» право // Государство и право. №8/9. 1994. С. 159-163.
5. Международное право: учеб. / отв. ред.: Ю. М. Колосов, Ю. С. Кривчикова. М.: Междунар. отношения, 2000. 720 с.
6. Устав Организации Объединённых Наций; Устав Международного Суда // Организация Объединённых Наций: сборн. док. / отв. ред. В. В. Бахрушев. М.: Наука, 1981. 647 с.
7. Загальна декларація прав людини 1948 року // Офіційний вісник України. 2008. № 93. С. 89. Ст. 3103
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
9. Міжнародна конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_229

10. Декрет Другого Ватиканського Собору про засоби соціальної комунікації InterMirifica (8 грудня 1963 р.) // Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, Інтернет та інші медіа: (1936–2003) / упоряд. і наук. ред. М. Перун. Львів: Вид-во Укр. Католического Університету, 2004. 440 с.
11. Конвенція ООН про права дитини 1989 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. С. 205
12. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) // Офіційний вісник України. 2010. № 17. С. 93. Ст. 799.
13. Декларация принципов «Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии» (Женева, 2003 г.). Тунис, 2005. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c57.
14. Конвенція Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року // Офіційний вісник України. 2006. № 32. Ст. 270
15. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. // Офіційний вісник України. 2005. № 4. С. 403. Ст. 266.
16. Хартія основних прав Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524
17. United Nations Manual on the Prevention and Control of Computerrelated Crime, International Review of Criminal Policy, Series M, Nos. 43-44, 50 р.
18. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей по докладу Третьего комитета (A/55/593)] 55/63. Борьба с преступным использованием информационных технологий. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/55/63>.
19. Резолюция 1-й сессии Генеральной ассамблеи ООН A/RES/59 (I) от 14 декабря 1946 года «О Созыве международной Конференции по вопросу о свободе информации Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 3 декабря 2012 года: по докладу Первого комитета (A/67/404)]67/27. 464 Достижения в сфере информатизации телекоммуникаций в контексте международной безопасности. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/67/27>

20. Computer-related crime. Recommendation No. R (89) 9 on computer-related crime and final report of European committee on crime problems. Stasbourg, 1990. 60 p.
21. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність // Офіційний вісник України. 2007. № 65. С. 107. Ст. 2535.
22. Хамадун И. Т. В поисках кибермира. Декларация Эриче по принципам киберстабильности и кибермира. Всемирная федерация ученых (World Federation of Scientists). URL: https://www.itu.int/dms_pub/itus/opb/gen/S-GEN-WFS.01-1-2011-MSW-R.docx.
23. Recommended Benchmarks for Democratic Legislatures / A Study Group Report Published by the Commonwealth Parliamentary Association / Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Advisory Opinion // ICJ Reports. 1951. P. 23.
24. Бентам И. Тактика законодательных собраний / пер. Л. А. Велихова. Челябинск: Социум, 2006. 199 с.
25. Рекомендации Комитета министров Совета Европы CM/Rec(2009)1 государствам-участникам Совета Европы. URL: <https://pandia.ru/text/78/246/35624.php>: 2018, 12, 31.
26. Регламент ЕСПЧ. Письменные замечания (утверждено Председателем Суда на основании статьи 32 Регламента 1 ноября 2003 года, изменена 22 сентября 2008 года и 29 сентября 2014 года). URL: <https://roseurosud.org/images/reglament-espch.pdf>.
27. Justice and Technology in Europe: How ICT Is Changing the Judicial Business / ed.: M. Fabri, F. Contini. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law Int., 2001. 365 p.
28. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. К., 1996. 251 с.
29. Mossberger K., Coker G. The evolution of Urban Regime Theory. The Challenge of Competing Regimes // Urban Affairs Review, 2000, Vol. 36, № 6. P. 810-835.

30. Баранов А. А., Брыжко В. М., Базанов Ю. К. Права человека и защита персональных данных. К.: Госкомсвязи и информатизации Украины, 2000. 280 с.
31. Кушакова-Костицька Н. В. Від свободи слова – до інформаційного суспільства // Право України. № 7. 2004. С. 129-133.
32. Скиба Я. Д. Особливості адміністративно-правового режиму службової інформації: порівняльний аналіз // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2012. Вип. 8. С. 106-109.
33. Кушакова-Костицька Н. В. Філософсько-правові засади формування інформаційного суспільства у Сполучених Штатах Америки // Філософські та методологічні проблеми права. Вип.1-2. К., 2018. С. 227-236
34. Современное право средств массовой информации в США / Американская Ассоциация юристов, Правовая инициатива в Центральной и Восточной Европе, Центр права и СМИ; под ред. А. Г. Рихтера. М.: Право и СМИ, 1997. 256 с.
35. The Telecommunications Act of 1996 / R. E. Wiley, R. C. Wadlow. Practising Law Institute (US), 1996. 576 p
36. Печурин Н., Кушакова Н. Государственное регулирование Интернет // Мир связи и информатики. 2000. № 4. С. 86-92.
37. Freedom of Information Act 2000. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/36>.
38. The rights of Americans. What they are – What they should be; ed. by N. Dorsen. N.Y. Pantheon Books, 1971. 679 p.
39. Henman P. Governing electronically: E-government and the reconfiguration of public administration, policy, and power. Basingstoke, U.K.: New York, U.S.: Palgrave Macmillan, 2010. 271 p.
40. Современный философский словарь; под общ. ред. В. Е. Кемерова. Минск: Панпринт, 1998. 1064 с.
41. Masuda Yoneji. The Information Society as Post-industrial Society. Tokyo, 1980. World Future Society, 1980. 171 p.

42. Hayashi Yujiro. Johoka shakai: Hado na shakai kara sofuto na shakai Н. Yujiro. Токуо: Feo, 1969. 189 p
43. West J., Dedrick J., Kraemer K. L. Back to the Future: Japan's NII Plans. Irvine, 1996. 35 p.
44. Савинцева М. И. Правовое регулирование информационно-телекоммуникационной сферы и направлений развития информационного общества Японии // Ежегодник «Япония». 2008. С. 126–146
45. E-Japan Strategy. IT Strategy Headquarters. January 22, 2001 URL: https://japan.kantei.go.jp/it/network/0122full_e.html.
46. Japan's New IT Reform Strategy and U-Japan. Tokyo. 22 November, 2007. 76 p.
47. Бебик В. Інформаційне суспільство Китаю: між безпекою та ринком. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7OCY-jl1YvQ>
48. Варенко В. М. Інформаційно-аналітична діяльність: навч. посіб. К.: Університет «Україна», 2014. 417 с
49. Белоусова Н., Квартенко Д. Особливості реалізації стратегії інформаційного суспільства в Європейському Союзі // Проблеми міжнародних відносин: збірн. наук. пр. 2013. Вип. 6. С. 49-50
50. Макаренко Є. А. Європейська інформаційна політика: монографія. К.: Наша культура і наука, 2000. 367 с.
51. Струнін П. А. Особливості реалізації інформаційної політики в країнах Північної Європи // Грані. № 7 (111). липень 2014. С. 107–113.
52. Основи інформаційного права України: навч. посіб. / В. Д. Гавловський, В. В. Гриценко, В.С. Цимбалюк; за ред. М. Я. Швеця. К.: Знання, 2004. 274 с.
53. Семагіна Л. А. Інформаційні технології в глобальному світі // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. № 592: Питання політології: зб. наук. пр. Х., 2003. Вип. 5. С. 339-346
54. Strategia rozwoju pol eczenst wain formacyj negow Polscedoroku 2013 URL: <http://www.mswia.gov.pl/portal/SZS/495/6271>.

55. Fundusze unijne dla oświaty w nowej perspektywie finansowej UE 2014–2020. Ministerstwo Edukacji Narodowej. URL: http://www.kuratorium1.home.pl/kuratorium2/nadzor_pedagog/informacja_ogolna/Fundusze_unijne_dla_oswiat.pdf.
56. Cyfrowa Przyszłość. Edukacja medialna i formacja na w Polsce – raport otwarcia / red.: Lipszyc J. Część I. Konwergencja kompetencji – definicje edukacji medialnej i formacyjnej. Fundacja Nowoczesna Polska, 2013. 196 s.
57. Полянничко З. О. Тенденції інформатизації шкільної освіти у Республіці Польща // Педагогічний процес: теорія і практика. 2014. Вип. 3. С. 121–126
58. Станович Ю. М. Актуальні питання функціонування електронної юстиції в Україні в контексті європейського досвіду // Актуальні проблеми 470 правотворення в сучасній Україні: матер. наук.-практ. конф. (Алушта, 29 квітня – 1 травня 2010 р.) / Київський університет права НАН України / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко та ін. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2010. С. 203–204.
59. Струнін П. А. Особливості реалізації інформаційної політики в країнах Північної Європи // Грани. № 7 (111). липень 2014. С. 107–113.
60. Регіональна інформаційна політика країн Центральної Європейської Ініціативи. URL: <https://studfiles.net/preview/5650636/page:17>.
61. Аналитический обзор готовности Болгарии к информационному обществу. URL: <http://mirznanii.com/a/116023/analiticheskiy-obzor-gotovnostibolgarii-k-informatsionnomu-obshchestvu>.
62. Лахижа М. Розвиток електронного урядування в Республіці Болгарія // Публічне управління: теорія та практика. 2015. № 1 (13). С. 24–29
63. Березовець Л. В. Інституційне забезпечення – фундаментальна передумова побудови та розвитку інформаційного суспільства // Інформаційне Суспільство. Шлях України. К., 2004. С. 83–92.
64. Дедков Н. Сербия и развитие информационных технологий. URL: www.serbia-home.com/archives/1233
65. Мерило Я. В Эстонии при построении информационного общества частный сектор имел особенно большое значение. URL:

<http://itexpert.org.ua/rubrikator/item/36705-v-estonii-pri-postroenii-informatsionnogo-obshchestva-chastnyj-sektor-imel-osobenno-bolshoe-znachenie-yamerilo.html>.

66. Закон Латвийской Республики от 17.11.2004 «Об услугах информационного общества». URL: http://latvia.news-city.info/docs/sistemse/dok_iegctz.htm.

67. Палюлис Н. Непрерывная учеба – путь к успеху электронной власти // Вестник МГУ. Серия 21. Управление (государство и общество). №2. 2006. С. 1–17.

68. Paliulis N., Elskytė V., Merkevičius J., Trasauskas E. Informational Lithuania – New Tendencies and Perspectives. Journal of Business Economics and Management. Vol IV, Nr.2. Stralsund: North-German Academy of Informology (Stralsund), 2003. P. 5-9.

69. Указ Президента Республики Беларусь от 8 ноября 2011 года №515 «О некоторых вопросах развития информационного общества в Республике Беларусь». URL: <http://e-gov.by/zakony-ob-obrashheniyah-grazhdan/onekotorykh-voprosakh-razvitiya-informacionnogo-obshhestva-v-respublike-belarus>.

70. Конституция Республики Молдова от 29 июля 1994 года. URL <http://base.spinform.ru/showdoc.fwx?rgn=3249>

71. Прохоренко О. А. Лібералізація інформаційного простору як фактор становлення громадянського суспільства в Грузії: реалії та перспективи на рубежі XX-XXI ст. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. 2014. Вип. 12. С. 353-362

72. Барлыбаева С. Информационное общество в казахстанской перспективе // Вестник КазНУ. Серия Международные отношения и международное право. 2011. Т. 2. № 2. С. 53-56.

73. Государственная программа «Информационный Казахстан – 2020». URL: http://egov.kz/cms/ru/articles/gp_inf_kaz_2020.

74. Указ Президента Азербайджанской Республики Об утверждении Концепции развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее». URL:

https://azertag.az/ru/xeber/Ukaz_Prezidenta_Azerbaidzhanskoi_Respubliki_Ob_utverzhenii_Koncepcii_razvitiya_Azerbaidzhan_2020_vzglyad_v_budushchee - 100266.

75. Закон Кыргызской Республики «Об информатизации» от 8 октября 1999 года, №107 (документ утратил силу с 5 августа 2017 года в соответствии 432 со статьей 29 Закона Кыргызской Республики от 19 июля 2017 года, №127). URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=131.

76. Кыргызская Республика: Новые перспективы. Комплексная основа развития Кыргызской Республики до 2010 года. Общенациональная стратегия. Обращение Президента Кыргызской Республики А. А. Акаева. URL: online.zakon.kz/document/?docid=30434708#pos=1;-12.

77. Обзор законодательства Республики Кыргызстан в сфере информационных свобод. URL: <https://digital.report/zakonodatelstvokyrghyzstana-infosvobod>

78. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему внедрению и развитию современных информационно-коммуникационных технологий», ПП-1730 от 21 марта 2012 года // Собрание законодательства Республики Узбекистан. 2017. № 2. Ст. 25

79. Состояние, проблемы и перспективы развития информационного общества в СНГ. URL: www.e-cis.info/foto/pages/23668.doc.

80. Обзор законодательства Республики Таджикистан в сфере электронного правительства. URL: <https://digital.report/zakonodatelstvotadzhikistana-v-sfere-elektronnogo-pravitelstva>.

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

5.1. Особливості становлення і розвитку інформаційного суспільства в Україні Сердюк 3.1.

Перед Україною нині постає задача захисту національних інтересів і суверенітету. У цих умовах однією з пріоритетних задач української держави є побудова відкритого інформаційного суспільства, в якому кожен громадянин мав би вільний доступ до інформації та знання, можливість створювати та накопичувати їх, користуватися та обмінюватися. Проблеми української держави мають вирішуватися не тільки на рівні модернізації вже існуючих галузей промисловості, але й на рівні передових інформаційно-комунікаційних технологій. Саме тому необхідно прийняти усі міри для прискорення реалізації інформаційних процесів в Україні.

При аналізі формування інформаційного суспільства в Україні необхідно враховувати особливості розвитку державності на її теренах. Так, серед причин відставання в глобальній інформаційній революції зазвичай виділяють наступні: відсутність державної незалежності до 1991 р.; наявність загальнообов'язкової в радянські часи державної ідеології, у межах якої ідеї інформаційного суспільства не отримали підтримки та розвитку; перехід до ринкової економіки тільки у другій половині XX ст. [1, с.131-132].

Необхідно враховувати і той факт, що вплив обов'язкової державної ідеології у сфері науки зашкоджує дослідженню нових наукових теорій і технологій, які не відповідають загальноприйнятим концепціям. У 50-60-ті рр. XX ст., коли в розвинених західних країнах розпочався розвиток інформаційних технологій і відповідних наукових концепцій, у Радянському Союзі концепції інформаційного суспільства піддавалися неаргументованій критиці, що ускладнювало дослідження перспектив розвитку нового суспільства в умовах науково-технічного прогресу і перешкоджало розробці програм розвитку Радянського Союзу, тоді як в розвинених країнах світу процес становлення інформаційного суспільства вже розпочався. Україна,

знаходячись у складі СРСР, не мала можливості проводити власну політику у сфері науки і державотворення.

Варто констатувати, що в Україні, хоча і проводяться конкретні заходи з розвитку і впровадження у життя ІКТ і спостерігається позитивна динаміка (розширення сфери ІКТ, прийняття різноманітних програм, стратегій і підзаконних актів), відставання у цій сфері залишається серйозною проблемою, Україна відстає в розвитку інформаційного суспільства не тільки від розвинених країн світу, але й від країн-сусідів. Моніторинг показує низький рейтинг України у сферах політичного і регуляторного середовища, використання ІКТ урядом, незалежності судів, у щоденній діяльності громадян і виробничих процесах [2]. Найгірші показники Україна демонструє за індексом розвитку онлайн-послуг, при розрахунку якого аналізуються урядові сайти, що свідчить про недостатній розвиток електронних державних сервісів. Також залишається серйозним відставання у технологічному розвитку: фактичним досягненням останніх років є лише запуск 3G. Позитивним зрушенням визнається те, що в Україні вперше розвиток е-урядування оголошено одним з головних пріоритетів на національному рівні [3].

Дослідження розвитку інформаційного суспільства в Україні ускладнює те, що в національній статистичній системі не відображаються показники доступності та використання інформаційно-комунікаційних технологій серед населення. Тому, як вважає О. В. Михайловська, одним із пріоритетних завдань у цьому напрямі є створення «національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства, яка б дозволяла отримувати основні міжнародні індекси розвитку ІКТ» [4, с.44].

Серед причин низьких показників фахівці називають нерівномірність доступу до ІКТ у регіонах, що впливає на розвиток інших елементів інформаційного суспільства: ускладнюється формування повноцінного попиту на електронні урядові послуги і впровадження новітніх методів навчання, гальмується розвиток електронного бізнесу тощо.

Причини відставання України в процесі побудови інформаційного суспільства носять комплексний характер, серед яких слід виділити:

- загальноекономічні (тривала криза, низький рівень матеріального забезпечення, відмінність у рівні соціально-економічного розвитку різних регіонів країни, міської та сільської місцевості);
- неготовність державних органів до застосування ефективних технологій управління та організації взаємодії з громадянами;
- відсутність цілісної інформаційної інфраструктури й ефективної інформаційної підтримки ринків товарів і послуг;
- брак ефективних преференцій для розвитку, закріплених у нормативно-правових актах [5, с.90].

Гальмує процес розвитку інформаційного суспільства і відсутність системної державної політики в сфері ІКТ, розпорошеність державних інститутів, що відповідають за входження України у глобальний інформаційний простір. Сьогодні різними аспектами розвитку ІКТ в Україні займається чотирнадцять відомств, роздробленість системи управління заважає впровадженню єдиної стратегії та призводить до атомізації окремих напрямів.

Держава повинна взяти на себе керівну роль у розбудові інформаційного суспільства і використанні ІКТ, які не тільки сприяють суспільному прогресу, але й підтримують можливості та функції самої держави. «Державна політика у сфері інформаційного суспільства повинна будуватися на принципах співробітництва і партнерства, що передбачає контроль дій за державою з боку суспільства і бізнесу та виключає можливість застосування директивних механізмів державного управління, нерівноправних взаємовідносин держави з іншими суб'єктами та їх між собою» [6].

Процес формування інформаційного суспільства в Україні в умовах становлення нової української державності, реформування економіки, переходу від інформаційної закритості до презумпції відкритості інформації сам по собі достатньо складний. Українські дослідники відмічають, що в

цілому в Україні сформовані передумови розвитку інформаційного суспільства: високий рівень освіченості населення; успішний ринок телекомунікацій, інформаційних технологій; інформація стає важливим ресурсом політичного, соціально-економічного, технологічного і культурного розвитку; зростає кількість україномовних сайтів в Інтернеті; збільшується кількість корпоративних інформаційних мереж; розширюється національна мережа зв'язку тощо [7, с.80]. Крім того, активно досліджуються і розробляються ІКТ, сформовані концепції та програми інформатизації, визначені правові засади інформаційного суспільства.

Для цілеспрямованого формування та розвитку інформаційного суспільства необхідно науково обґрунтовані і законодавчо затверджені програми. Адекватне інформаційне законодавство потребує концептуального осмислення тих викликів, що постають перед державою у новій цивілізаційній парадигмі. Тому стратегія побудови інформаційного суспільства має включати в себе як економічні, політичні, соціальні, технологічні реформи, так і необхідні трансформації влади і громадянського суспільства [8, с. 107]. Як підкреслює В. О. Даніл'ян, «розвиток інформаційного суспільства можливий лише на основі комплексного підходу, який містить стратегічне бачення інформатизації суспільства, чіткі пріоритети цієї інформатизації, координується із наявними соціально-економічними, політичними та культурними умовами держави й міжнародною практикою та пов'язується з розвитком економіки в цілому» [9, с.138].

Формування концептуальних засад побудови інформаційного суспільства в Україні має враховувати баланс інтересів особистості, суспільства і держави. Інтереси особистості в інформаційному просторі потребують забезпечення конституційних прав на доступ до інформації, на використання інформації при здійсненні незабороненої законом діяльності, захисту приватної інформації, захисту від тієї інформації, що може завдати шкоди людині. Інтереси суспільства у новій інформаційній ері передбачають розвиток демократії, створення правової соціальної держави, утвердження

суспільного миру та злагоди. Державними інтересами є створення умов для подальшого динамічного розвитку національної інформаційної інфраструктури, забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в отриманні й використанні інформації, збереження суверенітету та територіальної цілісності, політичної, економічної та соціальної стабільності, забезпечення законності й правопорядку, розвитку міжнародного співробітництва. В державі необхідно зберегти баланс між правом на свободу отримання, ужитку і розповсюдження інформації та необхідністю забезпечувати інформаційну безпеку, що дозволить захистити національні інтереси і духовно-моральний клімат суспільства [8, с. 108].

Дослідники виділяють ряд стрижневих проблем побудови інформаційного суспільства в Україні: «недієва система державного регулювання медіапростору, відсутність єдиного бачення напрямів його подальшого розвитку, недостатня інформаційна присутність України у глобальному медіапросторі, інформаційна залежність від іноземних держав і медіаструктур, незадовільний стан мережі кабельного радіомовлення, застаріле технологічне обладнання українських телерадіокомпаній, недостатній рівень розвитку новітніх засобів комунікації, монополізм кабельного мовлення, надзвичайно повільний перехід на цифровий формат мовлення, ринкова стихійність телекомунікаційних мереж і комп'ютеризації, нерегульованість підготовки та працевлаштування у межах держави ІТ-спеціалістів, недостатня кількість державних програм, що стосуються формування інформаційного суспільства» [10, с.11].

На законодавчому рівні Україна декларує підтримку міжнародних документів, прийнятих на Женевському та Туніському самітах з питань інформаційного суспільства, прагнення активної роботи в розбудові глобального інформаційного простору. Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні включає в себе ряд загальнодержавних заходів: перехід до пріоритетного науково-технічного та інноваційного розвитку, законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства,

створення сприятливих економічних умов, розвиток загальнодоступної інформаційної інфраструктури, забезпечення широкого доступу до телекомунікаційних послуг та інформаційних ресурсів, збільшення різноманіття електронних послуг, підготовка населення для роботи в інформаційному просторі, створення системи мотивацій щодо впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки. Кабмін щорічно формує та подає на розгляд Верховної Ради доповідь про стан інформатизації, завдання Національної програми інформатизації на наступні три роки та план цільових завдань з інформатизації на поточний рік. Прийняті законодавчі акти визнають розвиток ІКТ пріоритетним напрямом державної політики і сприяють становленню в Україні інформаційного суспільства. Державна політика акцентує увагу на необхідності прискореного розвитку інформатизації; впровадженні ІКТ в діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та засобів масової інформації; забезпеченні інформаційної безпеки.

Важливою проблемою розвитку інформаційного суспільства в Україні є те, що інституціональні інструменти реалізації державної політики є малоефективними. Одним із заходів подолання такої ситуації став Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», який оголошував побудову відкритого, спрямованого на розвиток інформаційного суспільства, орієнтованого на інтереси людей, одним із головних пріоритетів держави. Однак реалізація проекту зіштовхнулася з цілим комплексом проблем, як зауважує Л. В. Перевалова, труднощі здійснення цього проекту пов'язані з «недостатньою технічною базою, складним фінансовим забезпеченням цього процесу, неналежним законодавчим супроводом, а також відсутністю ґрунтовних наукових досліджень процесу формування інформаційного суспільства та його складових з урахуванням кращого зарубіжного досвіду» [11, с.41-45].

Напрями реалізації політики держави в ІКТ знайшли свій подальший розвиток у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленої

Урядом 15 травня 2013 р. [12]. Прийняття цієї Стратегії одночасно є і виконанням міжнародних зобов'язань України по втіленню рішень Всесвітніх самітів з питань інформаційного суспільства, і можливість зайняти гідне місце у глобальному інформаційному просторі. Стратегія визначала мету, базові принципи, стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, етапи і механізми реалізації цієї Стратегії з урахуванням тенденцій та особливостей розвитку України в перспективі до 2020 р.

Стратегія окреслювала основні завдання держави на цей період:

- удосконалення нормативно-правової бази у галузі розвитку інформаційної сфери та прискорення її адаптації до європейських правових норм та стандартів;
- забезпечення належної кординації дій усіх зацікавлених суб'єктів під час запровадження інструментів е-демократії;
- удосконалення інституціонального механізму формування, кординації та здійснення контролю за виконанням завдань розбудови інформаційного суспільства;
- підвищення рівня інформаційної представленості України в Інтернет-просторі та присутності в ньому українських інформаційних ресурсів;
- забезпечення прийняття системних рішень, спрямованих на стимулювання створення національних інноваційних структур (центрів, наукових парків і технопарків) для розроблення конкурентоспроможних вітчизняних інформаційно-комунікаційних технологій;
- підвищення на державному рівні значущості українського сегменту Інтернету як одного з найважливіших інструментів розвитку інформаційного суспільства та конкурентоспроможності держави;
- розроблення на національному та місцевому рівні механізму ефективної громадської участі та громадського контролю за реалізацією пріоритету розбудови інформаційного суспільства.

Правові засади для побудови інформаційного суспільства в Україні забезпечують й інші нормативно-правові акти у сфері ІКТ, задачею яких є

приведення українського законодавства у відповідність до європейського: «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про електронний цифровий підпис», «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про державну таємницю», «Про науковотехнічну інформацію», «Про телекомунікації», «Про суспільне телебачення і радіомовлення України», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про Національну програму інформатизації». Останній документ включає в себе Концепцію Національної програми інформатизації, сукупність державних програм з інформатизації, галузеві програми та проекти інформатизації, регіональні програми та проекти інформатизації, програми та проекти інформатизації місцевого самоврядування. Незважаючи на величезну кількість нормативно-правових актів, «важливою проблемою залишається певна неузгодженість і несистемність вітчизняної правової політики в інформаційній сфері» [9, с.137].

Ряд положень законів, прийнятих у 90-х – на початку 2000 рр., морально застаріли і не відповідають сучасному розвитку ІКТ, не враховують зміни у законодавстві України та досвіду виконання Національної програми інформатизації. Загальним недоліком багатьох законів є їх термінологічна лакуна та те, що багато правових відносин в інформаційній сфері залишаються поза правовим регулюванням. Однак, прогалини у цьому полі поступово заповнюються. Так, в проекті «Про внесення змін до Закону України «Про Національну програму інформатизації», вводяться нові поняття, що були відсутні у минулій редакції: електронна демократія, електронна комерція, електронна культура, електронна медицина, електронна освіта, електронна послуга, електронне урядування, цифрова економіка, цифровий ринок; більш чітко і повно сформульовані основні завдання процесу інформатизації (серед них є такі, що були відсутні у попередній редакції – подолання цифрової нерівності; прискорення процесу розроблення та впровадження ІКТ у державне управління, охорону здоров'я, культуру, освіту, науку, охорону

довкілля; створення, впровадження та розвиток внутрішньовідомчих систем електронного документообігу; ставиться завдання підвищення якості та доступності електронних послуг, деперсоніфікація надання електронних послуг розглядається як інструмент зниження рівня корупції), розширено функції державних органів у цій сфері (серед них вказується впровадження інструментів е-демократії та надання е-послуг) [13].

Необхідно звернути увагу на те, що багато правових актів з різних сфер життєдіяльності суспільства приймаються без урахування специфіки і потреб розвитку сучасних інформаційних технологій, у багатьох нормативних документах в галузях економіки, енергетики, медицини, торгівлі, фінансового сектору, освіти тощо, інформаційного блоку просто немає [14, с. 48]. Ще однією проблемою є значна розбіжність у часі між ухваленням нормативно-правових актів і наступним розробленням конкретних нормативів і механізмів їх реалізації. Все це, знову ж таки, гальмує входження України в світовий інформаційний простір [15].

Необхідною умовою вдосконалення вітчизняного інформаційного законодавства є його систематизація та кодифікація, тому прийняття Інформаційного кодексу України стає нагальною потребою, що законодавчо закріплено в Законі «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» і в «Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 2013 р. Терміновість прийняття Кодексу обумовлена не тільки тим, що він має чітко сформулювати об'єкт і предмет інформаційного права, суб'єкти інформаційних правовідносин, правовий режим доступу до інформації, але й засоби забезпечення інформаційної безпеки громадян, суспільства та держави як складових національної безпеки України. Прийняття Кодексу, на думку І.С. Даниленко, «дозволило б упорядкувати інформаційні відносини в Україні в межах чіткої ієрархії законів і єдиної системи правових норм та понять» [16, с.68].

Важливим аспектом входження в інформаційний простір є готовність населення до використання тих переваг та можливостей, які можуть надати

ІКТ. Ознакою розвиненого інформаційного суспільства є не лише наявність матеріальних ресурсів ІКТ, але й активне використання їх потенціалу. Тому важливою задачею стає цілеспрямована робота над підвищенням комп'ютерної обізнаності усіх верств населення. Так, відсутність навиків користування комп'ютером та Інтернетом не дають можливості користуватися державними послугами та сервісами, одержувати необхідну інформацію, у тому числі правову. Значна частина населення України, передусім людей похилого віку, з фізичними вадами, сільських мешканців, з низьким рівнем доходу, залишаються поза інформаційним простором. Тому нагальною необхідністю стає не декларативне проголошення програм інформатизації, а реалізація конкретних дієвих заходів у цій сфері. Позитивними зрушеннями у цьому плані є збільшення кількості громадянських організацій та навчальних центрів, що пропонують різні комп'ютерні курси для людей похилого віку та з фізичними вадами.

Варто зазначити, що побудова та розвиток інформаційного суспільства в Україні вимагає об'єднання зусиль не тільки держави і бізнесу, а й усього громадянського суспільства. Дієву модель інформаційного суспільства в Україні можна побудувати лише за умови сталого зростання усіх його аспектів (технологічного, культурологічного, правового, економічного, гуманітарного, освітньо-наукового тощо). Інформаційне суспільство як таке відбудеться лише за умови, що воно буде розвиватися як громадянське, соціальне, демократичне і правове. Тільки на цих засадах можливо створити підґрунтя для сильної держави, суб'єкта міжнародного співробітництва.

Розвиток як інформаційного, так і громадянського суспільства передбачає удосконалення форм безпосередньої демократії, волевиявлення населення. Ми стаємо свідками докорінної зміни формату спілкування держави і громадян. З появою ІКТ в демократичних країнах закріпилася нова форма діалогу між державою і громадянами – електронна петиція, яка знайшла офіційне закріплення в правових актах Ради Європи. В Україні також починає розвиватися така форма взаємодії суспільства та влади: у 2015 р. набув

чинності Закон «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» [208], який спрощує та унормує процедуру звернення громадян до Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, органів місцевого самоврядування через телефони «гарячих ліній» і електронні петиції.

Активне використання ІКТ в органах державної влади сприяє розвитку демократичних процесів, відкритості влади для громадян, і одночасно підвищує ефективність роботи цих органів. Процес розбудови інформаційного суспільства поступово вносить зміни в усі сфери життєдіяльності: розширюється масштаб і якість інформаційних послуг, створюється загальнодержавна система електронного документообігу з використанням цифрового підпису, у найближчий час анонсується створення електронних медичних ресурсів, інструментів е-демократії, е-правосуддя, е-парламентаризму. Використання ІКТ державними органами крім явних практичних переваг відіграє важливу роль в пропаганді інформаційного суспільства.

Підписана Україною Угода про Асоціацію з Європейським Союзом має сприяти прискоренню темпів розвитку інформаційного суспільства в нашій державі. Орієнтири цього розвитку визначені ініціативою «Цифровий порядок денний для Європи» в рамках загальноєвропейської програми «Європа 2020: стратегія розумного, сталого та всеохоплюючого зростання» [17]. Цей документ визначив головні пріоритети розвитку інформаційного суспільства: єдиний цифровий ринок, інтероперабельність та стандарти, довіра та безпека, швидкий та надшвидкий доступ до Інтернету, дослідження та інновації, посилення цифрової освіти, навичок та інклюзії, нарощування переваг використання ІКТ для європейського суспільства.

Україна як член Східного партнерства у 2014 р. стала учасником програми гармонізації цифрових ринків. Для активізації роботи у цьому напрямі 11 червня 2015 р. була прийнята Декларація з Цифрової економіки. Реалізація основних напрямів цієї Декларації передбачає внесення змін до

нормативної бази, конкретні програмно-проектні рішення, що сприятиме взаємодії у галузі ІКТ між Україною та ЄС. У Декларації передбачається розвиток наступних напрямів: електронне урядування, відкриті дані, електронна система охорони здоров'я, електронна митниця, електронна комерція для малого та середнього бізнесу, електронна логістика та цифрові транспортні коридори [18]. Робота у цих напрямках сприятиме технологічному розвитку України, активної взаємодії між Україною та ЄС.

Отже, загалом динаміка розвитку інформаційного суспільства в Україні протягом останніх років є стабільно позитивною: формується масова Інтернет-аудиторія та мережеве соціокультурне середовище. Певні правові засади побудови інформаційного суспільства в Україні сформовані, прийнято ряд нормативно-правових актів, які регламентують діяльність інформаційних ресурсів, захист прав інтелектуальної власності, захист інформації, електронного документообігу тощо. Інформаційне законодавство України містить близько 4 тис. нормативно-правових актів, які безпосередньо або опосередковано регулюють суспільні інформаційні відносини. Однак, маємо констатувати, що українське законодавство не встигає за тими змінами, що відбуваються у процесі розбудови інформаційного суспільства, тому багато його складових залишаються поза правовим полем, не регулюються правовими актами, що, у свою чергу, стримує розвиток інформаційного суспільства.

До проблем формування інформаційного суспільства варто віднести:

- відсутність значної частини підзаконних нормативно-правових актів, розробка та затвердження яких передбачена чинним законодавством. Запропоновані відповідними державними органами проекти таких актів є здебільшого недосконалими і некоректними з точки зору відповідності законодавству;
- через брак дієвих підзаконних актів і неузгодженість із суміжними законами практично не працює Закон України «Про електронний цифровий підпис»;

- на законодавчому рівні не вирішено питання функціонування IP-телефонії – сучасної технології телефонного зв'язку через Інтернет;
- надто великий адміністративний та податковий тиск, надмірна кількість зобов'язань, що сковують діяльність у сфері ІКТ;
- завдання, кошти та засоби розбудови інформаційного суспільства розпорошені між різними гілками влади, не узгоджені між собою;
- нормативно-правові акти недостатньо взаємопов'язані між собою, мають суперечливий характер, аналіз існуючої проблеми при їх розробці часто досить поверхневий, відсутня якісна їх правова експертиза;
- актуальні державні програми носять переважно декларативний характер, багато нормативних актів практично не працюють, чимало правових питань залишаються неврегульованими.

Порівняно з розвиненими країнами нинішній стан розбудови інформаційного суспільства в Україні є недостатнім. Першочерговою задачею є удосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин, виробництва програмного забезпечення, діяльності постачальників інформації та послуг зв'язку, режиму діяльності електронної комерції, функціонування глобальних комп'ютерних мереж, запобігання поширенню шкідливої та незаконної інформації. Необхідно розробити правову базу щодо захисту інформаційних прав громадян, приватної інформації, урегулювання питань інтелектуальної власності. Інформаційне законодавство має бути урегульованим на доктринальному рівні, всі нормативно-правові акти, що регулюють інформаційні відносини, необхідно систематизувати та уніфікувати. Якщо найближчим часом науково-обґрунтована та наближена до реального життя концепція побудови інформаційного суспільства не запрацює, Україні і надалі відставатиме від розвинених країн світу. Таким чином, розвиток інформаційного суспільства нерозривно пов'язаний з розбудовою відкритого громадянського суспільства та правової держави. Організаційно-правові засади цього суспільства передбачають інституційне, організаційне та ресурсне забезпечення; єдність громадян, суспільства та

держави; механізми інтеграції України у світовий, передусім, європейський інформаційний простір. Реалізація цієї програми потребує підвищення ефективності та якості державного управління у цій сфері, прозорості та відкритості державних інститутів, активної громадянської позиції, націленої на реалізацію державної політики і перетворення України в рівноправного члена глобального інформаційного суспільства.

5.2. Правове регулювання мережі Інтернет **Кушакова 5.2**

Виникнувши як суто технічний засіб передачі інформації, Інтернет за досить короткий час перетворився на важливе соціальне явище, яке привертає увагу фахівців різних наук, у тому числі юридичної [19, с. 124].

Коли йдеться про інформацію взагалі і свободу доступу до неї, то насамперед маються на увазі можливості, які відкриває Всесвітня мережа Інтернет мільйонам людей. Незважаючи на державні кордони та інші перешкоди, вони можуть шукати, отримувати, передавати, поширювати інформацію тощо, тобто мають реальну можливість реалізувати право вільного інформаційного обміну. Причому не важливі ні характер інформації, ні її значення для певних осіб, певних верств суспільства чи суспільства в цілому. Має значення тільки те, що мережа Інтернет як віртуальне середовище існування для мільйонів її користувачів дозволяє кожному відчувати себе вільним, реалізовувати своє право на інформацію у будь-якому аспекті. До цього жоден засіб масової інформації (преса, радіо, телебачення чи будь-які інші) не давав таких масштабних, усебічних можливостей споживати інформацію: аудіо- та відеоматеріали, різноманітні електронні газети й журнали та ін. Інтернет просто затінив телебачення, радіо, пресу та надав ще багато інших можливостей для задоволення інформаційних потреб людства. Завдяки спеціальним технологічним і програмним досягненням нині можна за допомогою комп'ютера переглянути в Інтернет будь-яку телевізійну чи радіопрограму, відеофільми, слухати музику без використання магнітофонів; забути про пошту і телеграф (звичайно, коли не йдеться про матеріальні

цінності, зокрема паперові носії інформації). Щодо визначення поняття «Інтернет» у світі й нині точаться дискусії, бо Інтернет можна розглядати і як засіб обміну даними, і як комплекс технічних засобів чи взагалі як віртуальний аналог нашого повсякденного життя.

Інтернет починає відігравати все більшу роль у суспільстві і все відчутніше впливає на правовідносини. Перехід до інформаційного суспільства впливає на всі грані нашого сьогодення, зокрема на розвиток правовідносин у суспільстві, виробляє новий погляд на юриспруденцію і професію юриста. Без цих змін, на думку автора, не можна уявити подальший розвиток правового регулювання права на інформацію, його реалізацію і захист. Але часто вітчизняний фахівець-юрист значно відірваний від технічної сфери, від активного і професійного застосування ІТ під час навчання в юридичних вишах, у науковій та викладацькій роботі, в юридичній практиці.

Щодо визначення Інтернету, то перше найбільш повне визначення дала Федеральна рада з інформаційних сіток (Federal Networking Council) у США 24 жовтня 1995 року. Інтернет визначався як глобальна інформаційна система, частини якої логічно взаємопов'язані одна з одною через посередництво унікального адресного простору, що базований на протоколі Internet Protocol (IP) чи його наступних розширюваннях, яка здатна підтримувати зв'язок із використанням комплексу протоколів Transmission Control Protocol (Internet Protocol (TCP/IP), їхніх наступних розширень чи інших IP – сумісних протоколів і яка забезпечує, використовує або робить доступним, публічним чи приватним чином комунікативний сервіс високого рівня. Аналіз цього та наступних визначень Інтернету у вітчизняній і зарубіжній літературі надав можливість трактувати Інтернет як:

- унікальну сукупність локальних, регіональних і національних комп'ютерних мереж та універсальну технологію обміну даними;
- засіб інформаційного спілкування мільйонів людей;
- інформаційний простір, не обмежений державними кордонами, визначає його якісну своєрідність для світового співтовариства;

– унікальний за своїми можливостями засіб доступу до інформації щодо будь-яких видів діяльності чи інтересів людини;

– один з основних інструментів пізнання світу, навчання, здобуття професійних знань; – об'єкт розроблення і застосування новітніх програмних та інструментальних технологій, що робить його сферою бурхливого розвитку у майбутньому [20, с. 5].

У мережі Інтернет немає централізованої системи управління та організаційної єдності, він сам по собі не є ні зареєстрованою організацією, ні юридичною особою. Матеріальні та інформаційні ресурси Інтернету належать на правах власності різним суб'єктам. Він не наділений будь-якими самостійними правами та обов'язками, хоча всередині системи Інтернет, безсумнівно, розвиваються інформаційні правовідносини. Водночас, кожна держава створює власні правові та організаційні механізми регулювання діяльності Інтернету [21]. Роль координатора системи сьогодні відіграє ISOC – Товариство учасників Інтернету, що становить собою громадську організацію, існуючу за рахунок внесків і пожертвувань спонсорів.

Слід погодитися з Б. Андрєєвим у тому, що інтернет-відносини – це новий тип суспільних відносин, що виникають, змінюються і припиняються у кіберпросторі. Це не правові в чистому вигляді і не фактичні відносини. Це соціальні зв'язки особливої правової, інформаційної та технічної природи. Користувачам необхідно розглядати Інтернет як засіб, середовище для здійснення певних дій, виконання функцій. А для структур і організацій, які можуть мати певний владний вплив на мережу, змінювати характеристики підключення, певним чином впливати на мережу в технічному аспекті, Інтернет є об'єктом [22, с. 145-149].

Ситуацію, за якої Всесвітню мережу Інтернет можна вважати суб'єктом правовідносин, уявити просто неможливо, стверджує Б. Андрєєв та зазначає, що мережа Інтернет у цілому не є суб'єктом права, оскільки це не міжнародна організація або юридична особа чи взагалі будь-яка інша організована структура. Інтернет у цілому не є об'єктом права, тому що не існує єдиного

конкретного власника мережі і взагалі не існує суб'єкта, який би управляв чи контролював хоча б значну частину цієї мережі. Крім того, Інтернет у цілому не є засобом масової інформації, оскільки власник інформаційного ресурсу не робить жодних активних дій щодо доставки інформації до споживача [23].

Сам Інтернет не може бути суб'єктом правовідносин, однак такими є окремі суб'єкти, які створюють програмно-технічну частину його інфраструктури, включаючи засоби зв'язку і телекомунікацій, забезпечують її експлуатацію і розвиток (розробники транскордонних інформаційних мереж, у тому числі технічних засобів, засобів зв'язку і телекомунікацій, програмних засобів різного рівня та призначення); фахівці, які виробляють і поширюють інформацію в мережі Інтернет, надають послуги з підключення до нього, а також формують інформаційні ресурси та надають інформацію з цих ресурсів споживачам або надають можливість споживачам підключитися до Інтернету і користуватися його можливостями самостійно; споживачі інформації та послуг в Інтернеті, які здійснюють пошук і отримання інформації в Інтернеті, тих, хто розміщує інформацію в Інтернеті на серверах, користується послугами інформаційної пошти.

Об'єктами, з приводу яких виникають інформаційні відносини в мережі Інтернет, слід визнати програмно-технічні комплекси, інформаційні системи, інформаційно-телекомунікаційні технології, засоби зв'язку і телекомунікацій, що забезпечують здійснення інформаційних процесів, а також інформацію, інформаційні ресурси, інформаційні продукти, інформаційні послуги, доменні імена, інформаційні права і свободи та законні інтереси особистості, суспільства, держави в інформаційній сфері, інформаційну безпеку на національний інформаційний суверенітет.

У контексті активного використання Інтернету як глобального інформаційного середовища постає питання законодавчого врегулювання нових інформаційних відносин, що виникають у системі «людина – Інтернет». Слід водночас зауважити, що серед фахівців (насамперед у технічній сфері) існує вкрай негативне ставлення до самої ідеї правового регулювання

відносин, які виникають у мережі Інтернет. В Інтернеті розповсюджена Декларація незалежності кіберпростору Джона Барлоу, в якій проголошувалися право на свободу інтернет-простору та принцип невтручання жодної з країн у регулювання інтернет-відносин. Поява Декларації пов'язана з тим, що завдяки лобіюванню медіа-магнати спровокували Конгрес США прийняти Акт про благопристойність комунікацій, що мав ввести цензуру в Інтернеті [24].

Для визначення оптимального напрямку законодавчого регулювання у сфері Інтернету у низці країн проведено спеціальні дослідження, створено наукові центри та громадські організації, прийнято кодекси поведінки й численні законодавчі акти. Оскільки глобальна комп'ютерна мережа створює єдиний міждержавний інформаційний простір, проблеми законодавчого регулювання Інтернету подібні у всіх країнах, але в різних регіонах цей процес має свої особливості.

Так, США взяли курс на побудову «інформаційної магістралі» як технологічного засобу, який дозволяє кожному знайти необхідну інформацію. Інформаційна магістраль визначається як сукупність усіх технологій, що пов'язані з продукуванням, обробкою, зберіганням і поширенням інформації, включаючи телебачення, комп'ютерні мережі, супутникове мовлення, комерційні онлайн-компанії [25, с. 228]. Щодо регулятивних дій в інформаційній галузі передбачається розробка норм і принципів з метою захисту прав людини та демократичних цінностей у рамках співробітництва з Радою ЄС та сприяння транскордонному співробітництву між національними законодавчими органами, які регулюють сектори телерадіомовлення, комунікаційних та інформаційних послуг [26, с. 132].

Розвиток Інтернету у пострадянських країнах відбувається не так швидко, як у країнах Заходу, до того ж з традиційним акцентом на забезпеченні інформаційної безпеки з метою підтримки контролю за будь-яким видом інформації. Таким чином, розроблення законодавчої бази щодо регулювання Інтернету, визначення прав і обов'язків, що виникають у зв'язку

з використанням мережі, мають з урахуванням зазначених особливостей реалізовуватися в міру вирішення основних завдань інформаційної політики. Сучасне міжнародне співтовариство намагається розв'язувати ці проблеми завдяки різноманітним етичним кодексам, технічним і програмним засобам, розробленню окремих законодавчих актів, які регулювали б такі небажані явища:

- поширення негативної інформації (расистської, нацистської, порнографічної та ін.);
- поширення конфіденційної інформації про особу проти її волі;
- порушення авторського права та права інтелектуальної власності в разі застосування ІТ;
- електронний тероризм;
- електронні крадіжки;
- незаконне знищення чужої інформації;
- шпигунська та диверсійна діяльність (наприклад, зламування сайтів спецслужб, поширення дезінформації тощо);
- азартні ігри в Інтернеті та низка інших конкретних і нагальних проблем.

Перед Україною теж постає проблема розроблення чи зміни відповідної законодавчої бази, що передбачала б наявність кількох базових законів у цій галузі (таких, наприклад, як закони «Про телекомунікації», «Про зв'язок») та інших нормативних актів, які регулювали б окремі питання використання ІТ (американська модель). На відміну від Інформаційного кодексу, який нині пропонують розробити в Україні, вважаємо за доцільне впровадити систему правового регулювання ІТ, аналогічну американській, при цьому своєчасно та професійно реагувати на виникнення тієї чи іншої проблеми під час використання мережі шляхом прийняття відповідного закону чи, як виняток, підзаконного акта.

Передусім, вважаємо за потрібне визначити у базовому законі офіційну політику держави в галузі Інтернету, як це зроблено в інших подібних законах, наприклад у США, Австралії, де робиться акцент на офіційному курсі

сприяння з боку держави розвитку Інтернету як невід'ємної частини добробуту всієї нації. З цією метою необхідно законодавчо визначити курс на мінімізацію контролю за мережею з боку держави, що стане запорукою її подальшого розвитку та використання [25, с. 234].

Повноваження центральних органів виконавчої влади в галузі зв'язку, Національної комісії з питань регулювання зв'язку, нагляд за ринком телекомунікацій та інших сьогодні визначає залежність інтернет-провайдерів від вищезгаданих органів, що, з одного боку, сприяє контролю з боку влади за мережею, а з другого – потенційно закріплює можливість для створення вітчизняних монополістів у галузі телекомунікацій, хоча в законодавстві проголошується політика на розвиток конкуренції.

Особливо важливим, на нашу думку, є законодавче визначення поняття «Інтернет» та таких термінів, як «провайдер послуг доступу», «провайдер надання послуг змісту», «провайдер змісту», «інтерактивні комп'ютерні системи», «комп'ютерна мережа», «інформаційна мережа», «телекомунікаційна мережа», «віртуальність», «віртуальний простір», «віртуальне середовище», «кіберпростір», а також уточнення понять «телекомунікації» та «Інтернет» відповідно до міжнародних стандартів (наприклад, за основу можна взяти формулювання цих понять, що вміщені в Законі «Про телекомунікації» США (1996 р.) [864] та спеціальному Законі (Акті) Австралії «Про компанії Національної широкосмугової мережі» (2011 р.) [27]).

У контексті цієї інформаційної політики вважаємо за доцільне прийняття блоку законів щодо Інтернету, зокрема: «Про вільне регулювання Інтернету», «Про захист дітей в Інтернеті», «Про безкоштовний національний доступ в Інтернет», «Про свободу Інтернету», «Про нагляд за безпекою онлайнових комунікацій», «Про безпечне дистанційне навчання в Інтернеті», «Про збереження таємниці електронного поштового листування», «Про захист свободи в Інтернеті», «Про освіту у XXI столітті» (при застосуванні Інтернету), «Про заборону азартних ігор в Інтернеті», «Про електронну

демократію», «Про захист та запобігання злочинам у галузі електронної комерції» тощо. Автор також вважає за доцільне розробити і прийняти базовий закон «Про засоби масової інформації» (як це зроблено вже у деяких пострадянських країнах).

Визначення на державному рівні важливості використання Інтернету, його значення для інформаційного обміну, для реалізації права на інформацію громадян – надзвичайно важливий момент для розвитку нашого суспільства в цілому. І хоча проміжок часу між ухваленням певних державних рішень та їхнім упровадженням у життя може бути великим, впровадження в життя українського суспільства Інтернету як універсального засобу реалізації права на інформацію – об'єктивний процес, властивий сучасній цивілізації, якого не уникнути.

5.3. Морально-правові основи діяльності співробітників Національної поліції України в умовах розбудови інформаційного суспільства **Сердюк 3.3.**

В умовах входження України в світовий інформаційний простір і реформування усіх сфер життєдіяльності держави на правоохоронні органи покладається особлива відповідальність по укріпленню правопорядку і законності, захисту і забезпеченню прав і свобод громадян. Діяльність правоохоронних органів в основному здійснюється у формі правозастосування, яке передбачає наявність у його виконавців не лише державно-владних повноважень, але й високого морального рівня, здатності до глибокого морального осмислення правової реальності, не просто позитивного ставлення до права, а усвідомлення його верховенства, вмінь і навиків застосування права, твердих правових установок, глибоких юридичних знань, тобто зрілої морально-правової свідомості.

В європейських країнах домінантною стає тенденція інтеграції поліції в громадянське суспільство, наближення її до населення, трендом є гасло: «Діяльність поліції в інтересах громади» (community policing). Для цього поліція наділяється статусом органу публічної служби, а не просто органом,

відповідального за застосування закону. В українських реаліях для того щоб таке нове розуміння місії поліції не залишилося у межах мовного визначення, необхідно розділ «послуг» ввести в список завдань поліції. Одночасно слід розуміти, що функція надання послуг поліцією більш пов'язана зі ставленням населення до поліції, ніж з наділенням її широкими функціями з надання послуг на додаток до її традиційних завдань [28, с.32].

В професійній правосвідомості правоохоронця (працівника відповідного органу поліції) провідне місце повинно займати право, його верховенство. Поняття верховенства права в роботі поліції включає в себе два взаємопов'язані обов'язки: забезпечення виконання законів та обмеження своєї діяльності визначеними повноваженнями, уникнення свавілля і дотримання особистих прав і свобод. Поліція, виконуючи свої обов'язки, повинна дотримуватися індивідуальних прав громадян, уникаючи свавільних та протиправних дій. Такий підхід є основоположним для розуміння верховенства права, значущості й мети діяльності поліції в демократичній державі [28, с.25].

Принцип законності вимагає від поліцейських беззаперечного підпорядкування виключно нормативним правилам, забезпечуючи тим самим об'єктивне, неупереджене виконання своїх обов'язків. В демократичній соціальній правовій державі принцип законності має розглядатись тільки у поєднанні та в контексті принципу верховенства права, який також поширюється на діяльність Національної поліції України.

Поряд з принципом дотримання прав громадян розглядаються такі принципи діяльності поліції/міліції як принципи гуманізму, поваги до особистості та її гідності, демократизму, справедливості, рівності. Дійсно, на рівні суспільної свідомості все гостріше відчувається потреба в принципово нових професійно-особистісних якостях співробітників правоохоронних органів, в зміні професійної свідомості правоохоронців, в якій домінуючими стануть прогресивні для сучасного суспільства морально-правові цінності та принципи – справедливість, гуманізм, патріотизм, законність, а

визначальними мотивами – совість, моральний обов'язок, відповідальність. Співробітники Національної поліції у своїй повсякденній діяльності покликані сприяти адаптації громадян до дотримання тих морально-правових норм, які встановлені в суспільстві. Це зумовлює необхідність звернення до знань у галузі моралі, що допоможуть в професійній діяльності більш точно орієнтуватися в обстановці, правильно кваліфікувати як власну поведінку, так і дії інших людей, розуміти систему їхньої мотивації. Значення моральних принципів обумовлено тим, що правові норми не можуть всебічно регулювати поведінку правоохоронця.

Особливу увагу підвищенню моральної складової в діяльності правоохоронних органів приділила Рада Європи. Обговорення цієї теми на міжнародному рівні обумовлено тим, що на основі етики вирішуються питання взаємозв'язку цілей, засобів і результатів роботи у будь-якій сфері суспільної безпеки, морального виправдання застосування засобів примусу у боротьбі із злочинністю, забезпечення прав і свобод людини з позиції моральних цінностей. Визнання такої діяльності морально допустимою на міжнародному рівні визначає наявність певних вимог до дій співробітників національної поліції України.

З точки зору суспільної моралі етичні засади для правоохоронної діяльності містяться в морально-етичних принципах гуманізму, колективізму, справедливості, сумлінного ставлення до праці тощо. Ці принципи сприймаються як безумовні вимоги, виконання яких є обов'язковим в усіх ситуаціях, що виникають в їх професійній сфері. Гуманізм як моральний принцип є основоположним, він пронизує усі галузі права і визначає усі норми моралі. Сутність гуманізму полягає у визнанні людини найвищою цінністю, повазі до її гідності та розуму [29, с.123], світоглядною основою гуманізму є пріоритет прав і свобод людини над іншими цінностями. Гуманізм є підґрунтям усієї системи морально-правових відносин у сфері правоохоронної діяльності. Гуманістичний зміст цієї діяльності полягає в самій її сутності: забезпеченні соціальної стабільності, турботі про благо людини, поваги до її

гідності та виявленні діянь, що суперечать інтересам суспільства і особистості. Невиконання цього принципу засуджується законом і суспільною думкою.

Професійні інтереси правоохоронців невід’ємні від інтересів усього суспільства. У той же час особливі умови роботи змушують їх здійснювати ряд дій, які не застосовуються у звичайних суспільних відносинах і пов’язані з необхідністю боротьби із злочинністю. Так, ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» вказує на право оперативних підрозділів негласного обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відео контроль місця, спостереження за особою, знання інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу [30]. Дані дії, що здійснюються на підставі норм закону (ухвали слідчого судді), не суперечать моральним принципам, оскільки головною задачею роботи органів внутрішніх справ є боротьба із злочинністю, що відповідає інтересам суспільства.

Принцип справедливості є важливим принципом професійної моралі співробітника національної поліції. У загальному розумінні справедливість передбачає рівні права громадян перед законом, співвідношення між практичною діяльністю правоохоронців та їх службовим становищем, особистими заслугами та суспільним визнанням, правами і обов’язками. Величезна роль цього принципу полягає у запобіганні можливості злочинного збагачення, протекціонізму, незаслуженої привілейованості.

Обов’язковим для успішної організації правоохоронної діяльності, протистояння кримінальному середовищу є принцип колективізму. Результативність роботи органів правопорядку багато у чому залежить від єдності дій колективу. Даний принцип включає співробітництво, взаємодопомогу, демократизм і дисципліну. Співробітник правоохоронних органів наділений певними владними повноваженнями, тому даний принцип передбачає міру його особистої відповідальності. Керуючись почуттям

колективізму, він зіставляє свої вчинки з інтересами колективу і суспільства в цілому. Особливого значення набуває усвідомлення співробітником Національної поліції службового обов'язку, яке включає в себе правильну орієнтацію у визначенні конкретних моральних цінностей при здійсненні тих чи інших дій, оскільки часто доводиться жертвувати одними цінностями в ім'я інших, більш важливих.

Окреслені морально-етичні принципи є переломленням загальних моральних принципів у специфічній сфері правоохоронної діяльності. Перелік цих принципів не є вичерпним, він може змінюватися під впливом права, яке активно впливає на розвиток моралі. У свою чергу, удосконалення моральних засад суспільства суттєво впливає на застосування та реалізацію правових норм, що регламентують діяльність правоохоронних органів. В чинному законодавстві, яке регулює організацію та діяльність Національної поліції України, перелічені принципи (зокрема гуманізму, поваги до особи, справедливості) окремо не виділяються. В.М. Бурденюк пояснює це тим, що ці принципи «повністю охоплюються змістом принципу верховенства права та його вимог щодо дотримання Національною поліцією України прав і свобод людини та спрямування правоохоронної діяльності на їх забезпечення, захист і охорону» [31, с.60].

Новим принципом діяльності правоохоронних органів у Законі «Про Національну поліцію» проголошено принцип політичної нейтральності, що обумовлено необхідністю неупередженості поліцейських, належного і законного виконання ними своїх обов'язків при однаковому дотриманні прав усіх громадян. У ч.1 ст. 10 Закону вказується, що Національна поліція забезпечує захист прав і свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності.

До принципів діяльності Національної поліції Закон також відносить відкритість і прозорість, які відображають різні аспекти доступності для суспільства інформації про організацію та діяльність поліції. Зміст цих принципів розкривається у публічній діяльності, у постійному інформуванні

органів публічної влади та громадськості про діяльність Національної поліції, забезпеченні доступу до наявної в неї публічної інформації та до нормативно-правових актів, що регулюють діяльність поліції (ч. 2, 3 ст. 9). Таке інформування має відбуватися на постійній основі, бути оперативним та здійснюватись усіма доступними способами поширення інформації – в офіційних і незалежних засобах масової інформації, в мережі Інтернет, у відповідях на інформаційні запити тощо.

Специфіка правоохоронної діяльності об'єктивно зумовлює певні обмеження у відкритості та прозорості її функціонування. Тому у практиці Національної поліції необхідно дотримуватися балансу між відкритістю та обмеженням доступу до інформації, що має здійснюватись виключно у суспільних інтересах та у законодавчо визначених випадках. Питання про межі інформування населення через пресу, радіо, телебачення щодо обставин особистого характеру, які стосуються злочинців, потерпілих, підозрюваних та інших осіб, що мають відношення до злочину, можна віднести до числа етичних.

До проблем морально-етичного характеру можна віднести і питання щодо дезінформації підозрюваного при використанні ЗМІ: дезінформуючи конкретну особу, слід брати до уваги й те, що об'єктом такого впливу стає широка аудиторія. Дезінформація є одним з дієвих заходів досягнення такої суспільно корисної мети як розкриття злочину. У даному випадку мета є етичною за умови, що засоби її досягнення адекватні самій меті. Отже, дезінформація підозрюваного (при достатній обґрунтованості підозри) як один із засобів досягнення позитивних результатів в діяльності по розкриттю злочинів, з урахуванням дотримання певних правил, не суперечать офіційно визнаним етичним нормам. У зв'язку з виконанням Національною поліцією функцій і державно-владних повноважень, які допускають обмеження прав і свобод людини, особливого значення набуває принцип підконтрольності її діяльності. Предметом контролю, перш за все, має стати законність і обґрунтованість діяльності чи бездіяльності поліції, застосування нею

поліцейських заходів, обмеження прав і свобод людини. Захищаючи життя, здоров'я, права і свободи громадян, інтереси суспільства і особистості, правоохоронці мають право застосовувати примус і дії, які обмежують конституційні права громадян. Так, проведення окремих оперативно-розшукових заходів, що обмежують конституційні права громадян (споглядання, прослуховування телефонних переговорів тощо), неминуче піднімають питання етичної оцінки подібних дій, їх моральної дозволеності. Цей вид специфічної діяльності державних органів є підтвердженням суперечності між правом і мораллю: такі заходи можуть засуджуватися з моральних позицій, однак вони необхідні суспільству для успішної боротьби із злочинністю.

Стрижнем моральної особистості є принцип відповідальності, завдяки якому правоохоронець завжди відстоює законність, керівництво Національної поліції веде виховну роботу серед особового складу, наголошуючи на належному і відповідальному виконанні службових обов'язків.

У проекті закону «Про Національну поліцію» [32] є посилення на принцип використання досягнень науки і техніки, сучасних технологій та інформаційних систем, який не увійшов до прийнятого Верховною Радою Закону. Між тим, у розвиток інформаційних процесів активно залучаються усі державні органи, у тому числі Національної поліції, організація діяльності якої, завдяки введенню інформаційно-комунікативних технологій виходить на якісно новий рівень. ІКТ висувають нові вимоги до професіоналізму правоохоронців, оскільки ефективність рішення оперативних задач в сучасних умовах визначається не лише знанням правових норм і наявністю правозастосовних навиків, але й вмінням використовувати в роботі інформаційно-комунікативні технології, як спеціально розроблені для органів правопорядку, так і загальнопоширені. В прийнятому Законі розглядаються повноваження поліції у сферах інформаційно-аналітичного забезпечення, формування та використання інформаційних ресурсів. МВС активно залучає у своїй роботі можливості ІКТ. Так, створена платформа crime mapping –

геоінформаційна система для розшуку зниклих дітей на основі візуалізації повідомлень громадян.

Однак на практиці існує певна неузгодженість органів і служб МВС у формуванні та використанні відомчих інформаційних систем та ресурсів, що перешкоджає впровадженню єдиних методологічних, технічних та організаційних принципів і підходів до створення інформаційних систем, впровадження інноваційних інформаційних технологій. Сучасний рівень інформатизації МВС не дозволяє ефективно та своєчасно задовольняти інформаційні потреби населення, а працівникам поліції – отримувати необхідну інформацію з інтегрованих баз даних. Існування двох паралельних баз обліку злочинців – Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР) в прокуратурі та ІБ «Статистика» в МВС – містить загрозу втрати інформації про кримінальні впровадження і людей, яким було пред'явлено відповідні підозри. Постає потреба у синхронізації цих баз і передачі їх у розпорядження МВС, із забезпеченням доступу до них прокуратури. Крім того, за будь-якими технічними нововведеннями завжди стоять конкретні люди, особовий склад правоохоронних органів має бути готовим до змін у загальній системі інформаційного забезпечення.

У цілому Закон «Про Національну поліцію» визнаний Радою Європи детальним і комплексним документом, однак він має ряд недоліків, серед яких особливої уваги потребує невизначеність термінів зберігання інформації в базах даних поліції (ст. 18); необмежений доступ поліцейських до інформації про 182 громадян (ст. 25), що порушує ст. 32 Конституції України (право на повагу до особистого та сімейного життя); поліція наповнює бази даних стосовно осіб, щодо яких здійснюється профілактична робота (ст. 26), що представляє собою пережиток радянських часів; відсутність конкурсного порядку відбору на усі посади в поліції.

На наш погляд, подальше реформування діяльності Національної поліції потребує внесення змін до Закону «Про Національну поліцію» у відповідності до європейських стандартів:

- запровадити строк зберігання інформації про громадян в базах даних поліції;

- гарантувати право громадян на повагу до особистого та сімейного життя: розосередити бази даних, які містять персональну інформацію, по різних органах влади, що дасть можливість контролювати доступ до них;

- виключити можливість ведення бази даних стосовно осіб, щодо яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу;

- узгодити діяльність органів і служб МВС у формуванні та використанні відомчих інформаційних систем та ресурсів, що сприятиме впровадженню єдиних методологічних, технічних та організаційних принципів і підходів до створення інформаційних систем та інноваційних інформаційних технологій.

Крім того необхідно утвердити Дисциплінарний Статут Національної поліції, який має містити прозору та об'єктивну процедуру розгляду скарг на дії поліцейських і порядок накладення санкцій за вчинені ними проступки та підготувати порядок оцінки рівня довіри населення до поліції, здійснення оцінювання покласти на зовнішні незалежні служби (створеними державою, органами місцевого самоврядування та поліцейськими комісіями, діяльність яких передбачена Законом «Про Національну поліцію»). Суспільство пред'являє високі вимоги не лише до рівня правової й професійної культури поліцейських, але й до їх моральної культури, службової та позаслужбової поведінки, що обумовлює формування професійно-етичного стандарту поведінки. Співробітник поліції на своєму робочому місці має відповідати своїй професії, він повинен виконувати свої професійні обов'язки так, як цього вимагають вищі інтереси суспільства.

Аналіз нормативно-правових актів дозволяє виділити основні положення щодо морально-правової регуляції діяльності співробітників Національної поліції. Так, вони мають утримуватися від:

- будь-яких дій і висловлювань дискримінаційного характеру за ознаками статі, віку, раси, національності, мови, громадянства, соціального, майнового стану, політичних чи релігійних уподобань;

- грубощів, проявів зневажливості, пихатості, упередженості, пред'явлення неправомірних обвинувачень;

- погроз, образливих висловлювань і дій, які провокують противоправну поведінку.

Рішення поліцейськими своїх службових задач, виконання професійного обов'язку здійснюється при регулюючому впливі правової і моральної свідомості. Їх тісна позитивна взаємодія може стати реальною передумовою для формування високого рівня професійної культури правоохоронців, в якій закріплюється взаємозв'язок між правом і мораллю. Головною особливістю морально-правової культури правоохоронців є її нормативний характер, тобто усі вимоги до їх поведінки закріплені в різних нормативно-правових актах і є обов'язковими. Однак, навіть за умови нормативного характеру цих вимог, залишається їх суб'єктивне розуміння. Неграмотне, незаконне використання свого службового положення веде до порушення закону, а сама правоохоронна діяльність втрачає моральний і правовий характер. Порушення закону завжди веде до порушення моральних норм і принципів. Саме тому оцінка діяльності особистого складу Національної поліції буде позитивною лише тоді, коли ця діяльність відповідатиме духу національних традицій і нормам закону та моралі.

У зв'язку з розвитком інформаційного суспільства деформації морально-правової культури можуть посилюватися під впливом деяких чинників, а деформована морально-правова свідомість, у свою чергу, створює серйозні проблеми в реалізації професійних функцій співробітників правоохоронних органів. З іншого боку, досягнення сучасної інформаційної сфери можуть ефективно використовуватися для подолання цих деформацій. Так, подоланню правового інфантилізму, який характеризується недостатньою сформованістю правових установок, слабкими правовими знаннями, може сприяти робота з відповідними програмними продуктами, довідково-правовими системами, інтернет-ресурсами, а також знайомство з

функціонуванням внутрішньовідомчих телекомунікаційних мереж, які є основними каналами передачі правової інформації в межах системи МВС.

Є очевидним, що професійна культура співробітників правоохоронних органів в Україні поки що не відповідає тим вимогам і викликам, що породжуються динамічними процесами в сучасному суспільстві. У зв'язку з цим доцільним є використання досвіду зарубіжних країн, широка імплементація у вітчизняне законодавство міжнародних нормативів і стандартів. Так Парламентською Асамблеєю Ради Європи ще у 1979 р. було затверджено Декларацію про поліцію, згідно якій поліцейський зобов'язаний: виконувати чесно свій обов'язок, протистояти порушенням закону, відмовлятися виконувати протизаконне розпорядження, застосовувати всі наявні у нього права для досягнення законно необхідних і дозволених цілей тощо [33].

Етичні кодекси поліцейських існують у всіх демократичних країнах. Етичний кодекс представляє собою низку принципів, які дають правоохоронцям можливість вирішувати питання, на які закон відповіді не дає. Етичні засади діяльності поліцейської служби проголошуються в прийнятому Кабінетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 р. Європейському кодексі поліцейської етики [34]. Вихідним положенням цього Кодексу є твердження, що в демократичних країнах поліція сприяє підтримці цінностей демократії.

Міжнародні та європейські стандарти успішно імплементуються у національне законодавство України: в основу діяльності Національної поліції покладено правові норми, що містяться у Європейському кодексі поліцейської етики, Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, Декларації про поліцію, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Основоположних принципів застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку. Утім, як відмічає О.С. Проневич, «в Україні донині так і не

вдалося створити збалансований документ, де було б чітко артикульовано соціальну місію поліції та закріплено адаптовані до специфіки професійної діяльності етизовані вимоги до поліцейських» [35, с.102-103]. Так, не сформульоване визначення сучасного морально-етичного профілю поліцейського, відсутній нормативно закріплений каталог морально-етичних вимог до нього. Між тим, реалізація соціально-орієнтованого вектору діяльності поліції потребує введення науково-обґрунтованих морально-етичних імперативів діяльності поліцейських. З одного боку, в Україні за роки незалежності у нормативних актах різної юридичної сили сформульовані морально-етичні вимоги до працівників органів внутрішніх справ: А з іншого боку, попри значну кількість нормативних документів, відсутній чіткий відомчий стандарт професійної діяльності працівників поліції. Наприклад, Правила етичної поведінки працівників апарату МВС, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС, містять принципи професійної етики працівників МВС (служіння державі і суспільству, гідна поведінка, доброчесність, лояльність, політична нейтральність, прозорість і підзвітність, сумлінність) [36], а в Правилах етичної поведінки поліцейських цей перелік відсутній, замість етичних вказуються основоположні принципи: верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності, справедливості, неупередженості та рівності [37].

Правила етичної поведінки поліцейських представляють собою узагальнений звіт професійно-етичних вимог, який регламентує поведінку поліцейських під час виконання службових обов'язків і у неробочий час. Однак, Правила не містять докладного опису стандартів, яких очікують від працівників поліції, основних прав правоохоронців та умов їхньої праці, відповідальності за порушення Правил.

Враховуючи необхідність відновлення іміджу професії поліцейського, представляється доцільним ввести наступну преамбулу до Правил етичної

поведінки поліцейських: «Поліцейська діяльність – це гідна професія, яка відіграє важливу роль у підтриманні справедливого і чесного суспільства. Народ України має право сподіватися на те, що служба поліції буде захищати і відстоювати його загальнолюдські права, забезпечуючи владу закону». Записати п.1 Розділу IV у наступній редакції: «Поліцейський виконує свої службові обов'язки в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах соціального партнерства і спрямовує свою діяльність на задоволення їхніх потреб, результативність діяльності поліції значно підвищується, якщо вона користується підтримкою громадськості та тісно з нею взаємодіє».

Аналіз Правил дає підстави стверджувати, що частина їх вимог носять доволі розмитий характер і не враховують специфіки підрозділів МВС, але їх затвердження є безумовно позитивним зрушенням у напрямі побудови такої системи правоохоронних органів, яка відповідає сучасному інформаційному суспільству. Серед організаційних заходів щодо підвищення ефективності роботи Національної поліції слід передбачити запровадження посади уповноваженого з питань поліцейської етики та Комісії з професійної етики, що відповідатиме вимогам Європейського кодексу поліцейської етики. Метою діяльності Комісії є зміцнення службової дисципліни і законності, забезпечення дотримання норм професійної етики, попередження та розв'язання конфліктів інтересів у повсякденній діяльності поліцейських.

5.4. Наслідки розвитку інформаційного суспільства в Україні **Сердюк 3.2.**

Інформаційна революція призводить до формування абсолютно нової парадигми морально-правової реальності, під впливом інформаційно-комунікативних технологій змінюються правові інститути суспільства, духовна сфера життєдіяльності індивіда і соціуму в цілому. Інформація є тією домінантною, яка визначає ресурс сучасної цивілізації. Людство, у своєму поступальному оволодінні новими інформаційними технологіями, протягом останніх років пододало деяку переломну точку «переходу кількості в якість».

Майбутнє наступило: ми живемо в інформаційному світі. У мережевому співтоваристві відбувається кардинальна перебудова форм спілкування, соціальних орієнтирів, засобів заробляння грошей.

Н. В. Кушакова-Костицька відмічає позитивні сторони нової Інтернет реальності:

- можливість комунікації незалежно від державних кордонів та часу;
- можливість отримання (частково безкоштовно) необхідної інформації;
- ведення бізнесу та фінансових операцій в режимі on-line;
- заповнення дозвілля (зокрема, користування електронними бібліотеками, сайтами знайомств, дистанційне навчання);
- телемедицина; юридичний та інший консалтинг тощо» [38].

Процес формування інформаційного суспільства в Україні в умовах реформування економіки, переходу від інформаційної закритості до презумпції відкритості інформації сам по собі достатньо складний. На думку професора В. В. Костицького в сучасному українському соціумі склалися певні передумови, які загострюють питання про нову роль держави у розвитку суспільства. Серед соціально-деформаційних чинників учений виділяє наступні: «проникнення насильства у засоби масової інформації та духовну культуру, а потім в сім'ю та побут; люмпенізація, сексизм та еротизація культури; «засмічення» Інтернет-мережі політичними провокаціями, насильством, порнографією і т.д. на фоні швидкої інформатизації та комп'ютеризації життя і перетворення Інтернет у засіб економічної та політичної боротьби та інформаційних воєн; заміщення виховної функції освіти розширенням її інформативно-навчальної функції тощо» [39]. Інформаційно-комунікативні технології перетворюються на конститутивний інструмент впливу на суспільну свідомість і ставлять питання про необхідність правового регулювання інформаційного простору. Все це обумовлює необхідність філософської рефлексії як правових, так і моральних проблем інформаційної сфери сучасної України.

Особливістю трансформаційних перетворень в Україні є те, що процес побудови інформаційного суспільства співпадає зі стратегічною метою вступу до Євросоюзу. Тому процес інтернаціоналізації відбувається як у правовій, так і моральній сфері. Розширення правового регулювання в українському суспільстві супроводжується більш повним, глибоким і всебічним регламентуванням соціальних відносин, що потребує збільшення масиву нормативно-правового законодавства. Важлива роль у цьому процесі має належати моралі: закони й інші нормативно-правові акти «вбирають у себе моральні уявлення суспільства, що віддзеркалюють існуючі у відповідній культурі моральні критерії дозволеного і недозволеного» [40, с.22].

Цивілізаційні зміни, що відбуваються під впливом інформаційної революції, не можуть не відбиватися на моральному рівні як суспільства в цілому, так і окремого індивіда. Це не означає, що виникає якийсь принципово новий тип моралі, який усуває чи замінює собою попередні типи, мораль, скоріше, співіснує з ними. Зasadничим принципом моралі нового типу стає аксіологічний плюралізм, який детермінує ціннісний світ сучасної людини, перетворюючи його на відкриту, багаторівневу систему. Самі ціннісні орієнтири та стандарти стають хиткими і мінливими. В рамках аксіологічного плюралізму індивід втрачає визначеність у виборі орієнтирів своєї нормативної поведінки, йому складно обрати моральний еталон із величезної кількості різноманітних моральних стандартів на різних рівнях соціальних взаємодій, що тиражуються ЗМІ. Аксіологічний плюралізм обумовлює різноманітні моральні принципи і установки, які ситуативно проявляються у суперечливих вчинках, цей стан багатовимірної та суперечливої ціннісної парадигми представляє собою зміщення різноманітних аксіологічних орієнтирів і стандартів. Важливо, щоб стрижнем нової ціннісної парадигми стали загальнолюдські «вічні» цінності.

Докорінні зміни засад суспільної моралі в нових соціальних реаліях призводить до того, що новий інформаційний світ формує нові ціннісно-сміслові моделі, змінюючи таким чином базисні, аксіологічні засади

життєдіяльності суспільства. Вищі цінності та ідеали поступаються місцем утилітарним, прагматичним цінностям, що не може не вплинути на формування суспільної свідомості. Ціннісно-нормативні орієнтації є тим важливим чинником, що обумовлює мотивацію дій, вони можуть спонукувати як соціальні, так і антисоціальні дії. Розповсюдження через ЗМІ та комп'ютерні мережі деструктивної, неправдивої інформації, культ насильства, жорстокості, порнографії призводять до деградації суспільної моралі, «погіршують морально-психологічний стан громадськості і в підсумку руйнують національну безпеку України» [41, с.341]. Деструктивний вплив фільмів з елементами насильства полягає у значних масштабах їх трансляції та масовому сприйнятті молодіжною аудиторією. Існує думка, що має місце певна кореляція між схильністю підлітків до перегляду «агресивної» телепродукції та агресивною поведінкою у реальному житті [42, с.51]. Це стосується також телевізійної реклами, в якій сцени агресії та насильства іноді подаються в ігровій формі. Зростання агресії спостерігається у різних сферах: оточуюче середовище (вандалізм), соціальний світ слабих (діти, люди похилого віку), жорстокість до близьких, батьків. Все це свідчить про загальну дегуманізацію суспільства. Безконтрольний показ насильства і жорстокості формує особливу кримінальну субкультуру, заручниками якої стають неповнолітні.

В останні роки в Україні почастишали випадки, коли неповнолітні влаштовують реаліті-шоу зі сценами насильства і знущання над своїми однолітками, знімають все це на відео і розповсюджують його в Інтернеті. Через ЗМІ у свідомість населення входить кримінальний жаргон, радіостанції цілодобово транслиують блатний шансон, в Інтернеті відкриті різні кримінальні сайти, випуски новин перетворилися на кримінальну хроніку, безкінечні постановочні телевізійні суди змушують телеглядачів відчувати себе в якомусь криміналізованому просторі. Криміналізація населення є формою аномії – щезає сама можливість розрізнення соціально позитивної та

соціально негативної поведінки. Злочинний соціальний світ опиняється на авансцені суспільного буття, впливаючи на всі його сфери.

Названа проблема не є специфічною лише для України: глобальне інформаційне суспільство одночасно є суспільством споживання в усьому світу. Ті цінності, які раніше мали моральний вимір, сьогодні переводяться у грошовий еквівалент, «моральні норми замінюються матеріальними оцінками, повага до людських якостей витісняється поклонінням перед обсягом гаманця, а відданість ідеалам – відданістю багатству й владі грошей» [43]. Нав'язуються нові стандарти поведінки і відносин між людьми. Існуюча ситуація дає підстави стверджувати про неухильний процес примітивізації ціннісних орієнтацій в сучасному соціумі. Деформація ціннісно-нормативних орієнтацій призводить до негативних соціальних наслідків: зростання криміногенності, розриву спадкоємності в українській культурній традиції, втраті національної ідентичності, соціальної ущербності. У цих умовах збільшується загроза безпеки сучасного суспільства, люмпенізація більшої частини його населення. Викривлення ціннісно-нормативних орієнтацій проникає у масову свідомість, впливає на формування специфічних установок, орієнтацій, настроїв, внаслідок чого девальвуються духовні цінності. Зміна ціннісної системи сучасного українського суспільства характеризується масовим розповсюдженням делінквентних соціокультурних практик і участю в них у тій чи іншій мірі більшості населення країни: змінюються мотиви, установки, загальновизнані норми. Відбувається переоцінка сенсу дій, що проявляється у масовізації порушення моральних та правових норм. Індикатором є зміна цінностей і закріплення нових соціальних норм. Таким чином, очевидною є криза суспільства, ураженого користолюбством одних і прагненням до елементарного виживання інших. Складність проблеми полягає у тому, що ідеологія культу грошей стала майже загальнодержавною, у зв'язку з чим виникає проблема зіставлення споживацьких цілей із завданням формування єдиної консолідованої нації. В цій руйнівній ерозії моралі ЗМІ відіграють вирішальну роль, нав'язуючи нові стандарти поведінки й відносин між

людьми. Залежність ЗМІ від фінансових та політичних груп сприяє їх перетворенню на інструмент маніпуляції суспільної свідомості в інтересах певних політичних кіл. Створюється новий специфічний інформаційний світ, в якому нові ціннісно-сміслові моделі здатні змінити всю аксіологічну парадигму соціуму. Витиснення вищих цінностей утилітарними, технократичними неминуче віддзеркалюється на розвитку національної свідомості.

Втрата морально-етичних засад спонукує державу і громадянське суспільство шукати засоби і методи певної регламентації інформаційного простору, абсолютна не контрольованість якого негативно впливає і на суспільно-політичну ситуацію в країні в цілому, і на правопорядок зокрема. Державні заходи в сфері захисту суспільної моралі є надзвичайно важливими та необхідними, вони мають поєднувати заходи заохочувального та заборонного характеру. Однак практичне втілення ідеї захисту суспільної моралі на державному рівні завжди є складною та невдячною справою. На відміну від тоталітарних держав, в яких будь-яке відхилення від загальноприйнятих стандартів сприймається як злочин, демократичне суспільство ґрунтується на аксіологічному та моральному плюралізмі. Складність втручання держави у регулювання суспільної моралі полягає у тому, що будь-яке узаконення норми моралі перетворює її у норму права і забезпечує їй підтримку механізму державного примусу. Тому державне регулювання суспільної моралі повинно проводитися вкрай обережно і ґрунтуватися на чітких критеріях

Недостатній контроль з боку держави за дотриманням інформаційного законодавства призводить до руйнування моралі та правової свідомості української нації. Виважена державна політика в сфері захисту суспільної моралі в інформаційному середовищі, має містити, на наш погляд, наступні заходи:

- розроблення механізму взаємодії держави з громадськістю для контролю над дотриманням чинного законодавства у діяльності ЗМІ;

- введення обов'язкового кодування з метою обмеження вільного доступу до тих програм, які можуть завдати шкоди неповнолітнім або показ їх у встановлений часовий інтервал у разі неможливості такого кодування;

- розроблення Кодексу кіберетики, в який поряд із загальнолюдськими етичними принципами та нормами необхідно включити принципи, розроблені в комп'ютерній етиці: privacy (таємниця приватного життя) – право людини на автономію та свободу у приватному житті, право на захист від вторгнення в нього органів держави та інших людей; accuracy (точність) – дотримання норм, пов'язаних із точним виконанням інструкцій з експлуатації систем та обробки інформації, чесним і соціально-відповідальним відношенням до своїх обов'язків; property (приватна власність) – дотримання права власності на інформацію та норм авторського права; accessibility (доступність) – право громадян на інформацію, її доступність у будь-який час і у будь-якому місці;

- широкий суспільний дискурс актуальних питань комп'ютерної етики, норм мережевої етики (нетікету), проведення конференцій, семінарів, участь у міжнародних програмах відповідної спрямованості;

- опрацювання і введення в освітній процес закладів загальної середньої освіти рекомендацій щодо безпечного використання дітьми та підлітками Інтернету (освітні заходи у цій сфері повинні охоплювати як неповнолітніх, так і батьків, учителів) з метою інформування щодо можливих аморальних та протиправних наслідків неконтрольованого використання інформації та комунікаційних технологій, попередження кіберзлочинів, виховання відповідальної онлайн-поведінки; для збереження зв'язку між етичною поведінкою в реальному житті та віртуальному середовищі, засадничими принципами такої освітньої програми мають стати принципи традиційної етики;

- введення в закладах вищої освіти спеціальних курсів з комп'ютерної етики та прийняття ЗВО Кодексів комп'ютерної етики;

- розроблення етичного Кодексу, який регулюватиме питання суспільної моралі серед суб'єктів, діяльність яких пов'язана з обігом продукції сексуального чи еротичного характеру;

- створення незалежного громадського органу з питань захисту суспільної моралі, діяльність якого буде здійснюватися на громадських засадах;

- систематичне проведення виховних заходів у закладах освіти з метою пропаганди моральних цінностей;

- підтримка національної культури, мистецтва, книговидавництва, культурних та етичних традицій;

- здійснення моніторингу та контролю у сфері захисту суспільної моралі, аналіз процесів і тенденцій у цій сфері.

В процесі формування та розбудови інформаційного суспільства не враховується роль ЗМІ в процесі формування правової культури, що є явною прогалиною в державній політиці. Але недостатній контроль з боку держави за дотриманням законів України ЗМІ, окремими особами, що займаються підприємницькою діяльністю в інформаційній сфері призводить до поширення деструктивної інформації, у результаті чого руйнуються моральні цінності [44, с.124]. Деструктивний вплив ЗМІ на формування правової культури проявляється і в тому, що часом у ЗМІ обговорюються невдалі законопроекти, які не були прийняті: «Тим самим формується уява про низьку якість законодавчої бази і невисоку кваліфікацію законодавців. На радіо і телебаченні спостерігається негативний аспект звернення до випусків новин і аналітичних передач, що полягає у вибірковості подання правової інформації; «скандальні», непопулярні закони, як правило, отримують в ЗМІ найбільшу огласку» [45, с.221]. Тому виникає необхідність у посиленні захисту українських громадян, у першу чергу дітей і молоді, від негативного впливу ЗМІ на процес формування моральної та правової культури. Засоби правової і моральної пропаганди мають поширювати соціально-позитивну інформацію та нейтралізувати негативний вплив деструктивної.

Серед правових проблем, безпосередньо пов'язаних з розбудовою інформаційного суспільства в Україні, і які потребують комплексного опрацювання, фахівці виділяють наступні:

- відсутність системності на загальнодержавному рівні, фрагментарний характер вирішення проблем;
- неузгодженість понятійно-категоріального апарату;
- відсутність спеціального законодавчого регулювання діяльності, пов'язаної з використанням глобальних інформаційних мереж;
- неузгодженість нормотворчого процесу в інформаційній сфері з нормами міжнародного інформаційного права і положеннями правових актів Європейського Союзу;
- недостатня урегульованість питань забезпечення інформаційної безпеки, протидії правопорушенням та юридичної відповідальності в інформаційній сфері [46, с.5].

В Україні відчувається необхідність як у захисті духовних цінностей, так і у чітко розроблених законах, що стануть на заваді не лише антисоціальної поведінки, але й тим чинникам, що її обумовлюють. Система інформаційного законодавства в Україні досить розгалужена, але в значній мірі вона залишається фрагментарною, несистематизованою, суперечливою. Правові норми, що регулюють інформаційний простір, розпорошені по різних законах та підзаконним нормативним актам, що ускладнює їх практичне використання. З правової точки зору неврегульованою залишається діяльність Інтернет-видань, немає належного захисту національних інформаційних ресурсів, відсутня системна превентивна діяльність органів влади щодо забезпечення гарантій інформаційної безпеки особистості й суспільства. В ЗМІ, особливо це стосується Інтернет-ресурсів, широкого розповсюдження отримують публікації, в яких принижується національна гідність, символіка, містяться заклики до насильницької зміни конституційного ладу, територіальної цілісності. Тому нагальною задачею для України є розроблення належного правового забезпечення захисту суспільної моралі, приведення

законодавства у відповідність до викликів сучасності, вироблення дієвих механізмів захисту власного інформаційно-культурного простору від зовнішньої експансії, переорієнтація ЗМІ на формування розвиненої національної свідомості та державно-політичної ідентичності, збереження культурно-історичної самобутності. Формування сучасної моделі інформаційного суспільства в Україні повинно стати одним із державних пріоритетів як фундаментальна передумова повноцінної інтеграції у європейські та загальносвітові процеси, економічної незалежності, національної самобутності, гармонійного духовного розвитку людини та суспільства, розвою правової держави та демократії.

Н.В. Кушакова-Костицька визначає перспективні напрями формування правової культури в державі: створення оплачуваних та безкоштовних правових баз даних; видання електронних правових журналів; створення електронних правових бібліотек; проведення інтернет-конференцій з актуальних проблем правознавства; створення та популяризація віртуальних книжкових магазинів, які спеціалізуються на правовій літературі [47, с.110-111].

Цілеспрямована робота в плані подальшого удосконалення правового регулювання інформаційних відносин має відбуватися за наступними напрямами:

- розширення права громадян на звернення до органів влади за допомогою сучасних ІКТ систем;
- подальше спрощення адміністративних послуг в контексті впровадження концепції е-урядування;
- унормування діяльності з поширення інформації в мережі Інтернет, що потребує розроблення та прийняття закону «Про засоби масової інформації в мережі Інтернет», в якому необхідно передбачити визначення правового статусу та принципи діяльності Інтернет-ЗМІ;
- вдосконалення правових вимог щодо дотримання етичних стандартів в ЗМІ та інших засобах телекомунікації;

- формування правових умов для забезпечення плюралізму, прозорості та неупередженості діяльності ЗМІ;
- визначення прав та обов'язків вітчизняних і зарубіжних суб'єктів інформаційних відносин в національному сегменті Інтернет;
- посилення відповідальності за незаконне розміщення та використання об'єктів авторського та суміжних прав у мережі Інтернет;
- узгодження термінології в інформаційному законодавстві;
- розроблення та ухвалення Інформаційного Кодексу України;
- підвищення за допомогою ІКТ доступності права для населення;
- розроблення правової бази щодо захисту приватної інформації.

Процес розбудови інформаційного суспільства в Україні супроводжується кардинальними змінами правової системи, переоцінкою моральних цінностей. В умовах розвитку новітніх телекомунікаційних технологій зростає необхідність у більш ефективних законодавчих регламентаціях соціальних відносин, пов'язаних з моральними критеріями дозволеного і недозволеного.

Питання до розділу 5

1. Які основні причини відставання України в глобальній інформаційній революції?
2. Назвіть причини які сприяють формуванню інформаційного суспільства в Україні.
3. Які правові акти є підґрунтям для побудови інформаційного суспільства в Україні?
4. Який взаємозв'язок між інформаційним та громадянським суспільством?
5. Назвіть проблеми формування інформаційного суспільства в Україні?
6. Дайте визначення поняттям «Інтернет», «інтернет-відносини», «кіберпростір», «провайдер»?
7. Назвіть основні принципи діяльності співробітників Національної поліції України в умовах розбудови інформаційного суспільства.

8. Зазначте основні положення щодо морально-правової регуляції діяльності співробітників Національної поліції?
9. Які наслідки розвитку інформаційного суспільства в Україні?
10. Які чинники призводять до руйнування моралі та правової свідомості української нації?

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте відсутність системної державної політики в сфері ІКТ як основну причину, що гальмує процес розвитку інформаційного суспільства в Україні.
2. Чи погоджуєтесь Ви з думкою, що «інституціональні інструменти реалізації державної політики у сфері ІКТ є малоефективними». Доведіть свою позицію.
3. Проаналізуйте заходи вдосконалення вітчизняного інформаційного законодавства.
4. Проаналізуйте акти у галузі електронного судочинства, ухвалених Кабінетом міністрів ЄС
5. Доведіть тезу, що «Інтернет не може бути суб'єктом правовідносин».
6. Поясніть, як законодавчо врегулювати відносини у сфері Інтернету..
7. Поясніть, в яких морально-етичних принципах містяться етичні засади для правоохоронної діяльності.
8. Проаналізуйте проблеми морально-етичного характеру в діяльності працівників Національної поліції .
9. Як змінюються ціннісно-нормативні орієнтації в процесі формування інформаційного суспільства?
10. Проаналізуйте роль ЗМІ в процесі формування та розбудови інформаційного суспільства.

Література

1. Дюжев Д. В. Специфика формирования информационного общества в Украине: история и современность. Наука. Релігія. Суспільство. 2008. №2. С.130-135.
2. Рівень розвитку інформаційних технологій в Україні та світі: URL: <http://edclub.com.ua/analitika/riven-rozvytku-informaciyno-komunikaciyntehnologiy-v-ukrayini-ta-svit>
3. Україна піднялася на 25 пунктів рейтингу розвитку е-урядування. 31 липня 2016. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/07/31/7116422/>
4. Михайловська О. В. Місце України у світовому процесі розбудови інформаційного суспільства. Актуальні проблеми економіки. 2009. №12 (102). С.36-44
5. Рижкова Ю. О. Оцінка розвитку інформаційного суспільства в Україні: сучасний стан та проблеми. Сучасні проблеми економіки і підприємництва. 2016. Вип. 17. С.86-91.
6. Семенченко А. І., Коновал В. О. Організаційно-правові механізми державного управління розвитком інформаційного суспільства та електронного урядування: проблеми та шляхи розв'язання. Управління сучасним містом. 2012. №1-4/1-12 (45-48). URL: http://ueuzi.kievcity.gov.ua/files/2014/12/1/konoval_ST_1.pdf
7. Гриценко О. В. Державна політика розвитку інформаційного суспільства як об'єкт наукових досліджень. Стратегічні пріоритети. 2009. №4 (13). С. 77-82.
8. Сердюк И.В. Формирование информационного общества в Украине: философско-правовой аспект. *Leges et Vita* : Междунар. науч.- практ. прав. журнал. 2017. №9. С.106-110.
9. Данілюк В. О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз). Монографія. Харків: Право, 2008. 184с.

10. Нестеряк Ю. В. Механизмы реализации государственной информационной политики в Украине. Актуальные проблемы современности: наука и общество. 2014. №2 (3). С.9-13.
11. Перевалова Л. В. Перспективи формування інформаційного суспільства в Україні. Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі: зб. наук. ст. та тез наук. доповід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. (м.Харків, 26 жовтн. 2012 р.) Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 41-45.
12. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінет Міністрів України № 386-р від 15.05.2013 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p>.
13. Про внесення змін до Закону України «Про Національну програму інформатизації»: Проект Закону України від 2017 р. URL: http://www.e.gov.ua/sites/default/files/proekt_zakonu_npi.pdf
14. Сердюк І. В. Нормативне забезпечення права громадян на інформацію в Україні. Законодавство: історія розвитку, соціальна обумовленість та вдосконалення: Зб. матеріалів V Наук.-практ. конф. (м. Бердянськ, 06-07 квітня 2017 р.). Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2017. С.44- 48
15. Доповідь про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні за 2013 рік. / [А. І. Семенченко, С. К. Полумієнко]. URL: <http://nc.gov.ua/menu/publications/materials/>
16. Даниленко І. С. Інформаційне суспільство в контексті цивілізаційного вибору України. Проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 7. С.64-76.
17. Європа 2020: стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання URL: old.minjust.gov.ua/file/31493.doc
18. Гармонізація цифрових ринків. URL: http://www.eukraine.org.ua/media/Lviv_Minich_1.pd
19. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційноправові аспекти / за заг. ред. О. М. Бандурки. Х: Ун-т внутр. справ, 2000. 386 с.

20. Єфремова К. В. До перспектив правового регулювання інтернет-правовідносин: господарсько-правовий аспект // Право та інноваційне суспільство № 1 (2). 2014. С. 5-11.
21. Досвід різних держав щодо регулювання Інтернету. URL: https://studopedia.ru/12_216933_dosvid-riznih-derzhav-shchodo-regulyuvannyaInternetu.html.
22. Литвинов Є.П. Правовідносини в Інтернет-праві. Часопис Київ. унту права. 2013. № 3. С. 145–149
23. Андреев Б. В., Вагонова Е. А. Право и Интернет: учеб. пособие. М.: ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2001. 26 с
24. A Declaration of the Independence of Cyberspace by John Perry Barlow. URL: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>.
25. Кушакова-Костицька Н. В. Філософсько-правові засади формування інформаційного суспільства у Сполучених Штатах Америки // Філософські та методологічні проблеми права. Вип.1-2. К., 2018. С. 227-236
26. Кушакова-Костицька Н. В. Від свободи слова – до інформаційного суспільства // Право України. № 7. 2004. С. 129-133.
27. National Broadband Network Companies Act 2011. URL: <http://www.comlaw.gov.au/Details/C2011A00022>.
28. Статус поліції : міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О. А. Банчука. К. : Москаленко О. М., 2013. 588 с.
29. Крепакова М. Ю. Поняття та система принципів адміністративної діяльності міліції. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2014. № 1. С. 121–129.
30. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 №2135-XII (Редакція від 12.04.2017). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
31. Бурденюк В. М. Засади та принципи діяльності національної поліції України. Право. 2015. №3. С.57-63

32. Про Національну поліцію : Проект Закону України від 12.01.2015 р., № 1692. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53287&pf35401=323336>
33. Resolution 690 (1979) on the Declaration on the Police. Parliamentary Assembly, Council of Europe. URL: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta79/ERES690.htm#2>
34. Про європейський кодекс поліцейської етики: рекомендація Rec. (2001)10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи (Ухвалена 225 Комітетом міністрів 19 вересня 2001 року на 765-му засіданні заступників міністрів). URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>
35. Проневич О. С. Імплементція європейських деонтологічних стандартів професійної діяльності поліцейських у вітчизняне законодавство: до постановки проблеми. Вісник ХНУВС, 2016. №4 (75). С.102-110.
36. Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС: наказ МВС України від 28.04.2016 № 326. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0778-16>
37. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: Наказ МВС від 09.11.2016 № 1179. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16>
38. Кушакова-Костицька Н. В. Інтернет-реальність: «за» і «проти» (соціально-психологічні аспекти). Перший усеукраїнський конгрес із соціальної психології (УКСП – 2010) «Соціально-психологічна наука третього тисячоліття: досвід, виклики, перспективи» (м. Київ, 18-20 жовтня 2010 р.). URL: http://ispp.org.ua/podiy_14_s_20.htm
39. Костицький В. В. Партнерство правової держави і суспільства в умовах глобалізації. Соціологія права. 2011. №1. URL: <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/partnerstvo.pdf>

40. Гусейнов А. А. Философия. Мораль. Политика: Сборник статей. М.: Академкнига, 2002. 304 с.
41. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221365>.
42. Дубов Д. В., Ожеван М. А., Гнатюк С. Л. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості. Аналітична доповідь. 213 К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2010. 64 с. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/dubov_infsus-31058.pdf
43. Безверха Т. В. Розвиток державної політики у сфері захисту суспільної моралі в Україні. Публічне адміністрування: теорія та практика. Електронний збірник наукових праць. 2011. Вип. 2 (6). URL: <http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02%286%29/11btvsmu.pdf>
44. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи. Юридичний журнал. 2009. №5. С. 122-134.
45. Клімова Г. П. Роль засобів масово інформації та Інтернету у формуванні правової культури українських громадян. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2010. №3. С.217-224.
46. Пилипчук В. Г. Системні правові проблеми формування. Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі: зб. наук. ст. та тез наук. доповід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., (м.Харків, 26 жовтн. 2012 р.). Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 3-7
47. Кушакова Н. В. Вплив інформаційних технологій на правову культуру: українські реалії. Правова культура – основа державотворення в Україні: зб. наук. праць / за ред. М. В. Костицького, М. М. Ібрагімова. Ірпень: Нац. акад. ДПС, 2005. Вип.1. С.108-118.